

A VILÁG TÖRTÉNELME

A NAGYKÖZÖNSÉG SZÁMÁRA

SZERKESZTI

ENDREI ZALÁN

A világ minden részében Jevő gyűjtemények híres műemlékeinek eredeti fényképeivel,
eredeti adatok, képek, romok után ujjáalkotott szemléltető képekkel, hiteles
arczképekkel, okmányok utánzataival, korhű jelmez-képekkel,
többszínű szövegközi képekkel. Sokszínű mű-
mellékletekkel, térképekkel, szár-
mazási táblákkal

V. KÖTET: 1) A NÉPVÁNDORLÁS ÉS KERESZTESHÁBORUK KOR A
2) A FELFEDEZÉSEK ÉS A REFORMÁCZIÓ KORA

KIADJA
«GLOBUS» MŰINTÉZET ÉS KIADÓVÁLLALAT R.-T. BUDAPESTEN
1908

A VILÁG TÖRTÉNELME

....

A NÉPVÁNDORLÁS ÉS KERESZTES HÁBORÚK KORA

4.

ÍRTÁK

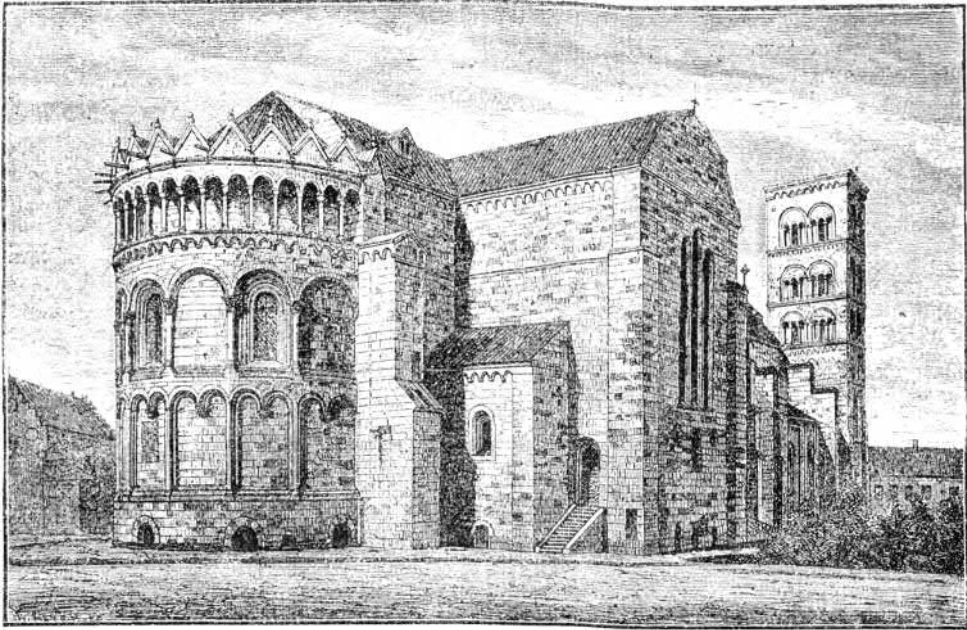
DURUY VIKTOR — FEKTEN KÁROLY — GRIMME H.
HEYCK ÖDÖN — HUBER ALFONZ — RAMBAUD ALFRÉD

24 MŰVÉSZIES, SOKSZÍNŰ MŰMELLÉKLETTEL, 420 SZÖVEGKÖZTI FEKETE
MŰEMLÉKEKKEL, JELENETEKKEKEL ÉS 5 TÉRKÉPPPEL.

KIADJA

«GLOBUS» MŰINTÉZET ÉS KIADÓVÁLLALAT R.-T. BUDAPESTEN
1908

Szedték és nyomták ezt a könyvet a «G l o b u s»
műintézet és kiadóvállalat részvénytársaságnak
nyomdájában, Budapest, VI. kerületében,
az Aradi-utca nyolczadik száma alatt,
ezerhét százkilencvenöt évvel Nagy
K o n s t a n t i n diadala után, a
kereszt jelének huszadik
századában, az egy-
ezerkilencszáz és
hetedik esz-
tendejé-
ben.

A lundi székesegyház.

EURÓPA ÉSZAKI BIRODALMAI A XII. ÉS XIII. SZÁZADBAN.

A középkorban ismert világ határai jelezték egyúttal a kereszténység határait, amelyeken túl a barbár, pogány világ kezdődött, Európa és Ázsia határán.

Ez a hatalmas keleteurópai terület, mely sokkal nagyobb nyugati Európánál, egész sereg népet foglalt magában. Északon a skandinávok, dánok, svédek, norvégek, keleten a szlávok, lengyelek s oroszok, délen a magyarok és románok, délkeleten a török-ottománok lakják, akik összekeverődtek természetes ellenségükkel, a görögökkel.

A középkor első felében a két skandináv félsziget létezését csak kalózaik révén ismerték, akik keletre és nyugatra mentek fosztogatni. A normannok az Északi-tengeren át Franciaországba, Angliába, Izlandba s Grönlandba jutottak és utóbbinak partjain végigvitorlázva, még Amerikáig is, a Balti-tengeren át pedig Oroszországba. A most tárgyalt időben azonban a skandinávok már kezdtek odahaza maradni s művelődni Dánia, Svéd- és Norvégország a IX., X. és XI. században áttért a kereszténységre s néhány skandináv harcos már a kereszties háborúkban is részt vett.

Amióta a kereszténység a három skandináv államba behatolt s a királyság mindinkább megerősödött, lassanként megszűntek a hagyományos

Viking-utak, melyre nagy tömegekben sereglettek évenként a legbátrabb harcosok, hogy a szegénységen, melyre a rideg éghajlat és a merev föld ítélte őket, gazdag zsákmányolással segítsenek. Ezek a rablóhadjáratok jó ideje már azért sem jártak a szokásos sikerrel, mert minden parton gondoskodtak alapos őrködéssel és nagy hadikészülettel a visszaverésükre. Azóta a föld szorgalmasabb művelésével, baromtenyésztéssel s halászáttal igyekeztek a folyton szaporodó lakosság életszükségleteit fedezni. Ám a dél gazdagsága, jobb fegyverek, csillogó ruhák, jó italok utáni vágy mégis újabb hódító utakra indította néha észak lakóit. Míg a hatalom okos és erős fejedelmek kezében volt, sikeresen lehetett e háborúkat végig küzdeni. Am szilárd államtörvények teljes hiánya, mely a királyság oszthatatlanságát, az örökösödés jogát biztosította, vagy legalább azt kötötte volna ki, hogy a trónt csak törvényes házasságból származó gyermek örökölheti, állandó, gyilkos küzdelmeket teremtett a trón körül, melyek a belső viszonyok áldásos fejlődését s a kifelé való hatalom megerősödését lehetetlenné tették.

III. Magnuszt, aki a skótokkal folytatott harczok után az Orkadokon, Hebridákon, Anglezeán és Manón hatalmas szigetbirodalmat szerzett, 1103-ban, mikor nagyon messzire merészkedett Irland belsejébe, seregével együtt agyonverték Második házassága Ingo svéd király lányával, Fridkulla Margittal, gyermektelen volt s így Norvégiában e házasság előtt született három fiát királynak ismerték el. Ejstein 15, Szigurd 14, Olaf 4 éves volt. Együtt kormányozták az országot, sőt gyakran közös udvart is vittek. Ekkor hire érkezett a konstantinápolyi császárok országának nagy gazdagságáról, ami ujjáélesztette bennük a rablóhadjáratok iránti hajlandóságokat. Hatvan hajót szereltek föl, melyek Szigurd vezetése alatt 1107-ben útnak indultak dél felé. Lassan haladtak. Az első telet Angliában töltötték, a másodikat Galicziában s ugyancsak pusztítottak Lisszabon félig pogány, félig keresztény lakossága között. Minden foglyot, aki nem akart kikeresztelkedni, megöltek. Végre elért Szigurd a gazdag országba, segített

II. Balduinnak Szidon elfoglalásánál, majd Aleksziusz konstantinápolyi császárnak a szelisukok elleni harczban s mindkét fél kérelmére hajóit s katonáit a bizancziaknak engedte át. Csekély kísérettel végig utazott Bulgárián, Magyarországon, Bajorországon Slezvigig, ahol Nilsz dán király, Fridkulla özvegy királyné második férje, hajót adott neki, hogy Norvégiába hazatérhessen. Tizenegy évi útjáról nem hozott egyebet haza, mint a „jezruszálemutazó“ melléknevet s a szent kereszt egy szilánkját.

Időközben Ejstein templomokat, kolostorokat, szegény halászok számára parti kunyhókat építtetett, a kikötőket kitágíttatta s hajókat építtetett. Minthogy 1122-ben meghalt s Olaf már korábban elhunyt, Szigurd volt a birodalom egyedüli királya. Élete utolsó éveiben gyakran szenvedett pillanatnyi elmezavarban, mely kegyetlenkedésekre ragadtatta, de elég igazsá-

gos volt ahhoz, hogy ilyen roham után megjutalmazza azokat, akiken igazságtalanságot követett el. Egyszer csaknem az egyházzal is összeveszett, holott különben mindenképpen kedvezet neki. Mikor törvényes hitvesét, egy orosz hercegnőt eltaszított magától, hogy egy tekintélyben álló norvég lánynyal, Czeceziliával, egybekeljen, Magnusz bergeni püspök megtagadta tőle az egyházi áldást s akkor sem engedett, mikor a király kardot rántott rá. Elnézőbb volt a stavangeri püspök, aki dorgálását azzal végezte, hogy a király remélhetőleg legalább gazdag ajándékkal fogja istent megengesztelni. Szigurd nem sokkal azután 40 éves korában meghalt (1130).

Ekkor 1130-tól 1240-ig következett a legkegyetlenebb anarkia, mert nem volt törvényes ágyból származó trónörökös és a nép a fattyut is megtúrta a trónon. A bátor és vad III. Magnusz is az volt.

IV. Magnusz ellen, akit Szigurd is elismert fiának, aki azonban kegyetlen és iszákos volt, föllázadt Harald Gille (1130—36), aki magát III. Magnusztól származtatta s a tűzpróbát is kiállta. Papok vezetése mellett 9 drb tüzes vason ment végig s miután három napig pihent, két püspökkel igazoltatta, hogy lábait nem égette meg. Azóta hitt a nép királyi származásában. Három évig uralkodott IV. Magnusz mellett, aztán elkergették, majd dán segítséggel visszatért, megvakította s megcsonkította Magnuszt. A stavangeri püspököt, akiről azt hitte, hogy a király kincseit és a szent kereszt szilánkját elrejtette, fölakasztatta. Egy évvel később föllázadt ellene Szigurd, akinek azt mondta anyja, hogy ő is III Magnusztól származik. Mikor elfogták s csolnokon elvitték, a tengerbe ugrott s elmenekült. Azóta bosszúra áhítozott. Egyszer Bergenben meglepte a királyt álmában s megölette (1136). De csak a parasztok ismerték el királynak, így folyt ez tovább s Szigurd halála után 40 évvel már 8 trónkövetelő ragadta magához a koronát s veszítette ismét el.

A római udvar megragadta az alkalmat a béke s a rend helyreállítására, persze úgy, hogy haszna is legyen belőle. III. Jenő pápa 1152-ben Brekspir Miklós albanói bíboros érseket küldte Norvégiába. Akkor már a megcsonkított IV. Magnusz régen nem élt s Szigurdot is halálra kínozták. Harald Gille két fia, akik ezt elkövették, még békében éltek ugyan, azonban két újabb trónkövetelő lépett föl, akik magukat Harald fiainak mondták. A ravasz pap rögtön látta, kit kell elismernie az egyház érdekében. Azzal, hogy a nyomorék Ingót (1136—61), akinek azonban kitűnő hadvezére volt, kedves fiának nevezte, nemcsak őt nyerte meg az egyház érdekeinek, hanem a nép legnagyobb részét is. így lett Brekspir a norvég hierarkia megalapítója. Már jeruzsálemi Szigurd megígérte, mikor a kereszt szilánkjával hazatért, hogy érsekséget állít Norvégiában s behozza az egyházi tizedet. Eddig egyik sem történt meg. Most azonban a bíboros érsek Borgisson Jont nevezte ki Norvégia első érsekének (Drontjembe) s ő

alatta álltak azontúl az oszkói, hamari, bergeni és stavangeri püspökök, úgyszintén a szigetbirodalom valamennyi temploma, melyek azelőtt a svéd lundi érsek főnhatósága alá tartoztak. Az ügyes Brekspir egyúttal az egyházi tized, a czölibátus behozatalán dolgozott s hatalmas lépéssel vitte előbbre Norvégiát az erkölcs útján az által, hogy a törvénynek tekintélyt szerzett s kivitte, hogy a városokban a király 12 kísérőjén kívül senkinek sem volt szabad fegyvert viselnie.

Alig utazott el azonban, a dronthenniek Harald legidősebb unokája Herdabreid Hakon pártjára álltak. Az oszlói ütközetben (1161) Ingó elesett Ekkor I. Szigurd veje, Erling Shake támadta meg Hakont, hogy 5 éves fiának, VI. Magnusznak (1161—84) szerezzék meg a trónt. Valdemár dán király segítségével, akivel rokonságban volt, Erling legyőzte Hakont, majd néhány évvel később annak fivérét, III. Szigurdot, akit lefejeztetett. Így aztán VI. Magnuszt egész Norvégia elismerte.

De a népben még mindig meg volt a hit, hogy a király csak Harald erőteljes nemzetségéből származhatik s nem sokat törődött a törvényességgel, míg az egyház a törvényes utódlás mellett volt, ha mindjárt a trónörökös anyja révén származott is királyi vérből. Erling tehát arra a gondolatra jött, hogy a kétséges népszavazás helyett a királyt az érsekkel kenésé föl. Magnuszt Bergenben nagy püspöki gyülekezet előtt a bergeni érsekkel királylyá avattatta, aztán a nagyokkal együtt hűséget esküdött a gyermeknek. Győzelme így az egyházé is volt. Ámbár a hatalmas Ejstein érsek keresztül tudta vinni az egyházi tized megduplázását, a parasztok befolyását a papok választására megsemmisíteni, de a néphitet nem tudta megsemmisíteni. Az anyai ágról királyi származású fiú trónralépte egész sereg trónkövetelőt teremtett. Nagyrésztüket igaz, könnyen legyőzték. Egyik számára, aki mostoha fivére volt, maga a király kért kegyelmet. Apja azonban így felelt neki: „Nem sokáig fogsz békében uralkodni, ha mindenben a lelkiismeretedre hallgatsz” s lefejeztette a foglyot. Veszedelmesebb volt Ejstein Meilasz lázadása, aki Harald unokájának mondta magát. Szegény volt s társaival ezer nélkülözés közepette bujdosott uttalan erdőben. Még ruhájuk sem volt. Rablótámadásaikat a gazdag parasztok, sőt nemesek ellen törvényessé tette vezérük állítólagos királyi származása. Vereségei dacára hívei folyton szaporodtak. Közben Magnusz király azon fáradozott, hogy a trónörökösödést biztosítsa, úgy, hogy a trón mindig a király legidősebb férfi leszármazójára szálljon, akit a király halála után a papok és tizenkét világi személyiség gyülekezete törvényes örökösnek jelent ki. Az elhunyt király koronája pedig mindig a bergeni egyházra szálljon. Emellett azonban elmulasztották a fegyverkezést Ejstein Meylask ellen, aki két évvel később elfoglalta Bergent és a polgárokkal királynak kiáltotta ki magát. De már a következő évben az ifjú Magnusz, bár serege kicsi volt, bátran fölvette vele a harcot s le is győzte. Ejstein csaknem valamennyi híve

elesett, ő maga egy paraszt házába menekült, aki azonban agyonverte s hulláját Magnusz lábai elé dobta.

Ejstein megmaradt hívei folyton a boszura gondoltak s egy szegény kézműves fiát, a híres Szverizt választották vezérül (1177—1202), Nagybátyja, a farói püspök papnak nevelte s már föl is avatta, mikor megtudta anyjától, hogy ő II. Szigurd fia, tehát Harald unokája. Erre nyomban levetette a papi ruhát s Eistein híveinek élére állt, akik királyukul választották. Hetven elszánt emberével eleinte csak sikeres rablóhadjáratokat indított, de mikor tábora megnövekedett, bevette Drontjemet s a polgárokat hűségesküre kényszerítette. Magnusz királynak menekülnie kellett az országból; később dán segítséggel tért vissza, de 1184-ben egy tengeri csatában a 28 éves király elesett. Szveriz maga hosszan imádkozott ellensége sírján s gyönyörű beszédben búcsúztatta. Az érsek, aki eleinte megszőkött, most kibékült Szverizzel s visszatért Drontjembe. De Szveriznek is folyton védekeznie kellett a trónkövetelők ellen. Egymásután négyet győzött le, az ötödiknek, Ingó-nak, aki állítólag királyi vérből származott, maga az érsek szerzett több vidéken híveket. Sőt régi hívei közül is sokan ellene fordultak. 1202-ben 51 éves korában halt meg. A trónon ülve fogadta az utolsó kenetet s megparancsolta, hogy arcát halála után földetlenül hagyják, hogy mindenki láthassa, van e nyoma az atoknak, melylyel ellenségei sújtották. Azt is kijelentette, hogy fián, Hakonon (1202—1204) kívül egy férfi leszármazója sincs, nehogy halála után újabb viszály támadhasson.

IV. H a k o n teljesen helyreállította a békét az egyházzal, legyőzte s megölte Ingót, de nem tudta mostohaanyja, svéd Margaréta gyűlöletét megengesztelni. Mikor végre Krisztina leányával Hakon meghívását elfogadta (1203), hogy együtt töltsék Bergenben a karácsonyt, Hakon hirtelen megbetegedett s 1204 január 1-én iszonyú kínok közt meghalt. Mint-hogy mostohanyját azzal vádolták, hogy ő mérgezte meg Hakont s követelték, hogy állja meg a tűzpróbát, egy Péter nevű embert állított maga helyett. Ez a szerencsétlen bátran állta ki a rettentő próbát, s a tüzes vasat tenyerébe szorította, de mikor három nap múlva levették róla a kötést s látták, hogy kezei tele vannak égési sebekkel, a tengerbe dobták. A királyné maga alig tudott Svédországba visszamenekülni. Most ismét teljes fejtelenség következett: 1217-ig öt királyt taszítottak le a trónról, akik részint Szoveriz, részint Magnusz unokájának adták ki magukat s úgy jutottak a koronához.

Mikor 1217-ben Szveriz unokája s unokaöccse Ingo és Fülöp meghaltak, IV. Hakonnak 13 éves fia V. H a k o n lett a király (1217—63) aki az iskolából jutott a trónra. A tehetséges, kedves fiút, aki apja halála után született, Ingo király szívesen fogadta udvarába s csakhamar a nép is megszerette. Anyjának, aki ismételten följánlotta a tűzpróbát, hogy fia királyi származását bizonyítsa, anélkül is hittek. Csak a főpapság volt

ellene s Ingo egy mostoha fivérét jelölte meg törvényes trónörökösnek. Ám Hakon hívei erősebbek voltak. A bergeni országgyűlés — az első Norvégiában — 1223-ban V. Hakont egyedüli királynak kiáltotta ki. Hakon ekkor az ország egyharmadát, mint hercegséget Drontjem fővárossal, Ingó féltestvérének Jarl Skulé-nek adta hűbérebe s leányát Margitot nőül vette (1225). Tizenöt évvel később mégis a fegyvernek kellett döntenie, mert Skule fölvette a királyi czimet. Hakon Drontjembe sietett s nemcsak újabb hűségesküre kényszerítette Skulét, de kieszközölte, hogy nyolcz éves fiát trónörökösnek elismerjék. Néhány nappal később apósát is legyőzte Opszló mellett. A legyőzött egy kolostorba menekült; de mikor a király csapatai az épületet fölgyújtották, pajzsát maga elé tartva kirohant s úgy esett el az ellenség csapásai alatt. Halálával megszűntek a véres pártharczok, melyek a közjónak annyit ártottak.

V. Hakon most nagy tehetségét akadálytalanul érvényesíthette birodalma érdekében. Egyike volt Norvégia legkiválóbb királyainak. Mikor Vilmos bíboros legátus megkoronázta, fölhasználta a hatalmas ember jelenlétét, hogy a norvég püspökök tulhatalmának és a babonának véget vessen. Új örökösödési törvényt hozott be, mely az új király elismerését a püspököktől függetlenné tette, a tűzpróbát eltörölte, megtiltotta a püspököknek, hogy a tizedet maguk hajtsák be s a parasztokat büntethessék. Egyébként nem avatkozott bele az egyház ügyeibe.

A rend, a béke nemcsak a földművelésnek, hanem a kereskedésnek is javára vált. Új falvak épültek, a városokat falakkal erősítették meg s kifelé is hasznos kereskedést űztek. Még az izlandiak s grönlandiak is meghódoltak e kiváló fejedelemnek.

Teljesen az ő szellemében uralkodott fia, VI. Magnusz, a törvényjavító, aki tovább dolgozott az állam kiépítésén, a nép javán. A pénzbüntetések legnagyobb részét eltörölte, a halálos ítéleteket gyakrabban alkalmazta, de föntartotta magának a kegyelmezés jogát, mi által a népet a gonosz tettek elkövetésétől elriasztotta s rászoktatta, hogy a büntető s megbocsátó igazság egyedüli forrásának a koronát tekintsék. Azonkívül kimondta a birodalom oszthatlanságát, a férfiág elsőbbségét, úgyszintén a törvényes szülöttét a törvénytelen fölött. A legmagasabb hűbéresek rangsorát is rendezte. A herczeg után, akinek királyi vérből kellett származnia, következtek a jarl-ok, aztán a bárók, végül a lovagok és urak. 1280-ban halt meg 41 éves korában 17 évi áldásos uralkodás után.

Most nézzük végig a szomszéd Svédországnak történetét ugyan ezen időben.

A kereszténység és az egységes királyság, a középkori állam és művelődésnek e két leghatalmasabb oszlopa, Svédországban egész a XII századig a leghevesebb rázkódtatásoknak volt kitéve. Mikor a déli gótok között már régen a svédek voltak az urak, az uplandiak, vagyis a tulaj-

donképeni svédek még mindig loáldozatokat hoztak Upszalában. Olaf óta ugyan a kereszténység már egyenrangú volt a régi vallással, de Stenkilsz halála után a svéd felföldön ismét lábrakaptak a pogány szokások s a keresztények csak nagy váltságdíjak árán tudtak megszabadulni attól a kényszerűségtől, hogy az áldozati ünnepeken résztvegyenek.

Mikor Stenkilsz király nemzetségének férfiága unokáival Fülöppel és II. Ingóval kihalt, a gótok női unokája, Fridkulla Margit mellé álltak s annak második házasságából, Nilsz dán királytól származó fiát, Magnusz herceget (1129—33) választották királyuknak, míg a svédek Ragnvald Knaphöfelének hódoltak, akit a nyugati gótok még abban az évben agyonverték, mert törvény és szokás ellenére Ítélező gyűlésükbe merészkedett jönni. Magnusz is elesett 1133-ban a pártviszályok okozta elkeseredett harcokban.

Azóta Svédország egy nagy részében az országbíró és a törzsfők uralkodtak király nélkül. Csak keleti Gótországban választottak királyt. Választásuk Sven pogány ellenkirály unokájára, I. Sverkertre esett (1133—55). Sverkert nem volt harcias természetű és alatta sem állt helyre a belső rend. Fiát, a lelkiismeretlen Jánost, aki Dániával háborút kezdett, agyonverte az elkeseredett nép, később pedig magát Sverkert a saját lovásza gyilkolta meg karácsony napján, mikor a templomba ment. "Ő alatta jutót." tak be Svédországba a cziszterczita barátok, akik ott az első szerzeteskolostort alapították s ugyancsak az ő uralkodása alatt látogatta meg az országot a hatalmas Albano Miklós bíboros (a későbbi IV. Hadrián), aki ott épp úgy, mint Norvégiában, érsekség föllállítását szorgalmazta. Am a gótok és svédek viszálya egyelőre megakadályozta ezt s a bíboros csak annyit ért el, hogy a közbéke érdekében eltiltották az állandó fegyverviselést s az egyház javára behozták a Péter filléreket.

Közben az uplandiak ismét királyt választottak Upszalában: IX. Eriket (1150-60). Ezóta a kereszténység északon is terjedt s csakhamar minden országrésznek meg volt a maga szentje. A hajdani pogány áldozati helyeken keresztény templomok emelkedtek s a keresztény ünnepek kiszorították a pogány szertartásokat. Erik építtette Upszala legrégebbi templomát, ő helyezte ott el az első papokat s ő nevezte ki oda az első püspököt. Ennek kíséretében, aki e vállalkozás közben vértanú-halált halt, kereszties háborút indított a rabló, pogány finnek ellen s alapját vetette Svéd- és Finnország egyesülésének. Mikor győztesen visszatért, az istentisztelet alatt rátámadt Magnusz dán herceg. Mises után fegyvert ragadott a király s a harcban 1160 május 18-án el is esett. Erényességének s kiválóságának emléke még sokáig élt; halála napját, mint egy szentét ünnepelték; Stokholm városa czimerében még ma is meg van a képe; az upszalai dóm pedig, ahol pihen, búcsújárás helye lett. Különösen az asszonyok tisztelték, akiknek jogait megállapította s megvédte.

Sverkert fia, Károly alatt az upszalai püspökség érsekséggé emelkedett, ennek volt alárendelve a skarai, limköpíngi, strengnézi, veszterészi, veksziói és abói püspökség; később azonban — II. Sándor pápa kívánságára — az upszalai érsek is kapott főnököt: Svédország primása személyében. Az egyházi rend megállapítása azonban még sokáig késett. Sokszor hangzott el a panasz, hogy az egyház szolgálait világi törvényszékek elé viszik, hogy tűz- vagy vizpróbára kényszerítik, hogy nem fizetik az egyházi tizedet, hogy a gyermekeket kiteszik. Másrészt az első szerzeteseket, mint ügyes földmivéseket, kertészeket, vizimalomépítőket, sófőzőket, út- és hidépítőket dicsérik.

Károly királyt Erik fia, Knut szorította ki uralmából. Ennek halála után (1195) nem négy fia valamelyikét, hanem Károly fiát, II. Sverkert választották, aki Dániából visszatért és előde 3 fiát meggyilkoltatta. Ám a negyedik, Knutszon Erik, a Léna melletti véres csatában, amelyben a norvég monda szerint Odin szelleme utoljára vett részt, teljesen legyőzte s mikor az később újra rátámadt, meg is ölette.

Knutszon Erik (1208—16) a papságra támaszkodott, annak kiváltságait szaporította s az egyház iránti tisztelete jeléül az érsekkel koronáztatta meg magát Upszala dómjában. Korán halt el s minthogy fia csak halála után született, a nagyok II. Sverkert fiát, Jánost (1216—22) választották királynak, aki az egyházi birtokokat minden adózás alól fölmentette s egyébként is gazdagította. Mikor halálával, 1222 ben Sverker törzse kihalt, előde utószülött fiát, XI. Eriket emelték a trónra. Erik 1250-ig uralkodott.

Mialatt Sverkert és Erik utódai között ez az elkeseredett harcz pusztított, hatalmas gögös nemesség fejlődött a királyi hűbéresekből, akiknek élén a Folkung nemzetség vált ki, mely eredetét királyi vére vezethette vissza. II. Sverkert alatt apósa, a Folkung Birger Bróza, Svédország járjlja, majd isten kegyelméből való hercege lett, egy másik Folkung pedig, Johanszen Knut, akinek felesége királylány volt, 1229-ben elvette a fiatal Eriktől a trónt, de öt évvel később, mikor ez dán segítséggel visszatért, elvesztette a csatát s egyúttal az életét is. Ennek daczára Erik most is kénytelen volt a Folkung Fazi Ulfot, mint a királyság járjlját elfogadni. Johanszen Knut fiatal fiát, Holmegirt, aki ellene föllázadt, sikerült ugyan elfognia s lefejeztetni, de a mikor Fazi Ulf meghalt s Folkung Birger lett a királyság járjlja, ez oly erélyes kézzel vezette a kormányt, hogy, Erik árnyékkirálylyá süllyedt, mint akár a meroving királyok frank udvarmestereik mellett.

Mikor Erik 1250-ben fiörökös nélkül halt meg, Birger éppen háborúban volt a finnek ellen s így a nagyok legidősebb fiát, Valdemárt választották királynak (1250—74). Birger rossz néven vette mellőzését s rosszalásának adott kifejezést. Jellemző arra, hogy mily független volt akkoriban a nemes-

ség még a legfelsőbb hatalom képviselőjével szemben is, az a kíméletlen válasz, melyet Gröneborg Bla Ivar adott a haragos régensnek: „Én intéztem, hogy királyt választottunk. Ha nem vagy megelégedve, tudni fogjuk, hol találunk másik királyt.“ „S kit akarnátok különben királynak?“ „E köpenyeg alatt, melyet viselek, szintén találhatnánk királyt.“ Birger erre magába fojtotta a haragját s megelégedett a koronátlan régens állásával.

Az ország legnagyobb része a dolgok új fordulatát örömmel fogadta, csak Birger saját nemzetsége, a Folkungok nem nyugodtak bele. Rabolva s pusztítva vonultak végig az országon. Vezérük, Johanszen Knut fia, Fülöp, továbbá Erik király veje, Knut és Ulfson Károly volt, akinek apja Birger előtt birodalmi járl volt. Birger hamar lerázta magáról ellenségeit. A mikor a királyi sereg Vesztnanlandban, a Herrevardsz hídnál a lázadók seregére bukant, Birger alkudozni kezdett a lázadókkal; tanácskozássra hívta őket, de amikor vezérek a meghívásnak engedtek s a hídnál megjelentek, Birger elfogatta és később le is fejeztette őket. Csak Ulfson Károlynak sikerült külföldre menekülnie. Attól fogva a Folkungok is meghódoltak Birgernek.

Hogy nemzetségének a trónt biztosítsa, Birger már életében hercegségeket adományozott 3 fiának, amivel fegyvert adott a kezükbe, hogy királyi bátyjuk ellen föllázadhassanak. Nagy érdemeket szerzett a törvények javításával s azzal, hogy az ország békéjét helyreállította. Eltiltotta az önbíráskodást, a vaspróbát, valamint azt is, hogy az emberek önként szolgáltságba menjenek. Birger 1266-ban halt meg. Elhunytát még hajdani ellenségei is megsiratták.

Utána koronázott fia, V a l d e m á r végre tényleges uralkodó lett. De tiz évi nyugodt uralkodás után már ismét kitört a harcz. Mikor két idősebbik fivére, Magnusz és Erik megtudta, hogy Zsófia királyné őket gúnyolja, távolmaradtak az udvartól s csak alkalomra vártak, hogy boszut álljanak. Valdemár féktelensége hamar ürügyet adott erre. Mikor szenvedélyes szerelme sógornője Jutta iránt ellene ingerelte a népet s az egyházat s bűnbánatra Rómába kellett mennie, M a g n u s z nyomban magához ragadta a királyi hatalmat. Mikor azután Valdemár visszatért, kitört a harcz. Magnusz, akit fivére Erik és a dán király támogatott, a Hofva melletti győzelem (1274) után elkergette Valdemárt s mikor az visszatért, családotul elfogta őket. 1279-ig Valdemár még uralkodott Gotlandon: akkor Magnusz attól is megfosztotta és magát Upszálaban az érsekkel ünnepélyesen megkoronáztatta.

Valdemár eltaszította nejét s egymásután még három asszonyt vett feleségül. Mikor norvég segítséggel újra vissza akarta szerezni a koronát. 1288-ban Erik fiával együtt elfogták és Niköping várába zárták, ahol 1302-ben meghalt. Erik később a király tanácsosa lett.

A nemességgel s a Falkung nemzetség nagy részével szemben, akik kedvencét, a dán Nilszon Ingemar lovagot agyonverték s Valdemárral alkudoztak, Magnusz cselhez folyamodott. Engedékenységet színlelt s az összeesküvés fejeit Gelakkiszt a királyi várba hívta, ott elfogatta őket és Stokholmba vitette. Négyet, majd még többeket lefejeztetett (1280) Azóta a Falkungok hol dán, hol norvég segítséggel ismételten fölláztak s így az ország folytonos harcok színtere lett.

Középkori díszesen faragott harci sisak.

Magnusz a szegény parasztot megvédelmezte a nemesek önkénye ellen s így a nép szeretete feléje fordult. Az előkelők gyűlölték, de rettegtek tőle, a nép ellenben bálványozta Magnusz királyt, aki 1290-ben halt meg. Három fia maradt. A legidősebb, II. Birger, apja halálakor csak 9 éves volt.

A harmadik erős északi állam D á n i a .

1103-ban, ugyanabban az évben, amelyben a pápa a lundi püspököt érseknek nevezte ki, keletről megjött a gyászhir, hogy a szeretett és tisztelt I. Erik, Cziprusban meghalt s hogy néhány héttel később pedig neje is elhunyt az Olajfák hegyén, Jeruzsálem mellett. Ez a gyászset

nagy nyomorúságot hozott az országra. Az eddigi régens, H a r a l d, aki Erik egy korábbi, nem egyenrangú frigyéből származott, kapzsisága s erőszakossága miatt gyűlöltté lett. Erik két fia, Knut és Erik pedig még gyermek volt. Így a trón csak az elhunyt király három fivére valamelyikére szállhatott. A legidősebb korán elhunyt, a középső nem vágyott az uralomra s így az izotai országgyűlés a legfiatalabbat, N i l s z e t emelte a trónra, aki azonban nem volt elég erős. Idősebbik nővérének, Szigritnek fia, H e n r i k vend fejedelem anyai jussát követelte tőle. Mikor e miatt háborúra került a sor, Henrik a holsteiniek segítségével többször megverte Nilszet.

Henrik azonban győzelmét főképp az elhunyt király legidősebb fiának, Kn útnak köszönhette. Ez a tehetséges ifjú sokáig volt Lot ár szász herceg, a későbbi császár udvarában s ott alaposan megtanulta a hadviselés tudományát. Mikor hazatért, Nilsz nagy pénzért Slezvig helytartójának nevezte ki. Sikerrel pusztította a rablókat s a vend kalózokat. Henrik harcában Nilsz ellen az előbbi pártján volt, mert az nagyobb bizalommal volt iránta. Mikor Henrik fiai apjuk halála után egymás ellen harcolva elesetek, Knut a hozzá jóindulatú Lotár császárral az abotriták királyává koronáztatta magát. Hogy a családi békét helyreállítsa, kibékítette Haraldot s legifjabb fivérét Eriket egymással s Nilsz királytól a lallandi helytartóságot szerezte meg neki.

Mégis haragudott rá a király ifjabbik fia, M a g n u s z, aki közben, mint Fridkulla Margit svéd királyleány fia, Veszgtómland királya lett. Anya és fia bizalmatlanul nézték Knut folyton növekvő hatalmát s rávettek a gyöngye királyt, hogy Knutot hazaárulás czimén törvény elé állítsa. Ám a mindnyájuknál tehetségesebb herceg sikerrel védelmezte magát. A király kibékült vele, mire Magnusz orgyilkossághoz folyamodott. Néhány nappal később a röszkildei királyi vár melletti erdőbe hívta a gyűlölt rokont, — mert mint mondta — tanuk nélkül akar vele beszélni. Knut gyanútlanul engedett a meghívásnak, daczára annak, hogy az a szász dalnok, akit meghívására küldtek, az utón mintegy figyelmeztetésül elénekelt neki azt a dalt, amely Krimhilda hűtlenségéről szól rokonai és fivéreivel szemben. Knut nem értette meg, hogy mire céloz ezzel. Mikor Magnusz, aki egy csonka fatörzsön várt rá, megpillantotta, fölugrott s megölelte. Knut érezte, hogy Magnusz ruhája alatt páncél van s megütődve kérdezte tőle ennek okát. Ebben a pillanatban mindenfelől fegyveresek rohantak elő a sűrűből. Magnusz így kiáltott: „A birodalom trónjáról van szó“, s ketté hasította a meglepett ellenfél fejét. Knut kísérői megmenekültek. Nyolcz nappal később neje fiút szült, akit Valdemárnak kereszteltek.

Knut meggyilkolása egész Dániát felbőszítette. Mikor fiverei a ringstedti országgyűlés előtt emiatt panaszt tettek, az agg király nem mert fölmenni

a hegyre, ahol Erik herceg szenvedélyes szavakkal bosszút kiáltott. A királynak meg kellett esküdnie, hogy nem tudott a gyilkosságról. Fiát pedig száműzte mindaddig, míg a nép maga vissza nem hívja. Vesztgótlund is elpártolt Magnusztól és Sverkert ismerte el. Mikor a király esküje daczára visszahívta fiát, Széland és Sónen elpártolt tőle és Erik herceg mellé állott, ami véres polgárháborúra vezetett. Erik eleinte szerencsétlen volt a harczban; még mostohafivére, Harald is elpártolt tőle, s Eriknek Norvégiába kellett menekülnie. Hirtelen azonban fordult a kocka. Erik visszatért Sónenbe s ellenfelét Lund közelében, Fodvig mellett megverte (1174). Maga Magnusz is elesett és Nilsz király, akinek sikerült elmenekülnie, 12 nappal később Slezvig város kastélyában halt meg az esküszegése miatt elkeseredett polgárok fegyverének csapása alatt. Vendország ismét függetlenítette magát s a pogány áldozatok kora újra feléledt.

II Erik (1134—37), aki így egész Dánia királya lett, uralkodása alatt kegyetlen s bizalmatlan volt. Bátyja, Harald II fia közül kettőt a Slei folyóba fojtatott, majd Haraldot magát is, aki emiatt föllázadt, összes fiaival együtt kivégeztette. Hasztalan kísérletre meg Rügen visszahódítását s Magnusznak, aki haza menekült, Norvégia trónjára való visszahelyezését. Népe meggyűlölte s végre is egy tekintélyes jütlandi polgár meggyilkolta az egybegyűlt törvényszék színe előtt. A király emberei menekültek, a királyt senki sem boszulta meg.

Nővérének fia, III. Erik (1137—47) lett az utóda. Ellene Sónenben Haraldnak egyetlen életben maradt fiát, O l a f o t kiáltották ki ellenkirálynak (1139), aki azonban 1141-ben elesett. Erik korán halt el, anélkül, hogy országa érdekében sokat tehetett volna. Halála közeledtekor szerzetesi ruhát öltött, hogy így biztosabban elnyerje bűnei bocsánatát, aztán az egész udvar előtt lemondott az uralkodásról.

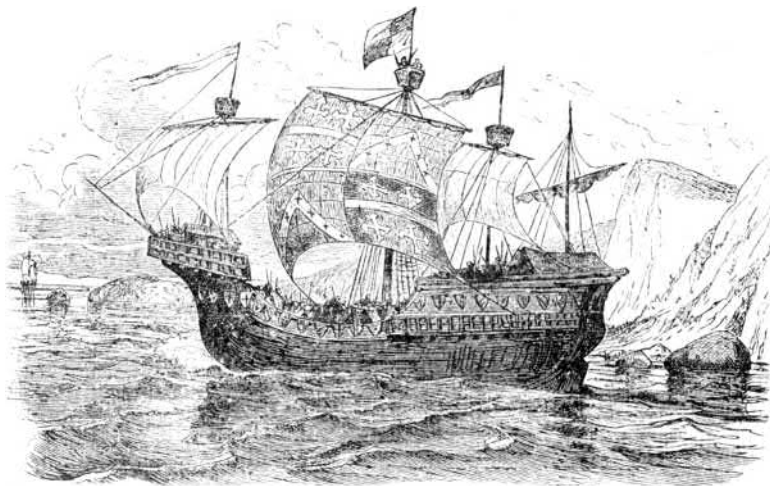
Halála után elkeseredett harcz támadt a trón birtokáért. Széland és Sónen Szvendet (1147—1157.), a jütlandiak a meggyilkolt Knut fiát, Kn u t o t kiáltották ki királynak. Véres harcz után I. Frigyes császár maga elé idézte a trónkövetelőket a merzeburgi gyűlésre. Knutot lemondásra kényszerítette és Szvendet jelentette ki törvényes királynak, de kötelezte, hogy Knutnak Szélandot, Valdemárnak pedig Slezviget hűbérbe adja. Szvendet állhatatlansága, a svédektől és vendektől szenvedett vereségei, a fiatal nemesség pártolása s a parasztság megvetése miatt csakhamar egész népe elhagyta, úgy hogy menekülnie kellett. Szvend cselhez folyamodott. Vetélytársait lakoma közepeit megrohantatta. Knut ugyan elesett, Valdemár azonban súlyos sebei daczára megmenekült Jütlandba. Amint felgyógyult, haddal jelent meg s Viborg mellett 1157-ben döntő győzelmet aratott. Szvendet menekülés közben egy paraszt megölte.

I. vagy Nagy Valdemár (1157—82.) volt az első dán király, akit nem az izorai népgyűlés, hanem a püspökök és lovagok gyülekezete vá-

lasztott királynak. A lundi érsek kente föl, majd bíborba öltözve, koronával a fején, elfoglalta a trónt. Azonkívül I. Frigyes, mint legfőbb hűbérur megerősítését is kikérte.

Első dolga volt az ország partjainak megvédése a vend tengeri rablók ellen. Valdemár szövetséget kötött Szász Henrikkel, az Oroszlánnal, s lerombolta Ilov, Teklenburg, Szerny, Dobán s egy sereg más rablóvárat, a kalózkodó hajókat elégette, megölte Niklót vend herceget s a fiaitól túszoikat követelt (1160.) A veszélyt azonban csak úgy lehetett elhárítani, ha Rügént elveszik a vendektől. Valdemár ezt is megkísérelte. (1168.)

Rügen szigetét, a tengeri rablók e biztos menhelyét, addig nem sike-

Skandináv tengeri hajó a XII. században.

rült elfoglalni. Még mindig a szláv nemzeti istent, S z v a u t o v i t -ot imádták arkonai szentélyében, a pogány papoknak e törzsféskében. — Arkona a tengerbe nyúló meredek sziklán épült. Csak nyugat felől, a szárazföldről lehetett hozzáférni, onnan pedig 13, karókkal ellátott sánczsor védelmezte. Az erősségben bugyogó forrás friss vizet adott; az első magaslaton állt az isten temploma, melyet Helmold főpap védett 300 emberrel. Csak egy keskeny, fafaragványokkal díszített ut vezetett az udvarba, ahol a templom állt. A templom belseje a szentélyre s a szentek szentjére oszlott. Ez utóbbi négy oszlopból állt s függönyök zárták el a tömeg kíváncsi szeme elől. Ott trónolt Szvautovit óriási faszobra négy fejjel, melyek természetes hajjal s szakállal voltak ellátva. Jobbjában borral töltött óriási ivószarvat tartott, baljában íjjat. Az év legnagyobb ünnepén, az arató ünnepén a nép ezrével özönlött oda; a hosszú, lengő hajú s szakállú főpap előbb áldozati állatokat vágott le s egy fogoly keresztényt ölt meg, majd széthúzta a szentek szentjét elfedő függönnyt,

belépett a szentélybe, ahová más nem tehetette be a lábát, az ivószarvat kivette a bálvány kezéből s belőle megjósolta, mit hoz a jövő esztendő. Ha a bor még a kehely tetejéig ért, az gazdag áldást jelentett, ha kevés volt benne a bor, rossz aratást, eredménytelen rablóhadjáratokat s egyéb nagy bajt jelentett. Ekkor a főpap a maradék bort, mint áldozati italt kiöntötte az isten elé, majd újra megtöltötte az ivószarvat s azt áldástosztva egy hajtásra kiitta. Végre az újból megtöltött szarvat a bálvány kezébe helyezte vissza. A nagy áldozatot lakoma s vidám játék követte.

A főpap befolyása még a fejedelménél s a nép egész összességénél is nagyobb volt. Tőle függött béke s háború, mert csak ő figyelhette meg, hogy az istennek fehér lova a földre fektetett lándzsák közé a jobb, vagy a bal lábával lépett-e először. Az egész nép fejenként egy istenfillért áldozott neki s minden zsákmány harmadrésze őt illette meg. A heringhalászati engedély megadása is nagy ajándékokat hozott a templomnak.

Mikor Valdemár hajóhadát a szent templom előtt megpillantották, a környék egész lakossága odasereglett a templom elé, hogy segítsen az őrségnek. Elzárták az egyetlen kaput, mely fölött a szent Staniczia zászló lobogott, mely — a nép hite szerint — mindaddig egymaga is vissza tudott verni minden támadást. Valdemár először is erős falakkal elzárta Arkona félszigetét a száraz földtől s csak mikor ez sikerült, adott parancsot a karózat felgyújtására és az általános rohamra. Mikor a szent lobogó elégett, a vendeket rémület fogta el. Kegyelemért könyörögtek s felajánlották hódolatukat. Ekkor szemük láttára leszaggatták a bálványt fedő függönyöket, hogy a szentély bíborral díszített fala mindenkinek látható legyen. Aztán dán szolgák baltákkal szétrombolták Szvautovit szobrát. Estére pedig egyes darabjait a dán őrtüzek táplálására használták fel, míg az égő templom maga nappali fényt árasztott maga körül. A sok arany és ezüst áldozati tárgy között nagy meglepetésükre keresztény királyoknak áldozati ajándékaira is bukkantak, akik — úgy látszik — jónak látták régi istenükkel, Szvautovittal is föntartani a jó barátságot.

Arkona eleste után Tezlav fejedelem meghódolt s a bálványimádásnak és a tengeri rablásnak örökre vége lett. A hétfejű hadisten Radegasztot, az ötfejű fegyvertelen Perevitet és a négyfejű Perkmuszt hasonló sors érte, mint Szvautovitot. A pogányokat megkeresztelték s a keresztény istentiszteletet hozták be; a hitehagyókat pedig szigorúan megbüntette a visszamaradt dán őrség.

Valdemár B o g i s z l a v pommeráni herceget is leverte s elfoglalta Stettint, de ezt a földet hatalmas vetélytársának, Szász Henriknek engedte át.

Mikor 1662-ben Burgundban járt, Valdemár az ott szintén jelenlevő Barbarosza Frigyes császár előtt letette a hűségküti. Egy éves

fiát, Knutot már 1164-ben eljegyezte a szász herceg egyik leányával s mikor az|három évvel később meghalt, annak nővérével, Gertruddal, akit a herceg 15 éves korában el is vett. Csakhogy a császár birodalmi átokkal sújtotta a gögös szász herceget s ekkor Valdemár 1180-ban kénytelen volt hajóhadát a szász herceg ellen küldeni s a császárnak Lübek ostrománál segítségére lenni.

Valdemár legnagyobb érdeme Rügen elfoglalása és a kalózkodás megszüntetése volt. Azért elég keserűség érte. Családja egynémely tagja s birodalma egyes részei föllázdak ellene. Mikor 8 éves fiát, Knutot, az érsekkel fölkenette, megkoronáztatta s a röszkildi országgyűlésen utódaul kikiáltatta, a királyi ház összes felnőtt hercegei föllázdak az örökös monarchia behozása és a választási szabadság korlátozása ellen. Valdemár erre Buris herceget lefejeztette, három más herceget, Magnuszt, Knutot és Károlyt lecsukatta; de egész Sónen föllázdak a lundi érsek ellen, aki a herceget fölkenette s Valdemár csak a paraszton aratott véres győzelem után tudta az érseket székébe visszahelyezni. Mikor a hajóhad, melyet Pomeránia ellen akart vezetni, az engedelmséget megtagadta, a már amúgy is beteg király 1282-ben, 51 éves korában, az engedetlenség fölött érzett bánatában meghalt.

VI. Knut (1181—1202) csak nagy és véres harcok árán tudta Sónent és Jütlandot, melyek koronázása után ellene föllázdak, meghódítani. Daczos ember volt s a császártól megtagadta a hűbéri esküt, kényszerítette a pomerán és meklemburgi hercegeket, hogy a német főnhatóság helyett a dán ismerjék el s „a dánok és szlávok királya“ czimét vette föl.

Először 1193. január 22-én adta magának írásban ezt a címet. Bogiszlav pomerániai herceg a császár jóindulatára támaszkodva, megtámadta Jarimár rüzeni herceget. Alig jelentek meg azonban a láthatáron a dánok, hogy hűbéreseik segítségére siessenek, a pomeránok vad ijedelemben szétfutottak. így is roppant sokan pusztultak el közülök menekülés közben. Mikor aztán Knut elgyöngült ellenfelét a következő évben a saját országában támadta meg, ez sietett letenni a hűségesküt s adót fizetni. Ugyanígy bánt el Ilor meklemburgi herceggel, valamint Niklót rostoki herceggel, mikor az Pomerániába betört és Bogiszlav fogságába esett. A császárral való teljes szakítás 1187-ben következett be. Valdemár király Sváb Frigyes hercegnek feleségül ígérte egyik leányát. Mikor halála után a lányért jöttek, Knut kijelentette, hogy csak azért adja oda a húgát, mert az apja megígérte, de szegényesen látta el kelengyével, hozományt s alig adott vele, mire 1187-ben a lányt visszaküldték.

Mikor a császár keresztshadjáratra indult s onnan nem tért vissza, Knut fölhasználta ezt az alkalmat arra, hogy haddal támadjon a brémai érsekséghez tartozó ditmari területre és Holsteinre, mely hadjáratával meghódította az egész országot. A száműzetésből hazatérő Henrik császár-

hoz pártolt és annak fiával, Lüneburgi Vilmossal szövetségre lépett, a császár leányát Helént feleségül vette. Knut 40 éves korában halt meg örökös nélkül.

II. Valdemár (1202—41) az elhunyt fivére épp oly merész volt, mint az elődje. Csakhogy ő teljesen elfordult a büszke IV. Ottó császártól s alaposan kihasználta a helyzetet. Mikor az ifjú Hohenstauf Frigyes III. Innocens átküldte az Alpokon, hogy IV. Ottó császárságának véget vessen és II. Fülöp eltaszított hűgát, Ingeborgot ismét visszafogadta s a Hohenstaufok érdekében az angolokat és veiteket megverte: Valdemár gyorsan követet küldött Meczbe Frigyeshez, aki írásban átengedte neki az Elbától északra fekvő összes vend és német területeket. Ebben az írásban nem volt szó hűbérességről, csak barátságról.

Valdemár egész sereg hadjáratot vezetett Livlandba és Esztlandba, hogy ott újabb birtokokat szerezzen. Eleinte a rigai püspök is támogatta, de mikor Valdemár az elfoglalt Özei szigetet és egész Esztlandot magának tartotta, 1219-ben heves harcz tört ki közöttük. A pápa mindent elkövetett, hogy a béke helyreálljon s a püspököt engedékenységre bírja, csakhamar azonban kitudódott, hogy ez a keresztény terület a pogány föld közepén nem tartható meg. A livek, lettek és esztek az oroszszal szövettek és kiszorították a dánokat.

De ez utóbbi kudarcz daczára, Dánia Valdemár alatt azelőtt nem ismert hatalomra tett szert. Azt mondták róla, hogy 1400 hajó, 2000 páncélos lovag, 2800 Íjász és 150,000 szárazföldi katona állt rendelkezésére. Ekkor hatalma közepette egy német hűbérese hirtelen rajtütött, elfogta s magával vitte.

Mikor Sverini Henrik gróf 1222-ben a keresztes háborúból visszatért, kastélyát királyi csapatok tartották megszállva, kis országát dán hivatalnokok kormányozták. Minthogy a dán király birtoka kiadását megtagadta, csellel élt. Mikor a király 14 éves fiával Fünen szigetén vadászott, a többi társaságtól különváltan pihenő királyt és fiát álmukban megtámadta, szájukat betömte s őket egy készen álló hajón magával vitte (1223). A dannenbergi, majd az újra bevett sverini kastélyba vitték őket. Sverinben még ma is mutogatják a kastély alatti egyik zord helyiségben a vastag, falba vert gyűrűket, melyekhez Valdemár királyt lánczolták.

Hasztalan fordultak a dán nagyok a császárhoz és a pápához segítségért. A császár örült a hűtlen király balszerencséjének, csak azt követelte, hogy a fogoly a birodalomnak kiadassék; Henrik gróf ezt nem cselekedte meg. Mielőtt gróf Orlamünde Albert, a dán király svéd helytartója elég nagy sereget toborozhatott volna, a brémai érsek s az ugyancsak elűzött Holstein Adolf gróf ismét visszatértek országaikba s a sveriniekkel szövetkezve, 1225-ben tökéletesen megverték a dánokat Köln mellett. Most Hamburg újra meghódolt a brémai érseknek, Lübek szabadnak nyilvání-

tóttá magát s Németország, mint Nagy Károly idejében, ismét az Eider folyóig terjedt.

Valdemár tehát kénytelen volt beleegyezni azokba a nehéz föltételekbe, melyeket kérlelhetlen ellenfele szabott eléje. Le kellett mondania az Eiderig terjedő minden német területről, úgyszintén a vendekről is Rügen kivételével, azonkívül Hamburgnak és Lübeknek Dániában kereskedelmi szabadságokat kellett adnia, 45000 ezüstmárka váltságdíjat fizetni és még egyéb kötelezettségeket is teljesíteni, így túszoikat adni, sőt négy fiát is fogságban visszahagyni. Valdemár végre két és fél év után visszatérhetett Dániába. Alig kapta vissza a kötelezettségek egyik részének teljesítése után legidősebb fiát, megszegte esküjét. Mialatt lázasan fegyverkezett, panaszszal fordult a pápához, hogy az áruló Henrik herceg álnok módon megakadályozta a keresztes hadjáratban s ezért kérte esküje alól való fölmentését, amit különben is kényszerhelyzetben adott egyik hűbéresének. A pápa tényleg érvénytelennek nyilvánította az esküt. Valdemári most, bár még három fia s Orlamünde tuszul Henriknél volt, megindította Lüneburgi Ottóval szövetkezve a bosszúhadjáratot (1226). Eleinte előnyben is volt. Mikor azonban a megszorult Henrik herceg s Holsteini Adolf a hűbéreség elismerése mellett Albrekt szász herceghez fordult segítségért, akinek a brémai érsek s a vend fejedelmek is segítettek, megfordult a hadi szerencse. Bernhöved mellett volt a nagy ütközet. Eleinte a dánok voltak előnyben; mikor azonban a ditmáriak átpártoltak az ellenséghez, a dán sereg felbomlott; Valdemár maga pedig, kinek egyik szemét kiütötték, csak egy lüneburgi lovag segítségével menekülhetett újabb fogsága elől. Ottó ellenben odakerült Sverinbe a többi túszoik közé.

Végre mégis megegyezés jött létre. Orlamünde csak akkor nyerte vissza szabadságát, mikor Lauenburgról Szász Albert javára lemondott; Ottó pedig csak Henrik herceg halála után szabadult ki, míg Valdemár fiai 7000 ezüstmárka váltságdíj ellenében kerültek haza. Valdemár ekkor többi ellenfelével is becsületes békét kötött, mert belátta, hogy az egész Balti tengert felölelő nagyhatalmat nem képes alkotni.

Csak Livlandban s Eszlandban tett hódításairól nem tudott lemondani.

Mialatt ő a németek ellen harczolt, a kard-lovagok és a lübekiek elpusztították az Őzei szigetén levő erősséget s a szigetet elragadták a dán főhatóság alól. Később pedig a revali dán őrséget is megadásra kényszerítették, mire a császár nekik adta hűbérül az elfoglalt tartományt. De Valdemár a pápa segítségével elérte, hogy Révai várát a hozzátartozó területtel visszakapja.

Ettől kezdve teljesen a belső rendnek szentelte magát. Alapos törvényhozással megvetette a jövő dän állam alapját. A sok háború fölemésztette Valdemár kincseit elannyira, hogy a fény napjaiban elajándékozott birtokokat vissza kellett követelnie. Valdemár mégis egy belsőleg megerő-

sődött hatalmas országot hagyott vissza. 39 évi uralkodás után halt meg 71 éves korában s több veresége daczára ragyogó emléket hagyott maga után.

Említésre érdemes a dánok szent zászlaja, a pogány esztek elleni háborúban híressé lett Danebrog. A középkor tudvalevőleg természetfölötti erőt tulajdonított a hadi lobogónak s a győzelmet is annak erejének tudta be. Érthető tehát, hogy a dánok is rendkívüli odaadással csüngtek hadi lobogójukon s nagy csapást jelentett az számukra, mikor e szent jelvényük, melyet évszázadokon át híven őriztek, 1559-ben elveszett. Slezvigből, ahol a dómoan őrizték, az elkergetett királyi házzal Kilbe került, ahol elfeledték teljesen.

Mínthogy a tehetséges Valdemár, aki apjával megosztotta a fogságot, már 1231-ben meghalt, Erik herceg jutott a trónra (1241—1250), aki azonban már elejétől fogva nélkülözte azt a hatalmat s befolyást, melylyel fivérei a legfontosabb tartományokban évek óta bírtak. Ábel Slezvig és Jütland hercege volt, Kristóf Lolland és Falszter helytartója volt. Ábel elsőnek lázadt föl Erik király ellen s mikor az Holsteint meg akarta hódítani, megtagadta tőle a segítségét. Erik ekkor keresztes hadjárat ürügye alatt zsarolt pénzt a testvérháborúhoz, mely Slezvig teljes elpusztítása után azzal ért véget, hogy fivérei hűbéruraságát forma kedvéért elismerték ugyan, tényleg azonban korlátlanul uralkodtak birtokaikon.

Újabb keresztes háború ürügye alatt elérte a röszkildi országgyűlésen az egész nép megadóztatását. A nép azóta gyűlölte Eriket, kinek az sem vált hasznára, hogy Sónenre, mely az engedelmisséget megtagadta, 15,000 márka sarezot vetett ki. E viszály arra bátorította Ábelt, hogy magához ragadja a trónt. Mikor a király Slezvigben meglátogatta, elfogatta, lánczra verve átadta Gudmundszon Lángénak, akiről tudta, hogy gyűlöli a királyt. Lange megengedte, hogy a király meggyónjon, aztán széthasította a fejét s a tengerbe sülyesztette a hullát. Ábel, aki most király lett (1250—52) tagadta részességét a gyilkosságban, de azért Lángét megjutalmazta.

Ábel eleinte bölcsen uralkodott. A nemesség s a papság iránt való engedelkenységével elérte, hogy új adót is megszavaztak neki. Mikor a frízek ez adó fizetését megtagadták, haddal indul ellenük, de megverték s menekülés közben meggyilkolták. A slezvigi papság nem engedte, hogy mint testvérgyilkost a domba temessék s így Gottorp mellett egy mocsárba sülyesztették hulláját.

I. Kristóf (1252 -59) azzal kezdte uralkodását, hogy bátyja örökösétől Slezvig s déli Jütland kiadását megtagadta, de engedelkenységre kényszerítették. Mikor a lun i érsekkel összekülönbözött, a parasztok három évi harezot folytattak a gyűlölt király ellen s a pápa átok alá vetette az egész birodalmat. A király erre eltiltotta a püspököket attól, hogy e határozatot végrehajtsák. De akkor hirtelen meghalt. Alighanem méreg következtében.

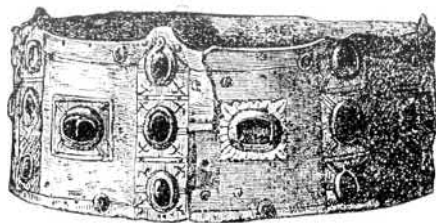
Tízéves fia, VII. Erik (1259—86), eleinte anyja, Pomerániai Margit

régensségével uralkodott. Kiskorúsága a rügeni fejedelmet, Járomárt, rablótámadásra bírta, mely alkalommal Járomár Koppenhágát is elfoglalta. Nemsokára azonban elesett Bornholmban. Halála megszabadította Dániát attól a rettegetől, hogy tengeri rablók uralma alá kerül.

A szlezvigiek és holsteiniek elleni háborúban, akik a hűbéresköt erélyesen megtagadták, Erik anyjával együtt fogságba esett s csak nagynehezen szabadult ki. A pápa az apja uralkodása alatt a dán birodalomra kimondott átkot 17 év után csak az alatt a feltétel alatt vonta vissza 1274-ben, hogy a király az érsek választását többé ne befolyásolja.

Erik a svédek, norvégek és Szlezvig elleni vállalkozásaiban is szerencsétlen volt s mindinkább a nemesség s papság hatalmába került. A nemesség végre is 1282-ben Viborgban annak kijelentésére kényszerítette a királyt, hogy az országgyűlést minden évben összehívja s nélküle semmit sem határoz.

Kevéssel később 1286-ban Eriket vadászat közben Viborg közelében meggyilkolták. Állítólag egy herceg és egy tábornok bérelték föl a gyilkosokat, hogy az erkölcstelen királyon házuk becsületét megboszulják. Utána fia, VIII. Erik (1286—1319), lépett a trónra.

Erik koronája.

Imre király elfogja lázadó öcsését Endrét.

BELSŐ KÜZDELMEK A MAGYAR KIRÁLYSÁGBAN. IMRE. II. ENDRE.

III. Béla idősebb fia Imre, zavartalanul foglalhatta el örökségét.

Imre király 17 éves volt, mikor uralkodását megkezdte. 1200 körül házasságra lépett Konstancia aragóniai hercegnővel, ki olyan országból jött, hol szüntelen folyt a háború a hitlenekkel és az ő vallássosságával Imre királyt is a pápa engedelmes hívének nyerte meg. Imrének a pápa iránti hűsége azonban nem nyerte el a kellő jutalmát. A pápa a magyar király nélkül, sőt ellenére igyekezett a Balkán-államokban céljait, melyeket a magyarokétól külön választott, elérni. Sőt még egyes lázongó magyar főpapok ellen sem tudta Imrét megoltalmazni. A király már fájdalmasan érezte, hogy a főpapokat többé nem ő nevezi ki, mert a kezükön levő roppant vagyonnal, befolyással államellenes törekvések szolgálatába kezdtek lépni. Maga Jób esztergomi érsek volt a király fő ellenége s a legkegyetlenebbül dúlta föl az ország békéjét. Az érsek példáját

más püspökök követték. Imre keserves panaszszal fordult kora hires és hatalmas pápájához, III. Inczéhez (1199) s támogatását kérte, mert a főpapok egyrésze a király ellen fordult s öcscsét, Endre herceget támogatta, ki bátyja megbuktatásán fondorkodott.

Endre nem teljesítette a fogadalmat, melyet haldokló atyjának tett: nem ment a Szentföldre, hanem a pénzt, melyet e végből örökölt, a trón megszerzésére pazarolta. Gonosz tanácsadók befolyása alá került. Imre egyenesen a főpapok egy részét mondja Endre megrontóinak s őket okolja itthonmaradásáért s üzelmeiért. Endre a fogadalom alól, hogy a Szentföldre menjen, úgy akart kibújni, hogy Rácországban s Halomföldén az ottani eretnekek ellen harczolt, még pedig győzelmesen (1198). Mint-hogy itt harczolt a hitetlenekkel, nem tartotta többé kötelezőnek Ígétét, hogy a Szentföldre megy. Hasztalan parancsolta meg a pápa a két magyar érseknek, hogy Endrét egyházi átokkal sújtsák, ha bátyjára merészel törni. Hiába, az árulás belopódzott Imre legbensőbb hívei közé is. Imre legbizalmasabb embere, a nádor volt a fölkelés lelke; biztatására Endre 1199 nyarán haddal tört az országba. Imre megverte s osztrák területre üzte, mire a pápa a trónviszály kiegyenlítése céljából (1200 tavaszán) Gergely bíborost Magyarországra küldte. Közbenjárására Imre megbocsátott lázadó testvérének s visszaadta neki herczegségét. Endre viszont megígérte, hogy végre teljesíti fogadalmát és a Szentföldre megy. A két testvér kibékülésének nyomban meg volt az üdvös következménye s egyesült erejük fényes sikert ért el a Balkán-országokban. Erre a pápa felhívta Imrét, vezesse vissza a Szentszék engedelmességéhez a trónviszályoktól dúlt Rácországot. A király Rácországba vonult s a trónkövetelők egyikét, Vilkót tette meg, mint a magyar korona hűbéresét, nagyfejedelemmé, maga meg fölvette a Rácország (Szervia) királya czimét (1202). Csakhamar az akkor bizánczi felsőbbség alul fölszabadult s újra önálló Bulgáriába tört s győztesen nyomult előre. Fölvette a Bolgárország királyának czimét.

Ugyanakkor, mikor Imre a bolgárok közt harczolt a római egyházért, a keresztes hadak gálád támadást intéztek a magyar korona ellen s elrabolták egyik legértékesebb birtokát. 1202 őszén valami 40,000, nagyobb-részt francia keresztes gyűlt össze Velencében, hogy onnan a Szentföldre vitorlázson. A velenceiek, kik sohasem tudtak Dalmácia elvesztésébe belenyugodni, most azt a tervet eszelték ki, hogy a kereszt jelvénye alatt a hitetlenek elleni harczra gyűlt népet a dalmát tengermellék, első sorban Zára visszafoglalására, vagyis kora legbuzgóbb katolikus királyának megrablására használják. Megnyerték a tervnek a keresztesek vezéreit s a sereg november 10-én Velence hajóin Zára ellen indult, melyet öt napi vívás után el is foglalt. A merénylet híre megütöközést keltett a keresztény világban s a pápát is megbotránkoztatta. De megtorlására semmit sem tett. Velence egy ideig megtartotta Zárát s mielőtt kiűritette, csaknem

végpusztulásra juttatta, mert a templomokon kívül lerombolta összes házait és erődítéseit.

Imre király mégis rendületlen hűségben megmaradt a pápa pártján. Pedig a pápa részéről még keserű csalódás érte. A pápa Bulgáriában egyenesen a magyar király ellen fordult. Alig hogy Imre a bolgárok ellen némi sikert ért el, a pápa hitelt adott a bolgár czár hazug Ígéretének, hogy visszatér a katolikus egyházba. Ez ígéretet a czár csak azért tette, hogy a pápa segélyével a magyar főuralomtól megmeneküljön. A pápa valóban cserben hagyta hű magyar szövetségesét s a czárnak koronát küldött, ami ez időben már a nemzetközi önállóság elismerését jelentette. Hasztalan tiltakozott ez ellen Imre király, hasztalan zárta el haragjában a pápa követe elől a Bulgáriába vezető utat s őt magát rövid időre fogságra is vetette (1204 aug.). A Szentszék szakított azon addigi politikájával, hogy a katolikus vallást a magyar uralom segélyével juttassa a Balkánon diadalra. A balkán népek épen ezért idegenkedtek a magyar uralomtól, mert azonosnak tekintették a katolikus egyház uralmával. III. Incze pápa azonban e népek önállósági törekvéseit támogatta, mert azt hitte, hogy hamarabb megbarátkoznak a katolikus vallással, ha nem jár vele a magyar uralom. Tévedett s eljárása úgy a saját, mint a magyar királyság törekvéseit meddővé tette.

Ez alatt a belső zavarok egyre jobban elharapódtak. Imre is, Endre is 1200 körül nősült. Ez utóbbi Bertold merániai herceg leányát, Gertrudot vette el. Mikor Imrének fia, László született, kit mint trónja törvényes örökösét meg akart koronáztatni, Endre ismét kitzúzte a felkelés zászlaját.

Régi krónikások szerint Imre király egymaga, fegyvertelen ment Endre táborába s katonái közül vitte őt magával, mert szent személye ellen senki sem merte kezét emelni

Valószínűbb az, hogy Imre Várad közelében értekezletre hívta s fogságra vetette Endrét (1203 őszén), ki azonban a következő év tavaszán párthívei segélyével megszökött s folytatta üzelmeit. Imre, hogy a trónöröklés kérdését eldöntse, fiát, Lászlót megkoronáztatta.

A sok keserű csalódás, mely kül- és belpolitikájában kísérte, különben is súlyos beteggé tette az alig huszonöt éves királyt, ki valószínűleg sohasem heverte ki a nehéz balesetet, mely 1199-ben Máramarosban, vadászaton érte. Vágtató lova elbukott s maga alá temette. A halálos veszedelemből Lőrincz ispán mentette meg, de a ló úgy megrugta az ispánt is, hogy a fél kezét elvesztette. Ez alkalommal a király szintén oly sérüléseket szenvedhetett, melyekből teljesen soha sem gyógyult ki. Kétségkívül ez is oka, hogy oly korán befejezte hányatott életét. 1204 szeptember 15-én halt meg.

A csecsemő királyt Endre nem ismerte el. A piczi király anyja, Konstanca özvegy királyné Bécsbe, Lipót osztrák herceghez menekült vele

és a szent koronával, valamint a királyi kincsek egy részével. Ott azonban a csecsemő, III. László hamar 1205 május 7-én meghalt s Endre herceg törvényesen is a trón birtokába jutott. Kibékült Konstanciával s az osztrák herceggel, kik kiadták a koronát, melylyel már május 29-én ünnepélyesen megkoronáztatta magát.

II. Endre király azokat a rossz szellemeket, melyeket trónkövetelő korában bátyja ellen fölidézett, nem bírta király korában sem elriasztani. Éveken át folytatott üzelmei közben annyira nyakára nőttek a rendbontó elemek, hogy habár nem nekik köszönte a koronát, rabjuk maradt király korában is s minduntalan tapasztalnia kellett, hogy jobbágyai, mint őket nevezte, nagyon hajlanak a pártoskodásra. Mozgalmaik csakugyan ép úgy megkeseríthették életét, mint Imre királyét. Már 1210-ben külföldről akartak trónkövetelőt hozni ellene. III. Béla öcscsének, a nyomaveszett Géza hercegnek gyermekeire gondoltak; minthogy azonban nem is sejtették, hol keressék őket, kalandos tervök dugába dőlt. De azért háborogtak folytonosan s Endre király ugyanazokkal a bajokkal küzdött, melyeket annak idején testvérére zúdított. Csakhogy könnyebben viselte őket, mert más természetű ember volt, mint bátyja. Teste duzzadt az egészségtől, lelke közönyös maradt minden megpróbáltatás iránt. Könnyen, hamar tudott feledni s bármi csapás érte: akár azokat veszté el, akiket szeretett, akár megalázásokat kellett eltűrnie, beletörődött sorsába s örök ifjú kedélyének vidám életkedve soha sem apadt el. Sem szenvedélyei, sem tehetségei nem voltak nagyok s mindig megalkudott a viszonyokkal. De van egyéniségében rokonszenves vonás is. Jó ember volt, erős érzéssel királyi állása s országa érdekei iránt s minden zűrzavar közepeit külső és belső viszonyaiban a haladás egy további fokára tudta emelni nemzetét.

Külpolitikájának széles látóköre s magasabb szárnyalása volt. Minthogy azonban a bátyja elleni fondorlatokban maga juttatta túlsúlyra a birtokarisztokráciát, az egyházi és világi urak féktelensége sokszor megbénította a király és birodalma erejét. Ebben része volt több, saját erkölcsi fogyasztásának. Könnyelműsége, melylyel az élet terhét viselte, a kormányzat terén szintén sok visszásságra vezetett. Atyjától tanulta, hogy a királyi erények közül a bőkezűségnek sem szabad hiányoznia. Csakhogy ezt a bőkezűséget ő a végletekig, az oktalan pazarlásig fokozta. Dús kincset örökölt, melyet két kézzel szórt el trónkövetelő korában, hogy híveit szaporítsa. Mikor trónra került, a pazarlás már annyira vérévé vált, hogy minduntalan kérkedett vele, sőt egyik okiratában azt hirdeti: illendő dolog, hogy a királyi bőkezűségnek határa se legyen, mert a bőkezűség korlátlansága a király legszebb dísze. Környezete természetesen ápolta és kizsákmányolta ezt a felfogást.

Így mindinkább megrontotta a pénzügyi, valamint a honvédelmi szervezetet.

Endre általában keveset törődött a renddel s még kancelláriájában is hihetetlen hanyagság harapózott el. Tisztviselőinek léhasága annyira ment, hogy minduntalan máskép számították uralkodása éveit. Így 1211-iki okiratai közül hármat királysága hatodik, kettőt meg hetedik évéből kelteztek. A legesett az is, hogy ugyanazt a jószágot többeknek adományozta s ilyenkor azzal vágta ki magát, hogy országa nagy s nem emlékezhet mindenre, ami benne történik. Ez erköcsi fogyatkozásait kizsákmányolta mindenki, aki tehetett; első sorban neje, Gertrud királyné, ki örökölte a merániak vagyonszerző ösztöneit s a maga és hívei javára hasznosította férje bőkezűségét. Nemcsak készpénzben gyűjtött roppant kincset, hanem töméntelen jószágot, jövedelmet adományoztatott magának, testvéreinek és idegen kísérete tagjainak.

II. Endre külpolitikájában a legszigorúbban követte Imre király hagyományait s mindvégig a pápaság hive volt. Így azután nem fordult a pápa hű szövetségese, az akkor hatalmas Velence ellen, melynek Zára újra meghódolt (1205), s mely a dalmát partvidék más részeit is elfoglalta. De a keleti vallású országok felé fordította figyelmét s első sorban Halicsot igyekezett visszaszerezni. Endre megjelent Halicsban, ahol lázadás támadt az özvegy fejedelemasszony ellen. Endre leverte a zendülést s visszahelyezte Daniló herceget, a törvényes, de kiskorú uralkodót. Védelmét magyar seregre bízta, maga meg fölvette a Halics és Lodóméria királya címét. De a bojárok újra elűzték Danilót, mire Endre magának foglalta el Halicsot. Endre nevében 1208—209-ben az erdélyi vajda kormányozta Halicsot. De a papság ezt elűzte, mire Endre 1211-ben nagy haddal újra megjelent Halicsban s véres harcok után leverte a fölkelést. Ekkor ismét Danilót ültette a trónra, ki a következő évben újra rászorult fegyveres támogatására. Endre megsegítette, de alighogy eltávozott, Danilót megint elkergették. Endre 1213-ban újra vissza akarta helyezni s már a határ közelében járt, midőn az udvarába oly esemény hírt hozták, mely hazatérésre kényszerítette.

Néhány előkelő ur meggyilkolta Gertrud királynét, ki 1213 szeptember 24-én rokonával és akkor éppen vendégével, Lipót osztrák herceggel, öcscsével, Bertold érsekkel s nagy kíséretével a pilisi erdőben vadászott. Mikor a társaság a királyné sátrában pihente ki a vadászat izgalmait, Péter ispán, az ország egyik leggazdagabb földesura, Simon, Bánk bán veje és egy másik Simon, szintén nagybirtokos, a sátorba törtek, a királynéra vetették magokat s megölték. Az eset oly hirtelen történt, hogy noha sokan voltak jelen, senki sem rántott kardot a királyné védelmére. Lipót herceg és Bertold érsek megugrottak s ott hagyták kísérőiket, kik közül az elkeseredett magyarok néhányat levágtak. Kétségkívül az a visszatetszés és gyűlölet, melyet Gertrud és idegen kísérőinek kapzsísága és uralomvágya a magyarságban keltett, okozta a véres merényletet. Endre király

Leleszen vette a rémhírt s nyomban haza indult. Karóba huzatta Péter ispánt, de a két Simont nem bántotta; másrészt Bertold érsek, ki egy időre külföldre húzódott, csakhamar visszatért s tovább is érsek maradt. Endre király elsiratta ugyan feleségét, de hamar megvigasztalódott. Már 1215-ben újra nősült s Jolántát, a francia királyi család egy rokonát vette el.

Incze pápa közzsinnal mondatta ki a keresztes háborút s utasította a katolikus államok s így Magyarország főpapjait is a szükséges pénz és fegyverek beszerzésére. Utóda, III. Hpnoriusz elrendelte, hogy a papság jövedelmeinek huszadát három éven át a háború költségeire kell fordítani. Endre királyt meg külön figyelmeztette, hogy nem tűr további halasztást s hogy személyesen kell részt vennie a vállalatban, melynek megindítását 1217 nyarára tűzte ki. Ez év július elsején kellett a különböző országok keresztesének a megjelölt adriai vagy középtengeri kikötőkben összegyűlniük, hogy onnan a Szentföldre vitorlázzanak. Endrét atyjának tett fogadása kötelezte a kereszt felvételére, másrészt meg azzal biztatta magát: ha a pápának engedelmességek, könnyebben megnyerheti a konstantinápolyi császárságot. Megtette tehát előkészületeit. Az ország kormányzatát János esztergomi érsekre bízta s netajáni halála esetére is megfelelően intézkedett. De valamint ő, akképen az ország sem igen lelkesült a vállalatért, mely nagy pénz- és véráldozatot igényelt. Endre eleinte szárazföldön, Konstantinápolyon át, akart a Szentföldre jutni, de utóbb a tengeri utat választotta. Azon pedig Velence uralkodott s csak ő adhatta a kellő sok szállító hajót. Velence hajlandó volt ugyan a magyar hadat elszállítani, csak hogy nagyon drágán. Nemcsak pénzt követelt, — 10 nagy hajó bére fejében, a mai pénznek megfelelően, 240,000 koronát — hanem azt kívánta, hogy Endre a maga s utódai nevében örök időkre, a legünnepeleyesebb esküvel mondjon le Zára városára irányuló minden igényéről. A király, akarva, nem akarva, teljesítette e kívánságot s még kedvező kereskedelmi szerződést is engedélyezett Velencének.

Augusztus 23-án érkezett Spalatóba, mely lelkesen fogadta. De az aránylag nagyszámú magyar sereg számára nem volt elég hajó. Így egy része otthon maradt s Endre is megkésve indulhatott útnak, melynek célja a szentföldi Akkon kikötője volt, hová október derekán érkezett. Ott három király: a magyar, a cziprusi, a jeruzsálemi találkoztott hatalmas, ámbár nagyon különböző származású és értékű hadaival. Legnagyobb és legjobb a magyar sereg volt. A Szentföld nagyrésze és maga Jeruzsálem városa akkor már rég török kézen volt. A keresztény föld, a tengermellék és vele szomszédos vidék alig tett 30—40 négyszög-mérföldet s a török ezt is örökösön szorongatta, mert a hűbérileg szervezett országban a főpapok és az egyházi lovagrendek egészen megbénították a központi hatalmat s minthogy egymással is örök harcban álltak, maguk segítették elő a török elhatalmasodását. Ily körülmények közt az Európából jövő kereszteteknek igen nehéz volt a helyzetük s arra kellett szoritkozniok, hogy a tengermelléki városokból egyes betöréseket tegyenek az ellenség területére. Az előkészítő tanácskozások Endre király sátrában folytak s az első támadó had november elején indult a Jordán felé. Szörnyű hőségben, járhatatlan utakon haladtak előre a csapatok s 10-én keltek át a Jordán vizén, melynek szent habjaiban a katona zarándokok megfürödtek. Csakhamar azonban visszatértek Akkonba. Második támadásuk a Táborhegyen épült török vár ellen irányult, de rövid harc után onnan is visszatértek. Végül Bófor vára ellen, a Libánon lejtőjén intéztek támadást, de szintén sikertelenül.

Több siker kísérte Endrét a Balkánon, hol kihasználta a bizánczi császárság összeomlását, illetve a konstantinápolyi latin császárság kelet ke-

Láncszemes lovagi páuczél.

zését, mi a régi birodalom felosztására s katolikus fejedelemségek alapítására vezetett. A zürzavarban a magyar király, mint az új katolikus fejedelmek szövetségese, elfoglalta Nándorfejérvárt, Barancsot s a bolgár erdőig terjedő földet. Sőt csakhamar fölmerült a remény, hogy ő lesz a konstantinápolyi császár. A konstantinápolyi irányadó tényezők fel is ajánlották neki a koronát, csak hogy a pápa, bármily szorosan csatlakozott hozzá a magyar király, kinek hadai Németországban, 1213-ban is ott harcoltak a pápások sorában, egy más jelölt mellett döntött. Ez Róbert francia gróf, Endre sógora volt, ki hazánkön át utazott Konstantinápolyba.

Endrét a pápa egyre nógatta, hogy a Szentföldre induljon. Endre nem akart hazulról távozni, hol akadt dolga elég; különben is ifjú volt s szép hitvese köréből nem vágyott el a kelet távoli országaiba. De mennie keltett.

A Szemföldön folyó harczokban a magyarok vitézül résztvettek, sőt egyesek fényesen kitűntek, első sorban Dénes tárnokmester, míg egy másik magyar vitéz azzal tüntette ki magát, hogy

királya, Endre életét mentette meg, mikor egy medve megrohanta. Egészben azonban a magyarok hamar észrevették a háború reménytelenségét s minthogy beköszöntött a hideg, a katonák pedig téli ruhával ellátva nem voltak, sürgősen követelték a hazaindulást. Endre maga szintén haza vágyott, mert egykoruak szerint azt a gyanút táplálta, hogy meg akarják mérgezni. Csakugyan megbetegedett s hasztalan kérte a konstantinápolyi pátriárka, hogy maradjon, hasztalan sújtotta egyházi átokkal: Endre már 1218 januárban utrakelt. Szárazföldön, keresztény és török tartományokon, Anliókián, Ikóniumon, Konstantinápolyon és Bulgárián át érkezett az év második felében országába s fiának, Bélának menyasszonyt is hozott, Laszkarisz Tivadar nikeai görög császár leányát, Mária hercegnőt. A határon az urak nagy lelkesedéssel fogadták, mert itthon valóban égető szükség volt reá. Körülbelül egy évi távolléte idején a rend és fegyelem teljesen megbomlott. Amit a király a várjóságokból még el nem adományozott, azt az urak időközben erővel ragadták magukhoz, úgy hogy, mint Endre a pápának elpanaszolta, távolléte idején itthon olyan garázdálkodás folyt, mely 15 esztendőre tönkre tette a kincstárt. A háború

különben is rengeteg költséggel járt s a király roppant adóssággal tért haza. Még lekkor is folytatnia kellett bőkezű adományozásait, különben a hatalmasokkal egyáltalán nem bírt volna.

Endre először is atarthatlan pénzügyi helyzet javítására tett kísérletet. A királyi jövedelmek főforrása a várjóság volt, melynek nagy részét maga a király adományozta el, másik részét meg az urak ragadták magukhoz. A királynak új pénzügyi és katonai segélyforrásokról kellett gondoskodnia. Ezt azonban az új társadalmi hatalmak nem engedték, mert érdekeikbe ütközött. Nekik gyöngye, tehetetlen király kellett, kinek sem pénze, sem katonája nincs.

A főpapság magaviseleté bomlasztólag hatott az egyház többi intézeteire. Bántólag kezdett előtérbe lépni a mindenáron való pénzszerzés, meggazdagodás vágya; a fokozódó vagyonossággal meg az elvilágiasodás, a munka és kötelesség elhanyagolása, az élvhajhászat s vele járó erkölcs-telenség harapózott el.

Mindezek a bajok, melyek a sokkal régibb nyugati egyházban már jóval előbb nyilvánultak, a magyar egyházban II. Endre nem elég erős kormányzata következtében hatalmasan elterjedtek.

A papság alsó rétege szegénységbe és műveletlenségbe sülyedt, a gazdag papság, különösen a hatalmas főpapok világi életet folytatott s érezte hatalmát nemcsak az alsó papsággal, mely örökösen panaszkodott kizsákmányolásáról, hanem a jóságain élő munkás elemekkel, melyek terheit folyton fokozta. Egész sereg úrbéri per jelzi ez igyekezetét s néhol előfordult, hogy a szegény földműves nép erőszakkal állt ellent papi földesura túlzott igényeinek.

A papság forrongása hamar áterjedt a világi nagybirtokosokra. Ők is elnyomták a területükön élő szabad birtokosokat, különösen a királyi szolgák osztályát. Endre távolléte idején a szabad elemek helyzete nagyon válságossá alakult. Mihelyt a király hazatért, jogi állásuk törvényes rendezését kérték tehát tőle, mi Angliában már 1215-ben megtörtént, hol a „nagy karta“ minden szabad ember jogait biztosította. Abban a korban Európában külön kiváltsággal igyekezett magát körülbástyázni minden társadalmi réteg s czélt is ért mindegyik, melynek volt elég befolyása, hogy a királytól kieroszakolja. Így történt Magyarországon is. Az egyházi és a világi nagybirtok érvényesíteni akarta a vagyonával és társadalmi jelentőségével járó

Lovagi vaspinczél.

hatalmát; a szabadok, a nemesek, királyi szolgák, a várszerkezet bomlása következtében régi állapotukból kizavart katonai elemek, sőt a vendégek is biztosítani iparkodtak jövőjüket s a királyhoz a legkülönbözőbb kívánságokkal járultak. A király teljesítette ezeket a kívánságokat s első sorban a hatalmas főpapság ért czélt. A főpapságé volt a legelső szabadságlevél. Ebben Endre király biztosítja az egyházi rend minden tagjának a királyi bíróságok illetősége alóli teljes kivételt, minden állami adótól való mentességet s megadja a papnak a jogot, hogy mint tolvajt verhesse ki a házából azt, aki adót követel rajta. Ez oklevél a papságot, melyet különben sem ő nevezett ki, kizárólag a Szentszék hatóságának rendelte alá.

Mihelyt Endre király ily fontos kiváltságokban részesítette a főpapságot, nem zárkozhatott el többé a világiak óhajai elől sem s nyomban a papság szabadságlevele után még 1222 május 7-ike előtt kiadta azt a híres kiváltságlevelet, mely a rajta levő arany pecsétről „aranybulla“ név alatt a magyar alkotmány egyik alapvető okirata lett. A legünnepélyesebb alakban, hét példányban állította ki s az egyiket a Szentszéknel Rómában, a többbit az ország legelső levéltáraiban helyezte el. Mindazáltal az aranybulla eredetig szövegében nem maradt reánk s legrégebb ismert másolata 1318-ból, száz évvel későbbi. Az aranybulla, amint a szövegét ma ismerjük, a magyar állami élet fejlődésében új korszakot jelez, a rendiség korát. Maga az aranybulla ugyan még nem tagolja osztályonként a társadalmat; szól a nemesről, királyi szolgáról, vendégről egyaránt s mindenkinek biztosítja a maga jogát. De köztük bizonyos közös kapcsolatokat létesít.

Az aranybulla nagyon széleskörű kiváltság, mely minden szabad osztályról, a király főtisztviselőiről, az egyháziakról, királyi szolgákról, várjobbágyokról, a vendégekről, sőt egy helyen a föld népéről is szól.

Bármi bőkezűen adta is a király az értékes adományleveleket, bármennyire teljesítette az egyház legszélső igényeit: a nyugalom nem állt helyre s elsősorban a főpapok elégedetlenkedtek. Az ő ösztönzésökre, a pápa még 1222-ben december 15-én kifogást emelt az aranybulla ellen s a püspökök sem nyugodtak, míg új bullát nem eszközöltek ki a királytól (1231). Ez az új bulla tartalmilag sokban egyezik a régivel; az egész birtokos osztályra kiterjed, csak hogy megvonja tőle az ellenállás jogát és felhatalmazza az esztergomi érseket, hogy a királyt cselekedeteiben ellenőrizze s ha azok a bulla szabványaiiba ütköznek, akár őt, akár utódait, előzetes intés után, kiközösítéssel fenyithesse. Az új bulla a királyi szolgák helyzetét ismét kedvezőtlené tette. Minthogy ők voltak a királyi hatalom főtámaszai, a nagybirtokosok, kik közt már valóságos rablólovagok akadtak, mindinkább a magok hatalma alá igyekeztek őket hajtani. Endre, aki folyton többeknek adományozta a királyi szolga rangját, hogy az illetők „arany és örök szabadságot élvezzenek“, készségesen megadta nekik a területi önbíráskodás jogát. Példájukat természetesen követték más vár-

megyék királyi szolgálai s ezzel ez a szabad réteg először nyert testületi jogot, mely utóbb a közszabadokra is kiterjedése, a köznemesi rend megalakulását segítette elő.

Az erdélyi szászok is kívánságokkal járultak Endre elé, hogy kiváltságait, melyeket egyre gyarapított, külön királyi diplomába foglalja Endre.

Szervezkedni kezdtek, külön kiváltságok bástyái mögé húzódni azok az elemek, melyek később szilárd rendekké tömörültek. Az egyházi rend kezdetől fogva megvolt s példájára immár a világi rétegek is rendekké igyekeztek alakulni. Magyarország is belejutott az általános európai áramlatba s II. Endre király kora a legtöbb nyugati államot épp oly zűrzavarban találta, minőbe Magyarország jutott.

A mint külföldön, akkép nálunk sem a király hibái idézték föl a zűrzavart, melyen a legkiválóbb uralkodó sem birt erőt venni. Az egykorú okiratok bőségesen megadják annak bizonyítékát, hogy a romlott közszellem megrontott mindenkit. A püspökök ép úgy czivakodtak egymással, ép úgy nem kímélték az egyház vagyonát, mint a világiak, kik közt már voltak rabló-lovagok, hatalmas urak, kik folyton dúlták, dézsmálták szomszédaikat. Megkezdődtek a földesurak és a jobbágyok közti viszályok is, a Szebeléb község német vendégei valósággal fegyvert fogtak földesuruk, az esztergomi káptalan eilen.

Némely országrészekben a belső rend egészen megbomlott s főleg a magyar kézben maradt dalmát területen mindennapi lett a rablás, erőszakoskodás és pusztítás.

Időközben Róbert esztergomi érsek kétségbeejtő válságba döntötte az országot.

Róbert érsek, a ki hosszú időn át saját egyházának zsarolója, fosztogatója volt, s mint püspök egyházi átok alá vettetett: mióta a pápa az érseki székbe ültette, folyton a királyi tekintély megalázásán dolgozott. Ugyanakkor, mikor a magyar hadak a szomszéd tartományokban vérzettek a katolikus egyházért, az érsek itthon királya ellen támadt, még pedig azon kicsinyes ürügy alatt, hogy nem hajtotta végre a zsidók és izmaeliták elleni ismert törvényeket. Róbert érsek megdöbbentő kíméletlenséggel lépett föl a király, sőt az egész ország ellen. A felekezeti kérdést tolta előtérbe, tényleg azonban a legkülönbözőbb magánérdek és uralomvágy vezette s nem a zsidók és izmaeliták ügye érdekelte, hanem a papságot a király minden ellenőrzése alól akarta felszabadítani, az egyháznak a király kincstárából roppant összegeket juttatni. Ez volt a célja. Mihelyt a pápával megállapodott, kíméletlenül indította meg a támadást. 1232 februárban egész váratlanul egyházi tilalom alá vetette az országot, megtiltotta a nyilvános istentiszteletet, a szentségek kiszolgáltatását még a király és fiai házában is. Sőt névszerint egyházi átokkal sújtotta és Dénes nádort és a király néhány más hívét.

A vallásosság ama korszakában roppantul sújtott ez a tilalom mindenkit. A templomok elzárattak a hívek előtt, a harangok elnémultak, az egyházi keresztelés és temetés abban maradt s még a legjámborabbak is megfosztattak a vallás kegyzereitől és vigaszától. Gyász és fájdalom borult az országra s Endre király hasztalan próbálta az érsek kemény szívét meglágyítani. Hasztalan küldte hozzá fiát, Bélát s a legelőkelőbb világi urakat, kik mélyen megsértett királyuknak hűségesen pártját fogták; hasztalan Ígérte, hogy minden kívánságát teljesíti, mihelyt az interdiktumot megszünteti. Róbert hajthatatlan maradt. Az országnagyok könnyei, a többi püspökök könnyörgései, a nép jajveszékiése nem indították meg a kőszívű embert. Csak mikor Endre megesküdt, hogy Szent István napjáig az érsek minden panaszát orvosolja, függesztette fel április 7-től Szent István napjáig a tilalmat. De Endre ismerte emberét s nem bízott többé benne, hanem követség útján kérte a pápát, hogy a viszály elintézésére külön legátust küldjön. E követség élére nem egyházi embert állított, hanem nádorát, ugyanazt a Dénesi, kit az érsek névszerint kiátkozott. A legátus megérkezett, csak hogy Róbert érsek töméntelen új kívánsággal állt elő s mindenféle jogczimen óriási összegeket kívánt az egyházi intézmények számára a királytól. Endre e kívánságok előtt sem tért ki s a bíborossal való tárgyalásokra négy főemberét rendelte, de a végleges megoldást egyrészt a bíboros másnemű teendői és Jolánta királyné halála (1233) késleltették. Végre 1233 második felében, mikor Endre király Halicsba készült és a beregi erdőben — Bereg akkor is csak királyi vadászterület, erdőispánság volt — időzött, megkötetett az úgynevezett beregi egyezés, mely a hierokratikus rendszer teljes diadala s nemcsak a magyar egyházat szabadítja fel az állam ellenőrzése alól, hanem az államot még világi dolgokban is a pápának rendeli alá. Zsidók és izmaeliták az egyezésben már csak mellékesen szerepelnek; kizárja ugyan a közhivatalokból s külön megkülönböztető jel viselésére kötelezi őket; éppen úgy megtiltja, hogy keresztényekkel összeházasodjanak vagy keresztény rabszolgát tartsanak. De a beregi egyezés jelentősége nem ezekben rejlik, hanem abban, hogy az egyházra ruházza az állam ügykörének egy igen tetemes részét. Az összes hozományi és házassági pereket elvonta a rendes igazságszolgáltatástól s a püspöki szentszékekhez utalta; ugyanezt tette a birtokügyek kivételével, az egyháziak elleni mindennemű pörökkel. Másrészt bármely közadó vagy kamarai haszon alól fölmentette a papságot, sőt arra kötelezte a királyt, hogy különböző magyar egyházi testületeknek évenként sóban igen nagy összegeket fizessen.

A beregi erdő azon részében, melyet ma is Királyszéknék neveznek, szentesítette Endre király az egyezséget, melyet azonban végrehajtani nem lehetett. Az üres kincstár az elvállalt óriási terheket nem fizethette. Külső bajok szintén késleltették a végrehajtást. A királynak halasztást kellett

tehát a beregi egyezség végrehajtására kéri. Endre király, nem sokkal ezután, harmadszor is megnősült s 1234 május 14 én Székesfejérvárt tartotta meg esküvőjét Beatriksz, észteí örgrófnővel.

Endre király ugyanabban az évben (1235) adta férjhez leányát, Jolántát Jakab aragoniai királynak. Még az évben Frigyes osztrák herceg másodízben tört be az országba, sőt néhány magyar urat is arra csábított, hogy a király ellen támadjon és a magyarok II. Frigyes német császárnak ajánlják fel a koronát. A helyzet olyan komolyra fordult, hogy Endrének s fiának, Bélának életök miatt is aggódniuk kellett. Az öreg király azonban keményen tartotta magát. Szövetkezett a csehekkel, összegyűjtötte hadait és hévvel indult Frigyes herceg ellen. Kiverte az országból s Bécsig dúlta területét, mire Frigyes súlyos áldozatok árán vásárolt békét. A hadjárat fáradoimai azonban annyira kimerítették Endre király erejét, hogy kevéssel a békekötés után 1235 szept. 21-én hirtelen meghalt.

Endre uralkodásának zürzavaros ideje alatt is megnőtt a magyar állam nemzetközi állása és tekintélye. Endre már hét királyság címét is viselte Magyarország, Horvátország, Dalmácia, Róma, Rácország, Halics és Lodomér királyának nevezte magát s keresztes hadjáratának emlékéül néha a jeruzsálemi király címét is használta.

Endre király háromszor nősült, utoljára már élemedett korában, alig másfél évvel halála előtt. Harmadik neje, Észteí Beatriksz gyönyörű, kék szemű, aranyhajú ifjú hölgy volt; férje halála után áldott állapotban férfi ruhában szökött ki német földre s ott szülte fiát, Istvánt, kit testvérei nem ismertek el atyjok törvényes gyermekének. De azért később ennek az Istvánnak is emlékezetes szerepe jutott a magyar történelemben. Első nejétől, Gertrud királynétól származott trónörököse, Béla, Endre leánya, Erzsébet hercegné, a türingiai herceg neje, a szép barna magyar asszony már 20 éves korában özvegységre jutott s azután teljesen a jótéteményeknek, a szeretet műveinek szentelte magát és még atyja életében a szentek sorába iktatták.

A tatárok betörése. Turóczy krónikájából.

A TATÁRJÁRÁS MAGYARORSZÁGON.

II. Endre utóda Béla fia volt.

IV. Béla király már ifjan megismerkedett a katonai és kormányzó teendőkkel s mikor férfi kora virágában trónra jutott, erős kézzel, elszánt akarattal s egyszersmind az államférfiú bölcs józanságával kezdte meg a bajok orvoslását. Trónraléotekor zűrzavarban volt minden, mert az urak „annyira meggazdagodtak, hogy a királyt semmibe sem vették“, hanem felosztották egymás közt Magyarországot s a saját uradalmaikban a király helyett magok akartak uralkodni, sőt evégből a külföldön kerestek támaszt, mint a német birodalom oligarkái. E törekvések annál aggasztóbbaknak látszottak, mert ez időben a magyar állam északi és nyugati határai mentén a külső hatalmakban a viszonyok veszedelmesen változtak. Lengyelország ismét királyság lett, Csehország megizmosodott és megszerezte a Magyarországgal határos Morvaországot. A nyugati szélek mentén a sok apró német örgrófságban és hercegségben: Ausztriában, Krajnában, Karintiában, Friauban kezdettől fogva meg volt a hajlam, hogy egyesüljenek. Ez egység előharczosa Ausztria hercegei, a Babenbergerek lettek s Béla idején már tekintélyes birodalmat teremtettek, mely egészen

az Adriáig terjedt. Így Magyarország szomszédságában lengyel, cseh és osztrák erős államsoport alakult s a két utóbbi nyíltan a szomszédos magyar területek elhódítására törekedett. A legvakmerőbb harcos Frigyes osztrák herceg volt, nem tehetségtelen, de végtelenül elbizakodott és hiú ember, aki abban a vakhitben élt, hogy csak akarnia kell s elérhet mindent. Megbízhatatlan jó barát és konok ellenség, kegyetlen kényur s lelketlen birtokszomjazó volt, s gyakran úgy viselkedett, mint egy kölyök. Már Endre alatt ismételve megtámadta az országot s azzal biztatta II. Frigyes német császárt, hogy megszerzi neki a magyar koronát. A herceg mellett maga a császár, a középkor egyik kiváló uralkodója, Hohenstaufeni II. Frigyes sem mondott le a császárság régi ábrándjairól s hűbéresévé ohajtotta tenni a magyar királyt. A nemzetközi viszonyok azonban úgy II. Frigyesnek, mint osztrák Frigyesnek lehetlenné tette, hogy terveik valósítását teljes erővel megkísértsék.

Béla ismerte a veszedelmet s nyomban megkoronázása, 1235 okt. 14-ike után megzabolázta „a jobbágyurak gögös vakmerőségét”. Mihelyt a koronázó ünnepélyek véget értek, mindazokat, kik a kincstár kifosztásában részt vettek, vagy a jogtalanul szerzett várjavakat kiadni vonakodtak, elfogatta s bíróság elé állította. Biztosai megjelentek minden vármegyében s a megyés püspök vagy más főpap elnöklete alatt végezték teendőiket. Ép oly erélyesen sújtotta azop „gonoszok“-at, kik a belső rendet, a jogbiztonságot zavarták s kiknek száma országszerte elszaporodott. A királyi állás fenségének megóvása céljából elrendelte, hogy a király jelenlétében a főpapokon kívül senkinek sem szabad leülnie és elégettette az urak székeit.

Béla királynak sok gondot okozott az akkori nemzedék örökös torzsalkodása. De nem ijedt meg tőle s tervei valósításához Róma támogatását igyekezett megnyerni. A pápa a császárral vívott elkeseredett harcaiban rászorult a magyar királyra. Róma jó indulatot tanúsított Béla törekvései iránt, még a beregi egység nyűgétől is fölmentette. Béla már 2—3 évi uralkodása után elégedetten mondhatta: van hála istennek pénze elég s az országot megfelelő állapotba helyezte. A vármegye — akkor 72 volt — ismét némi erőre tett szert s „a királynak ezen vármegyéből volt gyönyörűsége, gazdagsága, tisztessége, hatalma, magassága és ortalma”.

E sikeres belső tevékenységét, melyben öcscse, Kálmán herceg, mint a Dráván túli részek kormányzója hűségesen támogatta, Béla király széles látókörű külpolitikával tetőzte be. Abban a nagy és hosszú tusában, mely akkor a császárság és a pápaság közt folyt, törhetetlenül a Szentszék részén állt. Kálmán herceggel visszafoglaltatta Boszniát és Halomföldét. Halics és Ladomér visszafoglalását meg sem kísérelte többé s midőn a pápa az eretnek János bolgár czár ellen, kivel rokonságban állt, háborúra ösztönözte, egész őszintén kijelentette, hogy a bolgárok szívesen elismer-

nék a magyar uralmat, ha általa nem kellene a pápaságnak hódolniok; magyar alattvalókká készek lenni, ha megtarthatják vallásukat, ellenben a pápának alá nem vetik magokat. A pápa azonban keresztes hadjáratot akart János csár ellen. Folyton sarkalta tehát a háborúra Bélát, ki annál kevésbé akarta a magyar vért a latin császárság érdekében ontani, mert János csár különben is úgy engedelmeskedett neki, „mintha nem barátja, hanem alattvalója lenne“. A pápa örökös sürgetésére Béla végre hajlandónak látszott kívánságát teljesíteni. Csakhogy tanult Imre király példájából s feltételül tüzte ki, hogy a pápa előzetesen írásbelileg kötelezze magát, hogy Bulgáriát neki engedi át s hogy az csak lelkiekben iesz a Szent-széknek alárendelve. Béla azonban egyáltalán nem indította meg a háborút. Nem fegyverrel, hanem a diplomácia eszközeivel, házassági kötelekek alkotásával igyekezett a bolgár s a többi szomszédos udvarokat megnyerni. Neje, a görög Mária, sok leánygyermekkel (összesen hattal) áldotta meg s Bélának nem okozott gondot a leányok ellátása, sőt messzeható családi politika folytatására adtak neki módot. Legidősebb leányát, Kingát (Kunigunda) már öt éves korában eljegyezte (1239) Boleszló lengyel herceggel, kettőt két rutén hercegnek adott nőül s ezzel békés utón biztosított magának befolyást a szomszéd országokra. A sok leány mellett idejekorán fiú örököse is született (1239 okt. 16.), István herceg.

De a királyi család örömét s az ország békés fejlődését hirtelen megzavarta egy szörnyű esemény, mely az országot jaj és siralom színhelyévé tette. Ázsiából új népvándorlás indult meg s megszámlálhatatlan tömegekben özönlöttek a barbárok a keresztény országok felé. E barbárokat tatároknak vagy mongoloknak nevezték, de valóságban nem egy nép voltak, hanem a középázsiai török eredetű törzseknek és népeknek roppant tömegei, mindenféle eredetű és vallásu törzsek, kiket Dzsingisz khán (a legfőbb vagy leghatalmasabb khán, igazi neve Temudsin) a XIII. század elején vérrel és vassal hajtott uralma alá s egyesített. Maga Dzsingisz (meghalt 1227) s utódai népeik nagy részével kétségkívül törökök, vagyis a magyarok törzsrokonai voltak és külsőleg, hadi szervezetükben, harcmódjokban is nagyon hasonlítottak reájok. Elözönlöttek Ázsia nagy részét, Észak-Kinát, a déli mohamedán államokat s mindenütt embertelen kegyetlenséggel öltek és pusztítottak.

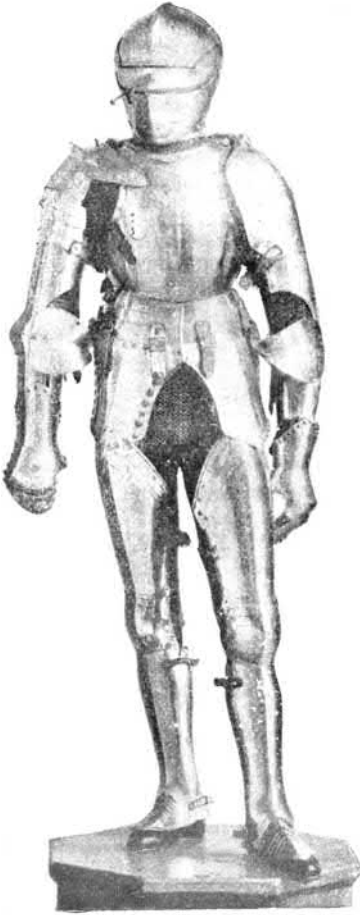
A rombolást a tatárok előre feltett szándékkal, rendszeresen üzték azért hogy rémületet keltsenek s megbénítsák az ellenállást.

Bármi messze távolban játszódtak le az események, rettenetes hiröta lassankint eljutott Európába s itt is megremegette a szíveket. Csakhogy a tatárok vezérei már 1235-ben elhatározták, hogy végtelen hadaikkal elárasztják Európát is. Magyarországon érdeklödni kezdtek tehát a messze északon történő események iránt. Erősen élt még a köztudatban az emlék, hogy a magyarok szintén ama távoli, mesés vidéken laktak s hogy egy

részük ott is maradt. A Kunországban nagyban térítő prédikátorok rendje még II. Endre életében elküldte tehát négy szerzetesét: tudják meg, mi történik a távolban, keressék föl s térítsék, hívják az új hazába az ott maradt magyarokat. A négy bátor ember közül csak Ottó szerzetes tért haza, ki csakugyan talált északon (Nagymagyarországban) lakó magyarokat s egyszersmind hirt hozott a tatárokról.

Alighogy Béla király trónra lépett, a legkomolyabban kezdett a tatár kérdéssel foglalkozni. Egyrészt azért, hogy az északon, a mai Oroszország belsejében, az egykori Lebediában maradt magyarokat ideköltözésre bírja, másrészt meg azért, hogy a tatárok terveiről és előrenyomulásáról megbízható értesüléseket nyerjen, követséget indított el északra. Ez a követség ismét négy szerzetesből állt, kiket Béla saját költségén minden szükségessel szerelt föl, a maga embereivel kísértetett (1235 vagy 1236) Konstantinápolyba, honnan hajón folytatták útjukat. A vidéken, melyen átutaztak, már akkor általános volt a tatároktól való rémület s ketten vissza is tértek Magyarországra. Ellenben a másik kettő, Julián és Gellért, halálra szántan ezer veszély közt haladt előre a pusztaságba. Gellértet azonban sírba vitte a sok szenvedés, de Julián eljutott az ősmagyarokhoz, kik szívesen látták s beszédjét megértették. E magyarok már harczban álltak a tatárokkal, de utóbb szövetkeztek velők s Julián köztük tatárokkal is találkozott, kiktől megtudta, hogy Középeurópára készülnek törni. Julián erre haza indul (1236 vagy 1237 június 21) s december 27-én szerencsésen Magyarország orosz kapujához (Beregben) ért, honnan a királyi udvarba sietett. Ez útjáról hosszabb tudósítás maradt reánk, melyet nem maga Julián, hanem csak elbeszélése alapján irt Rikárd szerzetes. Béla nyomban közölte értesítéseit a pápával, sőt magát Juliánt is Rómába küldötte; négy más szerzetest ellenben ismét északra indított. A mikor ezek visszatérni kényszerültek, megint a bátor Juliánt küldte a tatárok által fenyegetett vidékre.

Ekkor azonban a tatárok már itt a közelben jártak. Dzsingisz khán utóda, Ogotaj, ki Karakorumban székelt, unokaöcsesét, Batu khánt óriási haddal átküldte az Uralon, még pedig azzal a feladattal, hogy eláraszsa, kipusztítsa a nyugoti világot egész Rómáig. Batu 1237 végén tört be a mai Oroszország területére s 1238—39 telén a Deneper és Don közt tanyázó kunokat támadta meg, kiket, noha királyuk Kötöny (Kuten) vitézül harczolt, megvert s Magyarországra felé szorított. Béla király, ki mint mondja, épen a fenyegető tatárvészszel szemben jegyzé leányait a lengyel és rutén hercegekkel, a menekülő kunok, mint vitéz katonai elem, értékét is felismerte, s midőn Kötöny a maga és népe számára menedéket kért s megígérte, hogy felveszi a keresztény hitet, Béla, ki különben is Kunország királya címét viselte, készségesen megnyitotta előtte országát. A kunok, hagyomány szerint, valami negyven ezeren, a mai Havasalföldön át nyomultak be s

Teljes lovagi vaspánczél.

már a határon megkeresztelkedtek (1239 őszén). Béla maga ment eléjük s kísérte be új hazájokba.

Csakhogy itt nem volt többé annyi államjóság, mely megtelepedésökhöz megkívántott. A kunok, a vadon fiai, „kemény és durva hódolni nem tudó népek“ voltak. Az európai intézményeket, a nyugati jogfogalmakat nem ismerték, csak katonaszkodással és baromtenyésztéssel foglalkoztak s marháik végtelen csordái kísérték őket, melyek legeltetéséhez aránylag roppant területre volt szükségök. Az erdős hegyvidékre, hol még volt lakatlan föld elég, a kunok nem kíváncsok, mert nem ismerték annyira a munkát, hogy a gazdálkodás elé ott tornyosuló természeti akadályokat legyőzhették volna. A nagy alföldi lapályon, mely a baromtenyésztő nép szükségleteinek megfelelt, viszont már mindenütt élt megtelepedett lakosság, mely birtokba vette a földet. Minden jószágoknak megvolt a maga gazdája s így, a hol a kunok nyájaikkal, gulyáikkal megjelentek, akarva, nem akarva, kárt tettek a régibb lakosok szántóföldjeiben, legelőiben, szőlőiben, főleg a Temes, Maros, Kőrös és Tisza partjain. Ebből hamar összeütközések támadtak, melyeket a király hasztalan igyekezett tapintatos közbenjárásával mérsékelni. Hasztalan osztotta szét már a következő évben a jövevényeket az ország legkülönbözőbb vármegyéiben, hogy sehol se éljenek oly tömegesen, hogy a régi lakosságnak komoly kárt okozhassanak. Minden-

ütt a várispán felügyelete alá helyeztettek, ki peres ügyeikben bírások is volt. A király bölcs intézkedései nem is maradtak hatás nélkül s sok helyen a kunok beolvadása a magyar társadalomba rövidesen megindult. Kezdték a magyarokkal összeházasodni, a szegények olcsó bérért munkát, foglalkozást kerestek, mások apró csapatokban sátraikban éltek, marháikkal a részökre kijelölt vármegyei puszta földeken barangoltak „a nélkül, hogy valakit bántanának“.

Békés időkben ez új elem beolvasztása kétségkívül minden nagyobb rázkódtatás nélkül ment volna végbe. Csakhogy kevéssel a kunok beköltözése után már 1240 második felében mindinkább fokozódó izgatottság ragadta meg a magyar közleket, mert a messze északról egyre rettentőbb hírek érkeztek a tatárok rombolásairól.

Béla király e nehéz napokban sem vesztette el fejét s emberfeletti

erővel fáradozott a közeledő viszály elhárításán. Maguk a tatárok jelentették be neki, hogy meg fogják országát támadni s udvarába menekült több rutén herceg is, kiket a tatár már elűzött hazájokból. Készült tehát a harcra s személyesen járta be az északeleti végeket, hogy megerősítésükről, védhető állapotba helyezésükről gondoskodjék.

Bevágatta a gyepeket, kijavíttatta az utakat, az északi határokba, az orosz kapuhoz Dénes nádort rendelte ki s még 1241 farsangján utasította az egész királyi és nemzeti haderőt, hogy készüljön a háborúra. Ekkor a tatárság Kievtől már több nagy seregben északon és keleten nyomult Magyarország felé. Batu, a fővezér, a fősereggel megvette Lodomért s onnan e had egy részét Lengyelországba küldte. Maga a magyar határra, az orosz kapu felé tartott, míg két más hadát Erdélynek indította, hogy a hörgői és a törcsvári szoroson törjön az országba.

Béla király 1241 februárban Budára hívta az ország főpapjait, hogy velők a teendőkről tanácskozzék. A roppant izgatottságban fölöttébb eltértek a nézetek mindenben. Az egyik támadó, a másik védelmi műveleteket ajánlott. Egyben azonban megegyeztek: a kunok iránti bizalmatlanság mindnyájokra ráragadt s Kötönyt, családját és főbb híveit felügyelet alá helyeztették. Az urak ez intézkedésében a nép megerősítve látta azon

Díszes mívű lovagi vaspánczéi.

gyanúját, hogy a kunok csakugyan a tatárok titkos szövetségesei. Minél több ember gyűlt a király táborába, annál gyűlöletesebb lett a hangulat a kunok iránt s a feldühödt tömeg csakhamar megrohanta pesti házában Kötönyt s híveivel együtt agyonverte.

Ekkor a tatárok már Pest alatt áltak. Batu még márczius első napjain bevonult a vereczkei szorosba. Emberei elhárították az akadályokat s márczius 12-e körül az orosz kapuban megverték a nádor meglepett hadát. A nádor Pestre futott, hol Béla a nemzeti haderőt összpontosította, családját s kincseit meg Vanca (Báncza) István püspök gondjaira bízva, Ausztriába küldte, melynek hercegétől, Harcos Frigyesztől sürgős segítséget kért. Segítségért fordult a Szentszékhez is, melyet azonban épen

akkor szorongatott a legnagyobb mértékben II. Frigyes császár. Sőt Rómában tudomást sem vettek a tatár veszedelemről, noha Béla ismételve figyelmeztette rá a Szentszékét. Harczos Frigyes herczeg megjelent ugyan Béla táborában, de sereg nélkül s csupán azért, hogy fokozza a zűrzavart. Egykoruak állítása szerint ő is erősen bujtogatta a tömeget a kunok ellen s azután haza sietett. Ekképen Magyarország teljesen magára hagyatva, a legcsekélyebb idegen támogatás nélkül állt a tatárok végtelen tömegeivel szemben, kiknek kisebb csapatai a nádort Pestig üldözték, márczius 17-én feldúlták Vácot s lekaszabolták a helybeli és a vidékről oda menekült lakosságot. Némi apró harcz után azonban visszahátráltak a főszereghez. Béla király meg Pestről Hevesen, Borsodon át utánok nyomult, miközben serege folyton új meg új hadakkal szaporodott. Jöttek a kunok is, de a magyarok rájuk támadtak, mire rettenetesen pusztítva, a Duna és Száva felé, onnan meg Bulgáriába menekültek. E közben a magyar had sokat csatározott az ellenséggel, sőt előcsapatait visszaszorította. Batu hatvan-százezer főnyi seregével a Tisza—Sajó —Hernád közbe vonta magát, míg Béla folyton szaporodó hadával Mohi, akkor tekintélyes mezőváros — ma pusztá — körül helyezkedett el s szekérvárral védte táborát. Csüggedetlenül, férfias hátorsággal tette meg intézkedéseit. Mindenütt ott volt, biztatta, bátorította katonáit s személyesen osztotta szét köztük a zászlókat. Gondosan őriztette a Sajót s több ízben véres fejjel kergette vissza az ellenséget, mely a vizen át akart kelni. Törekvéseiben buzgón támogatták Kálmán herczeg, Ugrin, a vitéz kalocsai érsek, Montroajál Jakab, a templomosok főnöke. Volt katonasága is elég, valami 40—50,000 ember. Csakhogy a magyarok szervezete, fegyverzete, harczmódja az idők folyamán nagyon átidomult, európaisodott. A magyarság nem a nyílt harczban, mint ősei tették, hanem lovagi módra, szálfegyverrel, kézi tusában kereste az eldöntést. A fegyelem sem volt többé az ősi s minél több ember gyűlt a szűk szekérvárba, annál nagyobb lett az elégedetlenség, a rendetlenség, a zűrzavar. Batu április 11-én kierőszakolta az átkelést a Sajó vizén s a magyar hadat, melyet ez a siker megzavart és megrémített, átkarolta és véres harcz és hős ellenállás után megverte. Béla király szerencsésen megmenekült, mert vitézei csapatostól ontották érte vérökets kivágták az ellenség tömegéből. A zűrzavarban és rémületben, melyet a vereség keltett, Béla király megmentése a legnehezebb feladatok közé tartozott s csak a végtelen szeretet és ragaszkodás tette lehetővé, melyet népe a király szent személye iránt táplált. Béla a Bükk-hegység felé futott s meneküléséhez a hőstettek egész láncolata fűződik. Kálmán herczeg a harczban súlyosan megsebesült s ámbár elmenekült a Dunántúlra, csakhamar bele halt sebébe. De a tatárság is súlyos veszteséget szenvedett s ha lett volna még egy hadsereg, mely útját állja, Batut könnyen kiszoríthatta volna az országból. Csakhogy a sajói vereség híre véget vetett min-

den komolyabb ellenállásnak, mert a rémület ép oly lesújtó hatással volt a tömegekre, mint az északi és keleti országok népeinél. A tatárok ördögi dühvei kezdték meg a rombolást és emberirtást s az 1241-iki év páratlanul áll hazánk történetében. A falvak és mezővárosok tömegtelen számmal hamvadtak el s lakosai leöltek vagy szétfutottak. Pest kétségbeesett ellenállás után szintén a tatárok kezébe került, kik az oda szorult nagyszámú helybeli és vidéki népet irgalmatlanul lemészárolták s a várost felgyújtották.

A tatárok nem egy, hanem 3—5 főoszlopban, különböző pontokon nyomultak az országba. Míg Batu az északkeleti részeket a Dunáig dúlta, egy más tatárhad ezalatt a Bárczaságba tört s április elején leverve az ellenállást, az erdélyi részekben kezdte meg öldöklő munkáját.

Harmadik tatárözön Lengyelországból jött, hol megverte a lengyel-német sereget. Nem Németországra tört, hanem hazánkban fői dúlt s a Vág völgyét, valamint a Garam-melléki bányásztelepeket dúlta fel. Körmöcz, mely már akkor erősített város volt, kikerülte a romlást, ellenben Zólyom teljesen elpusztult. Az ellenség lenyomult Pozsonyig s feldúlta nemcsak a vidékeit, hanem külvárosait is úgy, hogy Vödricz külváros még 1288-ban s lakatlan volt. A dunáninnyi hegyes-völgyes vidéken azonban a lakosság már sikeresebben védekezhetett. Voltak várak, melyekben az őrség az odamenekült vidékiek segítségével vitézül ellenállt. De ahol vár nem volt, ott elpusztult minden s Szepes, Sors, Zemplén, Abauj, Borsod, Heves, Zólyom, Nógrád, a déli megyék nagy része rettenetes rombolás színhelye lett. A tatárok nem kegyelmeztek senkinek, a községeket, a sok zárdát, monostort, templomot fölperzselték, a jászói monostor okleveleivel a kemenczét fűtötték, az egri egyházat kifosztották s földig lerontották, az okleveleket tűzbe dobták. A nőket a tatár asszonyok féltékenysége üldözte; nőfoglyaikat leölték, hogy férjök magához ne vehesse őket. Csupán az aratásra való tekintetből biztosítottak kegyelmet sok helyen a tatárok a föld népének. Azt üzenték a menekülteknek, térjenek haza, végezzék el a mezei munkát s nem lesz bántódásuk. De amint a termést betakarították, a kegyetlen ellenség lemészárolta őket, ellenben házaikat megkimélte, hogy maga telelhessen bennök.

A Dunántúlt a tatárság nem bánthatta mindaddig, míg a hatalmas folyam be nem fagyott. Mint a király mondja, a Duna tíz hónapon át tartóztatta fel az ellenséget, noha partjait nem védték erődítmények. Ez a hosszú idő lehetővé tette egyrészt a királynak, másrészt a fenyegetett lakosságnak a védelem előkészítését. Béla a saji csatából nyugatnak, a Morva vízéhez igyekezett, hogy a keresztény világhoz forduljon segélyért. A határon rokona, Harczos Frigyes fogadta s maga hívta országába. Mikor azonban hatalmában volt, valósággal kirabolta a királyt. Régi adósságok czímén elvette készpénzét, kincseit s a többinek biztosítására magához ragadta a

szomszéd Sopron, Moson vármegyéket s a locsmándi uradalmat. Kísérletet tett Pozsony és Győr megvételeire, de a magyar várkatonák a Hont-Pázmán nembeli urak vezetése alatt meghiúsították szándékát, mire az osztrák földre menekült magyarokon állt bosszút s a határ közelében levő községeket fosztogatta. Béla király e közben Zágrábba húzódott s megható szavakban kért segílyt a pápától és II. Frigyes császártól. Követe, Vancsa István püspök, később esztergomi érsek és bíboros, igen jeles diplomata, Rómából a császár táborába ment s királya nevében hűbérül ajánlotta fel neki Magyarországot, ha haderejével oda nyomul s kiveri a tatárt. Frigyes hajlandó volt a tatár ellen fordulni, de csak az esetre, ha a pápával kibékül. Ez azonban feltétlen bűnbánó meghódolást kívánt tőle. Így Frigyes császár nem mozdulhatott Olaszországból s a pápa és a császár egyaránt tétlenül nézték Magyarország pusztulását. Béla keservesen, de méltán panasolta, hogy a Szentszék törődik Bizánczczal, a Szentfölddel, de nem törődik Magyarországgal, mely a nyugati egyház és polgárosodás előőrse, s melynek veszte sokkal nagyobb kárára lesz Európának, mint az említett országoké. Elhagyatottságában, minden katonai és pénzbeli segílyforrás híján, a király a Dunántúl féltettebb kincseit, köztük Szent István holttestét s a fejevári egyház más drágaságait a védettebb délvidékre, Kiissza várába küldötte. Időközben beköszöntött a tél, még pedig korán s egész szigorúságában. A Duna már karácsonykor befagyott s ezzel az ország ama része is megnyit az ellenség előtt, melybe eddig el nem juthatott. A tatárság Pest közelében kelt át a természetalkotta hídon a dunántúli vármegyékbe, melyek védekeztek ugyan, de változó sikerrel. Óbuda, Pannonhalma, Esztergom városa hosszú ellenállás után elpusztult. Ellenben Esztergom várát a hős Simon ispán meg bírta menteni. Ép úgy megtört a tatárság rohama Székesfej érvár erős falain és védői kitartásán. A sik földről a lakosság lehetőleg elmenekült, de lakóhelyei elpusztultak. A tatárok Ausztria szomszéd részeit dúlták s végül a Dráva vidékére nyomultak, honnan Béla király „a- megmaradt magyarság virágával“, a körebe gyűlt egyházi és világi urakkal, Spalatóba húzódott, mely a legmélyebb hódolattal fogadta. Onnan Trauba, mely szigeten épült, azután Budua szigetére ment, mert a t a t á r o k e g y e n e s e n a z ő s z e m é l y é t a k a r t á k hatalmukba keríteni. Addig nem akartak nyugatra, Európa többi állama ellen indulni és ez mentette meg a nyugatot. Kádán e célból Spalatóig nyomult s Klisszát vívni is kezdte. De mikor megtudta, hogy a király nincs ott, Trau ellen fordult.

Szerencsére csakhamar vissza kellett térnie, Ogotaj khán meghalt (1221 decz. 11.) s halála híre valami harmadfél hónap múlva jutott a magyar földet dúló tatár vezérekhez, kik azután a tavasszal tömérdek zsákmánnyal és fogolylyal hazasiettek Ázsiába.

Rom és pusztulás jelezte nyomukat mindenütt, ahol megfordultak s

Rogierus mester, a váradi egyházmegye fő esperese siralmas panaszában Erdély és a közeli vidékek nagy részének rettenetes állapotáról megrendítő képet hagyott ránk. Maga is a tatárok fogságába került, honnan szolgáljával megszökött ugyan, de igazi szenvedései csak ekkor kezdődtek. Hét napon át bolyongott helységről-helysére, s nem látott embert. Azután Gyulafejérvárra ért, de ott szintén csak pusztulás fogadta. Kolos-megyében Magyarfrátánál végre emberek közé jutott, mert a hegységben nagy számú menekült rejtőzködött s tört cserfahéjjal vegyes lisztből sült kenyéren táplálkozott. Rogierus egy hónapnál tovább maradt velük s azután indultak el egyes bátor emberek, hogy megnézzék: mi történik falvaikban? Lassankint visszatértek lakóhelyeikre rombadólt, felperzselt községeikbe. Eleség nem akadt sehol s utóbb sokakat megölt az inség. A pusztta tájékon elszaporodott a farkas és más fenevad, míg a töméntelen holttest a levegőt mételezte meg. Ehhez járult az állami rend felbomlása; rablók, haramiák garázdálkodtak szerteszét, köztük a legnagyobb rabló, Harczos Frigyes osztrák herceg, ki a Dunán túl egyre több földet ragadt magához, sőt Magyarország meghódításáról ábrándozott, mert azt hitte, hogy a magyarság nem heveri ki többé a tatár okozta csapást. Ezt egyébiránt nem csupán ő hitte: a nyugati országokban e szörnyű rémhírek hatása alatt az a vélemény terjedt el, hogy „Magyarországot, mely 350 éve áll fenn, ez évben a tatárok megsemmisítették“.

De a gondviselés másképp rendelte. A magyarság nemcsak életben maradt, hanem igazán csodás gyorsasággal, hihetetlenül rövid időben megújhódva került ki a veszedelemből. Az a nemzetközi szerep, melyet a magyar állam nyomban a tatárjárás után játszani képes volt, bizonyossá teszi, hogy habár egyes vidékek teljesen elpusztulhattak, másokban a lakosság nagy része megmenekült.

Bármí gyászos állapotban hagyták a tatárok az országot s bármennyire megbontotta a rettenetes esztendő a belső jogrendet, a nemesebb erények nem veszték ki a közielekből s még a fejtelenség közepeit is érvényesülni kezdtek. Egyes várispánok már a király távollétében megindították a rájuk bízott területen az állami rend helyreállítását, a nyugati ispánok meg az osztrák terjeszkedésnek szabtak határt. E közben Béla király Klisszában maga köré gyűjtötte a dalmát részek urait s májusban velők és magyar kíséretével a Dunántúlra sietett, megbízható emberét küldte a Tiszántúlra meg Erdélybe, hogy megkezdje az újjászervezés művét, a közrendet helyreállítsa s a rablókat kiirtsa. De még ennél is sürgetőbb feladat volt a magyar államterület egységét helyreállítani s visszavenni azt, amit Harczos Frigyes orvul magához ragadt. Éppen ezek a területek szenvedtek a tatártól a legkevesebbet s így a király tőlük várhatott bőségesebb segélyt. A köréje gyűlt haderővel legelőször is az osztrák kézben levő várakat és vármegyéket vette tehát vissza, s Frigyes ellen nyomult, ki azonban nagy

serege daczára megszeppent s békét kért, melyben a kézen levő egész magyar területet kiadta. Frigyes 1246-ban újra betört az országba. A király ekkor már elég erősnek érezte magát arra, hogy e konok ellenséggel végleg leszámoljon. Nem tekintette tehát befejezettnek a háborút, midőn Lóránt soproni ispán Frigyeset kiverte, hanem utána nyomult Ausztriába s június 15-én, egy pénteki napon, a Lajta (akkor Sár-nak nevezték) közelében véres csatát vívott ellenfelével. Frigyes már az első összecsapásban megsebesült, később pedig saját lovasai taposták agyon. Ezzel Magyarország legkonokabb ellenségétől szabadult meg s Frigyesrel fiágban kihalt a Babenberg nemzetsége, mely Ausztriát ugyanannyi idő óta bírta, mint az Árpádok a királyi koronát.

Egészen, alig pár évvel a tatárok távozása után, Béla király helyreállította országa külső tekintélyét, s meggyőzte a keresztény világot, hogy a magyar állam nem vérzett el a tatárok nyilai alatt. Csupán Velence ellen nem bírt boldogulni. Zára örömmel hódolt meg a magyar koronának, de ezt Velence nem tűrte s ostrom alá fogta a várost. Béla szép hadat küldött ugyan fölmentésére (1243), de egyrészt az osztrák bonyodalmak, másrészt az a komoly aggodalom, hogy a tatárok megújítják a támadást, Bélát arra kényszerítették, hogy békét kössön Velenczével, mely azután évtizedeken át Zára birtokában maradt.

A király a legnagyobb arányokban folytatta a belső újjászervezés munkáját, amiért őt a történelem a második honalapítónak nevezi. Tömegeken akadály hárult útjába, s részben ott kellett a munkát megindítani, ahol Szent István kezdte. A főpapi kar még mindig nem támogatta, de annál buzgóbb hívei támadtak a világi urak sorában, kiknek ismét a királyi hatalom köré kellett tehát sorakozniok.

Béla újra érintkezésbe lépett a kunokkal s visszahívta őket, hogy a harcosok számát szaporítsa; ismét megindult tehát a kun bevándorlás: a kunok immár szintén nem egyszerre, nem sok ezer főnyi tömegben, hanem apróbb csapatokban költöztek be s így könnyebben el lehetett őket helyezni. Az előkelők földbirtokot és nemességet kaptak, a köznép pusztá falkákat vagy új telepeket ült meg, hol törzsfőnökei alatt élt, sőt országos vajdájok is volt, kit királynak czimeztek. Mindnyájan megkeresztelkedtek, de természetesen eleinte csak névleg voltak keresztények, mert még a kellő papi személyzet is hiányzott, mely a félnomád elembe az új vallás szellemét beolthatta volna. Hogy siettesse a kunok beolvadását, a király trónja örökösét, Istvánt, kit előbb megkoronáztatott, a kun király leányával, a híres szép Erzsébettel házassította össze. Oltalmába fogadta országa zsidó lakosságát is, melynek 1251 december 5-én nevezetes kiváltság-levelet adott s a legtöbb tekintetben egyenjogúvá tette a keresztény vendégnépekkel. Mint ezek, úgy a zsidók is a király különös védelme alatt álltak s főbírájuk a tárnokmester, a városok egy csoportjának főnöke lett. Minthogy a Drá-

ván túli részek is fölöttébb elpusztultak, ott szintén nagyobb mértékben indult meg a telepítés. A Dráva-Száva közén a városokba németek, a dalmát részekbe főleg olaszok költöztek s ez utóbbiak ott lassankint elszaporodtak s a fajrokon Velence befolyásának még szilárdabb alapot adtak. Viszont azon szláv-olasz birtokos családok közül többen, kik a tatárjárás idején buzgón támogatták a királyt, az anyaországban kaptak jószágot s némelyik végleg oda költözött át.

Ismét a legkülönbélebb eredetű, nyelvű és vallású nép özönlött tehát magyar területre s itt vendégszerető fogadtatásra és megfelelő munkakörre talált, melybe mindegyik lehetőleg beilleszkedni igyekezett. A király meg szeretettel oltalmazta mindnyájokat s sokféle kedvezményrel és kiváltsággal mozdította elő minél gyorsabb meggyökerezésüket. A kővárak, a kőfallyal övezett városok jól kiállták a tűzpróbát a tatárok ellen, tehát Béla ilyen várakat minél nagyobb számmal az ország legkülönbözőbb vidékein emeltetett, hogy újabb tatárjárás esetén védelmül szolgáljanak a környék lakóinak. Minthogy azonban maga az állam annyi sok várat nem építhetett, szabaddá tette a várépítési, sőt nemcsak megengedte mindenkinek, hanem biztatta, adományokkal ösztönözte az urakat, hogy alkalmas helyen erősséget emeljenek. A király ösztönzésének hamar meg volt a kívánt eredménye s évről-évre szaporodtak a kisebb-nagyobb lovagvárak, különösen ott, hol a helyi viszonyok az építésnek kedveztek s könnyen lehetett a kellő építő anyagot kapni. IV. Incze pápa utasította az ország mindkét érsekét, hogy várépítő törekvésében támogassák a királyt. A püspökök és a káptalanok fallal övezték városaikát, az apátságok és szerzetek kolostoraikat erősítették meg, jószágaik védelmére meg várakat építettek. Így építették a ciszterciek Pétervárad várát a hegyen, míg a Dunán túl fekvő Ópétervárad régi földvár elvesztette jelentőségét. Maga a király szintén számos várat emelt. Az új tatárvesz nem csupán északról fenyegetett, hanem Kunországból, sőt Bulgáriából is bekövetkezhetett, a király e szélek oltalmáról sem feledkezett meg. A Szőrényi bániságot, sőt egész Kunországot az ispotályosok, János rendűek lovagrendjére bízta s csak bizonyos jogokat és jövedelmeket tartott fenn a korona számára. A rend viszont kötelezte magát, hogy a magyar király részére nemcsak megvédi, hanem be is telepíti e földet, még pedig nem magyarországi lakosokkal, kikre otthon is elég szükség volt.

A várépítéssel szoros kapcsolatban állt Béla nagyarányú tevékenysége a város-alapítás terén. Új városokat alapított, a régiek kiváltságait megerősítette, régi községeket városi kiváltságokkal látott el, mindnyájokat pedig arra biztatta, hogy fallal övezzék magukat. Kassa, Eperjes, Bártfa, Lőcse, Késmárk, Besztercebánya mind az ő védő szárnyai alatt keletkeztek.

Főpapok és főurak követték a király példáját. Újra benépesítették puszta jószágaikat s fontosabb helységeiknek a királyiakhoz sokban hasonló

kiváltságokat adtak. A lakosság viszont tanult a rettenetes év tapasztalataiból. Az addigi törpe községek nagyobb, népesebb községekké kezdtek tömörülni, hogy esetleg sikeresebben védhessék magokat, könnyebben építhessenek templomot, viselhessék a közterheket.

Az elpusztult monostorok szintén felépültek, sőt számuk a király vagy magánosok áldozatkészségéből tetemesen szaporodott.

A tatárjárás gyökeres változásokat hozott az országra, amelyekből a nagybirtokosság merített a legtöbb hasznot, mert jogai, hatalmi eszközei tetemesen megszaporodtak. A magyar ur már nemcsak óriási jószágot ült meg, nemcsak rengeteg személyi jogot és kiváltságot gyakorolt, s a maga földén élő népeket kivonta a király jogköre alól, hanem erős kővárban lakott s a várak egész koszorúja oltalmazta birtokait. E várban az ur kényelmesebben élt, s lakása társadalmi állását előkelőbbé tette, roppantul fokozta hatalmát.

Béla király nem tett ugyan kísérletet, hogy Velenczétől visszavigye Zárát, melyet átengedett neki, de annál nyomatékosabban oltalmazta meg a kezén maradt dalmát és szomszédos területeket. Kíméletlenül büntette apró ellenségeit, az elszakadni óhajtó Spalatót, s hódolásra kényszerítette Boszniát. Ez időben a Balkán nyugati részeiben új versenytársa támadt a magyar befolyásnak az Anzsuk (Anjou) nápolyi királyi családjában. Az Anzsuk a Balkánon terjeszkedni kezdtek s az ottani népekkel és uralkodókkal élénk politikai, kereskedelmi és üzleti összeköttetésbe léptek.

A nemzetközi viszonyok alakulása a nyugatra kezdte Béla figyelmét terelni, mert a szomszéd tartományokban, a Babenbergekké kihalásával zűrzavaros állapotok alakultak. A féktelen osztrák urak bebetörték hazánkba s folyton zavarták a végeket. Ez is elég okot adhatott Bélának a beavatkozásra. De sokkal nagyobb ok is ösztönözte a királyt, hogy a szomszédban rendet csináljon, s ott állandóan megvesse lábát. Valószínűnek látszott a lehetőség, hogy a Babenbergekké különböző országai előbb-utóbb ismét egy kézben egyesülnek s újra egész sulyokkal ránehezedenek Magyarországra. Hogy a veszélyt elhárítsa, Béla meg akarta szerezni Stíriát. Törekvésének főakadálya I. Ottokár cseh király volt, ki lehetőleg az egész Babenberg-örökséget meg akarta szerezni. A császár és a pápa közt folyó nagy küzdelemben Rómához csatlakozott s így törekedett megszerezni az örökséget. Béla szintén a pápa híve volt. IV. Incze pápa, kihez a magyar és a cseh király fordult, eleinte jó szemmel nézte a magyar politika azon törekvését, hogy Stíriát megszerezze. Hajlandó volt (1247.) oda hatni, hogy a Babenbergekké öröksége felett a magyar és a cseh király megosztózzék. A pápa azonban nem sokára megváltoztatta elhatározását és Béla belátta, hogy a pápára nem számíthat, s talán el is ejtette volna tervét, ha az osztrák és stíriai urak örökösen nem nyugtalanítják a magyar határt. Támadást intéztek a magyar király ellen. Béla most még kevésbé akart Stíriáról lemondani. Így háborúba keveredett II. Ottokár cseh királlyal, ki azonban 1254. elején békére hajlott s e végből személyesen megjelent a magyar udvarban.

A két király Pozsonyban találkozott s május 1-én békét kötött, mely Stíria déli részeit Magyarországnak engedte át.

De a nyugalom nem állhatott helyre, mert II. Ottokár cseh király folyton bujtogatta a stíriai urakat. Az 1259—60-ki telet Ausztriában töltötte s így közvetlen közelből érintkezett velök. Új fölkelésre biztatta őket s maga is háborúba készült. Morvaországot védhető állapotba helyezte, sőt titkon a magyar párton levő stíriai urakat is megnyerte. Így a fölkelés ezúttal sikerült s a magyar Stíria formaszerűen meghódolt Ottokárnak. Béla király nyomban hatalmas sereggel támadt a békeszegő cseh királyra (1260) s a hadjárat a magyarokra biztatóan indult meg. Junius 26-án megverték az egyik cseh

IV. Béla visszatér a hazába és eléje jön az elrejtett irságos magyar nép.

hadat s Ottokár már békét óhajtott, mikor a hadi szerencse hirtelen megfordult. A magyarok a Morva-mezőn, Kroissenbrunn mellett súlyos vereséget szenvedtek (július 12) s Béla Stíria átengedésével volt kénytelen békét kötni. Ottokár azontúl „az ország fő-
tllensége“ lett. Béla ezt a veszélyt legalább házassági kapcsolatokkal akarta enyhíteni. Ez időben (1260) már csak egy hajadon leánya volt, a 18 éves Margit, ki a tatárjárás után született s kit szülői hálából, hogy a mennyei gondviselés csodásán szabadította ki az országot a végveszedelemből, szűz Mária szolgálatára szántak. Béla a Nyul-szigeten (Margitsziget) kolostort épített, melyben az ország főúri családjaiból vagy 100 apácza élt. Itt nevelték apáczának első gyermekkorától kezdve Margit hercegnőt. E jijos ifjú leányt kérte feleségül Ottokár, mikor elvált első nejétől, a ki egykor szintén apácza volt. Béla szívesen fogadta a házasság tervét, de Margit nem akarta a fátyolt letenni, hanem zárdájában maradt s az ájtatosság és emberszeretet nemes műveinek szánta életét. Erre Béla népes családja egy más tagját: unokáját, Kunigundát, kora egyik híres szépségét, Rasztiszló macsói bán leányát házásította össze Ottokárral. Ez a kapocs, de főleg másnemű gondolai és elfoglaltsága a cseh királyt békésebbé tették a magyar udvar iránt s ámbár a cseh viszály lappangva, állandóan fennmaradt, Béla király életében Ottokár nem támadt többé Magyarországra.

Az 1260-iki év fordulópont Béla király uralkodásában, mely 25 évi siker és dicsőség után túl volt delelőjén s mindinkább hanyatlásnak indult. Épen ez évben merült fel újra egész komolyságában a tatárvesz s kétségkívül ez is hozzájárult, hogy a király lemondott nyugati terveiről. Másrészt ugyanakkor a bolgárok rövid időre elfoglalták a Szörényi bán-ságot. A háború nagy költségei kimerítették a kincstárt, mely pénzügyi zavarokkal kezdett küzdeni. Mindezt az öregedő király könnyen bírta volna, ha veszedelmes versenytársa nem támad saját fiában, trónja örökösében, Istvánban, ki atyai szereteteért rút hálátlansággal fizetett. Külön fejedelem-séget követelt, minőt — mint mondá — a régi királyok adtak elsőszülött fióknak. Ez ürügy alatt fegyverrel támadt atyjára (1262), ki, hogy a vérontásnak elejét vegye, az ország nagy részét, 29 vármegyét s a kunok és jászok földjét engedte át neki, még pedig annyi felségjoggal egyetemben, hogy a magyar államterület valósággal ketté oszlott, két ország lett, kétféle alattvalói voltak s számos fontos ügyben az idősebb király bele sem szólhatott az ifjabbnak dolgaiba.

De Istvánt ez sem elégítette ki. Kétségkívül haszonleső barátai bujtogatták, mert hisz a trónviszályok közben gyarapodott az ő vagyonuk; csakhamar új háború támadt s folyt változó szerencsével 1265 márcziusig, midőn atya és fiú ismét megbékéltek. Ez időtől fogva azonban István te-
kintélye annyira megnőtt, hogy majdnem háttérbe szorította az elaggott, betegeskedő királyt, kinek folyton fiától remegve, tétlenül kellett néznie, hogyan terjeszti Ottokár a maga birodalmát osztrák területen egész az Adriáig. István önállóan uralkodott, atyjától eltérő külpolitikát követett s részben ellene irányuló külső szövetségeket kötött. Így szövetkezett Anzsu Károlylyal, IX. Lajos francia király testvérével, ki a pápa védelme alatt Nápoly-Sziciliát fegyverrel ragadta el a Hohenstaufoktól s ott új uralkodó

IV. Béla által felépített spalatói székesegyház kapuja.

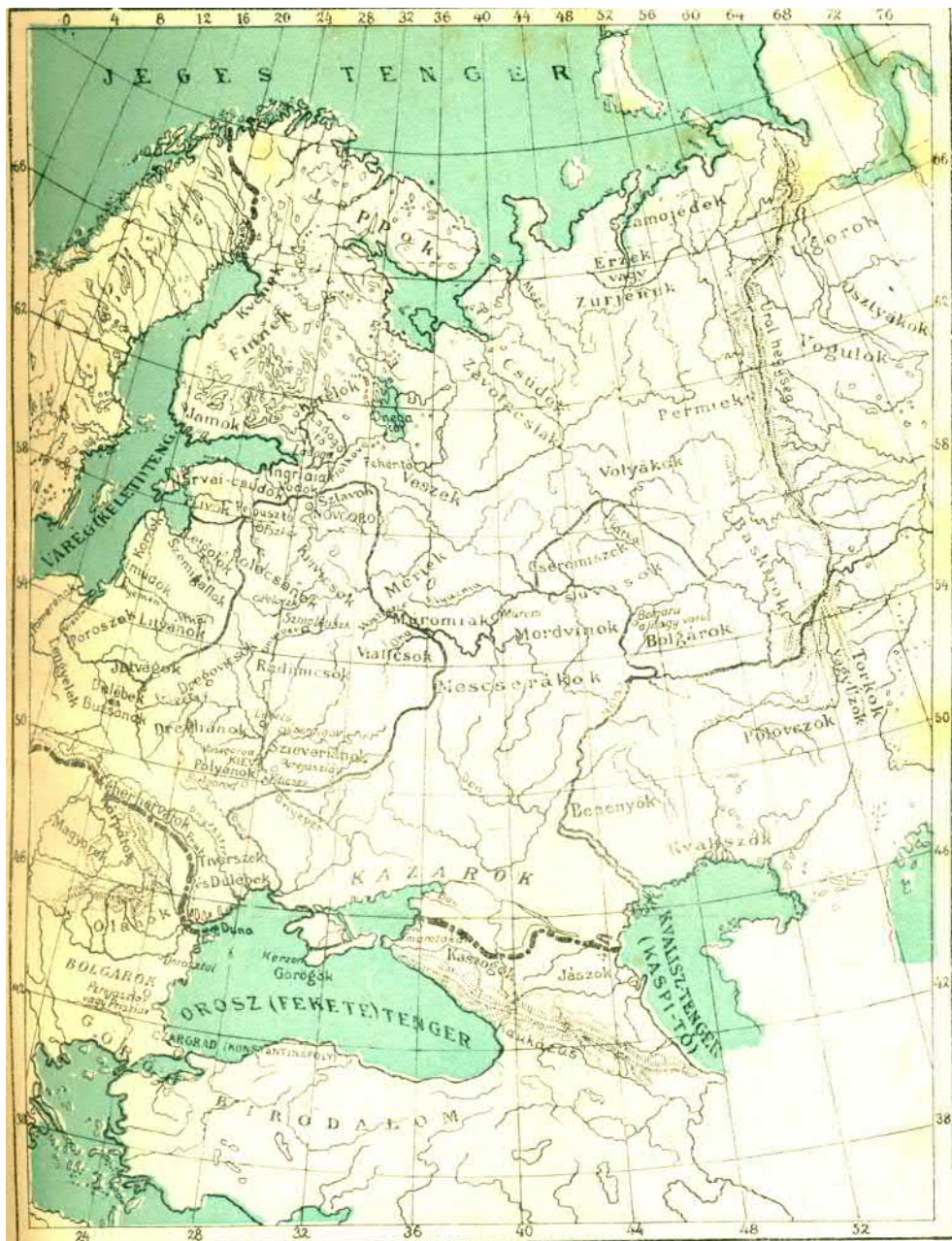
családot alapított. Károly eljegyezte ugyanolyan nevű fia számára István leányát, Máriát, István meg csecsemő fia, László számára megkérte és kapta Károly leánya, Erzsébet (Izabella) kezét (1269).

IV. Béla király életének végnapjait sokféle csapás keserítette meg. Fájdalmasan érezte tekintélyének csökkenését. Fiával, Istvánnal való viszállyaihoz járult kedvence, Béla herceg halála (1269). Bánatát ájtatos cselekedetekkel, bő egyházi adományokkal igyekezett enyhíteni. Különösen lesújtotta az a tudat, hogy halála után keserves napok fognak mindazokra virradni, kiket szeretett, kik közel álltak szívéhez: családja tagjaira és hű embereire. Erőszakos fia és utódja, István ellen nejét és özvegy leányát, Anna hercegnét, Ottokár cseh király oltalmába ajánlva, a Margitszigeten, szent életű leánya közelében 64 éves korában váltotta meg (1270 május 3-án) szenvedéseitől a halál. Az emléke mint áldott jó királyé maradt fenn. Nemcsak Magyarországnak volt atyja és ujjáalkotója, hanem a tatárvesz idejében mérhetetlen szolgálatokat tett az egész nyugati világnak.

Béla Esztergomban a minoritáknak templomot épített s a főoltár közelében emelt vörös márvány síremlékben akart temetkezni; bár halálakor a templom még nem készült el teljesen, fia, Béla már ott pihent s ott temették el őt is. Majd nejét, Máriát is.

Kerek paizs.

Oroszország néprajzi térképe a IX-ik században.

Az orosz és tatár lovasok harcza.

AZ OROSZ FÖLD ÉS NÉPE.

A mostani Oroszország területéből az ókorban csak a déli, a Fekete-tenger melletti részt ismerték alaposabban, ahol a görögöknek több kereskedő telepük volt. A görög gyarmatosok ezen a barbár földön is fentartották a görög műveltséget, ápták az anyaország művészetét, a minek több nyomára akadtak.

A nagy népvándorlás a negyedik században Kr. u. keleti Európát rettenetesen felforgatta. A gótok Hermanrik alatt nagy birodalmat alapítanak a régi Szkítia helyén; ezt felforgatják Attila hunnjai, kiknek nyomában török-finn népek raja: az avarok, bolgárok nyomulnak előre. Ezeket követik a magyarok, kazárok és besenyők stb. A népek ezen zűrzavarában feltűnik a szlávok nemzetisége; nevökkel jelennek meg a történelemben;

leírják őket a görög krónikások, Móricz császár és Bíborban-született Konstantin császár, harcolnak a kelet-római birodalom ellen, megkezdik a százados küzdelmet a szláv és görög faj között, melyek még ma is versengnek a Balkán-félszigeten az uralom fölött. A legelső orosz történetíró, N e s z t o r kievi szerzetes, a XII-ik században előadja, hogy milyen volt előtte hétszáz évvel azon törzsek földrajzi megoszlása, melyek a többi szláv népek között egy különálló csoportot alkottak és az orosz nevet kapták.

A kilencedik században, a mikor t. i. az orosz nép története kezdődik, az orosz szlávok csak kis részét bírták a mai Oroszországnak. Csaknem egészen a Dűna, felső Dnieper, az Ilmen és Dnieszter vidékére szorítottak. A Kaspi-tó óriási medenczéből csupán csak a Volga és Oka forrását bírták.

Nyugati és északi oldalon más szláv népekkel érintkeztek, melyek az időtájban kaptak külön neveket. Némelyek a felső Elba mellett és a Visztula két partján eloszolva alkották Csehországot és Lengyelországot; mások a Morva mellett próbálták meg az önálló Morvaországot megalapítani; míg mások az Aldunán telepedtek le és Bulgáriát alkották; odább az Adriai-tenger mellett a horvátok és szerbek szervezkedtek Horvát- Dalmát- és Szerbországgá; a Balti-tenger mellett a pomerániai, brandenburgi s Elba-parti szlávok vannak, kiket egykor elnyel a német hódítás.

Ez időben az orosz- és lengyel-szlávok között alig volt valami különbség. Valószínű, hogy a két különböző vallásnak: a bizanci és római vetélkedő vallásnak elfogadása, a görög és latin ellentétes műveltség s azzal együtt két irodalom és abéczé befolyása voltak azok az okok, melyek egy s ugyanazon faj keblében két vetélytárs népet teremtettek s a szláv törzsek tehetetlen és öntudatlan anyagára két ellentétes nemzetiség erős bélyegét ütötték. A római egyháznak és a római műveltségnek megnyert szláv: lengyel lett; a görög . egyháznak és a bizanci befolyásnak hódoló szláv: oroszszá lett. De eredetileg úgy a Visztula, mint a Dnieper mellett csak szlávok voltak, kik ugyanazon a pogány hiten éltek, ugyanazokkal a hagyományokkal bírtak s csaknem ugyanazt a nyelvet beszéltek. A lengyel és orosz nyelvnek rokonsága, mely két nyelv között Fehér-, Vörös- és Kisoroszország tájszólásai képezik a kapcsolatot, eléggé mutatja az eredeti testvériséget, melyet az egyházak versengése és a kormányok küzdelmei megsemmisítettek.

Északon és keleten az orosz szlávoknak küzdeniök kellett háromfajta nép ellen: a letto-litvánok, a finnek és a finn elemekkel többé-kevésbé kevert törökök ellen.

Ezek közül a török népek sokkal később jelentek csak meg orosz földön, mint a finnek.

Nesztor idejében az orosz-szlávok, kiket északnyugaton a litvánok, északon a finnek, keleten a törökök szorítottak, alig ötödét foglalták el a mostani európai Oroszországnak.

A mai oroszok három ágra oszlanak, melyek nevüket történeti körülményeknek köszönik, 1. F e h é r O r o s z o r s z á g n a k nevezik azokat a tartományokat, melyeket a XIII-ik századtól a XIV-ig a litván nagyfejedelmek hódítottak meg. Ezek a Vitepszki, Mohilev és Minszk, Kovno, Grodno és Vilna kormányzóságok. A grodnoi, novogrodeki és bielosztoki litván területek egykor Fekete-Oroszországot képezték. 2. K i s - O r o s z o r s z á g a régi szieveriánok és poliánok területét foglalja magában, mely gyarmatosítás által nagyobbodott. Feloszlik Kievet, Csernigov, Pultava, Karkov, Volhinia, Podólia kormányzóságokra. Sőt a mai orosz birodalom határán túl is folytatódik, mint Veres-Oroszország, vagy a régi Galiczia, melyben három millió orosz vagy rutén lakik. 3. N a g y - O r o s z o r s z á g a régi Moszkva körül keletkezett, magában foglalja a nagy területet, hol finn és török népek laktak a IX-ik században. Ehhez kapcsolandó az északi Oroszország (Arkangel), keleti Oroszország (Volga, Kazán, Asztrakán), az új vagy déli Oroszország (Kerzon, Jekaterinoszlav, Odessza, Krim). Egészben véve Nagy-Oroszország — Novgorod és Peszkov kivételével — az orosz gyarmatosítás hódítása idegen fajok fölött. A kievi Oroszországból támadt; egyideig leigázták a tatárok, de megtudta magát szabadítani a tatárok igája alól; egy darabig azonban még alá volt vetve a litvánoknak. Kezdetben kelet felé terjedt; azután nyugat felé fordult s megszerezte Fehér- és Kis-Oroszországot. A gyarmat meghódította saját anyavárosait.

A moszkvai birodalom első sorban orosz gyarmatosok beköltözéséből, s csak másod sorban keletkezett bizonyos idegen törzsek oroszosításából.

Oroszország egységes síksága is természetes ösztönző a kiköltözésre; a sík, egyhangú rónaság nem igen tartóztaja lakóit: máshol is könnyen találunk oly kopár vidéket. A nagy-orosz megszokta, hogy kevéssel beérje, daczoljon a hideggel és a forrósággal; arra született, hogy szembe szálljon a vándorélet veszélyei- és nélkülözéseivel. Az orosz elemnek megvan az a tulajdonsága, hogy bármily kis adagban keveredjék is valamely ázsiai népség közé, sem át nem alakul, sem el nem vesz: s ennél fogva előbb-utóbb uralkodóvá lesz.

A történelem is közreműködött, hogy e mozgalmat ellenállhatatlanná tegye. Az orosz, midőn Szuzdalba menekült, kénytelen volt előbb leendő uradalmának legrosszabb földeit venni eke alá, mert a fekete föld a nomádok zsákmánya lett. Hogyan álljon ellen a kísértésnek, mely őt a déli termékenyebb vidékek felé csalogatta, hol munka és trágya nélkül a föld négy-szer annyit terem? Moszkviában egész faluk, egész kerületek egyszerre elnéptelenedtek, s a parasztok, mint a népvándorlás idején, nagy csapatokban húzódtak délre: a fekete föld, a meleg vidék felé. A kormánynak

s a birtokosoknak a legkegyetlenebb eszközökhöz kellett fordulniok, hogy korlátot vessenek jobbágyaik kivándorlása elé.

Az orosz parasztnak e nomád természete magyarázza meg a kozák élet kifejlődését a déli vidékeken. A XIII-ik században a paraszt szabad volt; maga a fejedelem bátorította őt a kivándorlásra; ekkép történt Oroszország keleti felének benépesítése.

Az orosz faj képes bizonyos benszülött törzseket magába olvasztani. A kis-oroszok török néptörzsek töredékeit olvasztották magukba, a nagy-oroszok elnyelték a keleti finn népeket. Elégséges ehhez, hogy a vallás ne emeljen gátat a hódítók s meghódítottak közé.

Mint a többi árja népnél, úgy az oroszoknál is a természet és tünevényei szolgáltak a vallásnak alapul. Az oroszok istenei között legrégebb volt a S z v a r o g, az ég, és „a n y á n k“ a termő föld. A történeti időkben azonban ehhez újabb felfogás járul. A régi költők és krónikások ezeken kívül még számos más természeti jelenség istenítését sorolják fel.

Az oroszoknak, a szó szoros értelmében véve, nem voltak sem templomaik, sem papjaik; idomtalan bálványait valamely dombon állították fel; tiszteltek némely P é r u n-nak, a menydörgés istenének, szentelt tölgyet; az áldozatokat a nép főnökei mutatták be. Voltak varázslók is, kiknek szavára — úgy látszik — igen sokat adtak.

Az orosz egyház kitanulta, hogyan lehet legyőzni a régi pogányságot: megtisztította azokat a babonákat, melyeket gyökerestől kiirtani nem lehetett. Fölhasználta a nevek és jelvények bizonyos hasonlatosságait. Az egyháznak gondja volt reá, hogy a maga szentjeiről nevezze el, vagy saját ünnepélyeivel megtisztítsa a bűnös forrásokat és a vallásos hittelt tisztelt fákat, melyek még mindig zarándokokat csődítettek maguk köré.

Az orosz szlávoknak bizonyára volt fogalmuk a túlvilági életről is, de durva és anyagi, mint minden műveletlen népnél. A IX-ik században Ibn-Foszlan arab ró leírja az orosz temetési szertartást, melyet ő látott.

Az elhunyt barátjai tíz napig sirtak s részegeskedtek a meghalt teste körül. Azután megkérdezték szolgáitól, ki akar urával eltemettetni? Egy közülük beleegyezőleg nyilatkozott, kit azonnal megkötöztek; ugyané kérdést tettek szolgálóihoz is, kik közül egy szintén feláldozta magát. Ezután úgy bántak vele, mint valami herczegnővel; megmosdatták, földszíttették s egyéb dolga sem volt, minthogy egyék-igyék és énekeljen. A kitűzött napon bárkába tették a megholtat fegyverei egy részével s ékszereivel együtt; leölték a szolgát, kedvencz lovát s más házi állatokat, reá tették azokat a bárkára s abba bevezették a fiatal leányt is. Ez lerakta ékszereit s egy pohár kvaszszal kezében elénekelt néhány dalt, melyet kedve szerint mennél hosszabbra nyújtott. „Egyszerre — mint e szemtanú beszéli — egy öreg asszony, ki a leányt kísérte s kit a halál angyalának hívtak, meghagyta

neki, hogy igyék gyorsan s menjen be a bárka szobájába, ahol ura holtteste feküdt. E szavakra megváltozott a színe s némi habozást mutatott; mire az öreg asszony megragadta haját s annál fogva behurczolta a halotthoz magával. A férfiak buzogányukkal elkezdték verni a pajzsukat, hogy a többi leányok ne hallják társnőjük sikoltását, mely megtántoríthatta volna őket, hogy egykor meghaljanak urókért.“ Nesztor is állítja, hogy az oroszoknál szokás volt a halottak elégetése, de megtartották vagy átvették a halottak eltemetésének szokásait is. A sírokban találni nagy mennyiségű fegyvert, eszközt, ékszert, állatok csontját, gabonaszemeket, miből következik, hogy az oroszok a túlvilági életet a jelenlegi folytatásának képzeltek s mindazokkal a tárgyakkal temették el a holtat, melyek a túlvilágon kényelmére szolgálhattak.

A szláv családi életben az atya korlátlan főnök volt. Halála után a család legidősebb tagjára ment át e hatalom: először is a meghalt testvéreire, ha ilyenek voltak; azután fokenként az elhunyt fiaira, a legidősebben kezdve. A családfőnek hatalma volt a családba házasság útján jutott nők fölött, ép úgy, mint a család született tagjai fölött.

A házi erkölcsök igen nyerssek lehettek. Azonban Nesztor leírását a pogány korról, melyet a kereszténység szült újjá, túlzással lehet gyanúsítani. A szlávoknak leginkább szemökre hányja Nesztor a nőrablást és a soknejűséget. Ez utóbbi tény csakugyan igazolva van. A mi a nőrablást illeti, ennek jelképes jelentősége lehetett.

A község vagy mir nem volt egyéb, mint a megszorodott család. A mir alá volt vetve az egyes családok idősbjei tekintélyének, kik tanácsot vagy vicsét képeztek. A falu földje közös tulajdonát képezte a község minden tagjának; az egyénnek nem volt egyéb tulajdona, mint a termés s az udvar, a dvor, mely házát környezte. A tulajdonnak ez a kezdetleges állapota, mely az oroszoknál mai napig tart, hajdan minden európai nép-nél uralkodott.

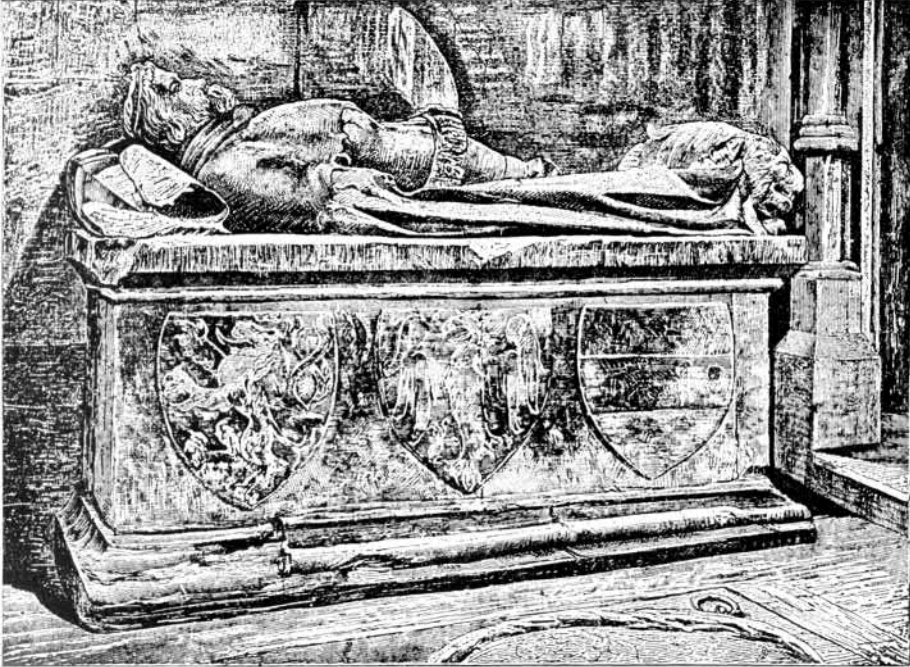
A legközelebb fekvő községek egy csoportot képeztek, melyet voloszt vagy pagosztznak (kerület, parókia) neveztek. A volosztot tanács igazgatta, melyet a községek vénei képeztek; egyike a véneknek vagy örökös jogon, vagy koránál fogva, vagy választás útján több tekintélyvel bírt a vének között s a kerület főnöke volt. Veszély idején ugyanazon nép volosztjai egyesülhettek egy ideiglenes főnök alatt; de közös és állandó hatalmat maguk fölött nem létesítettek. A törzs egységének vagy épen az egész orosz nemzet egységének eszméje teljesen ismeretlen volt nálok. Az országos kormány és az állam eszméjét külföldről hozták be.

Nesztor állítja, hogy az orosz szlávok legnagyobb részt „az erdőkben éltek, mint a vad állatok.“ Az újabb kutatás kiderítette, hogy Oroszországnak volt több ezer bekerített helye, kezdetleges városa (gorod).

Mind a kurgánok (sirhalom), mind a gorodicsek (kerítés) földjén végre-

hajtott ásatások bizonyítják, hogy az orosz szlávoknak fejlettebb műveltségük volt, mint ahogy Nesztor azt föltételezte. Az elég gondosan készített agyagedények, vas, bronz, ezüst és arany tárgyak, üvegfélék, hamis gyöngyök, csörgők bizonyítják, hogy némi iparuk is volt, vagy hogy különösen Ázsiával élénk kereskedelmi összeköttetésben állottak. Az orosz szlávoknál készült kardok egész Arábiáig híresek voltak.

A szlávok legkedvesebb foglalkozása a földmivelés volt. Csaknem minden istenöknek jellege a földmivelés eszméjével van kapcsolatban. Költészetük kedvencz hősei, Mikula és Iliá, földmivelők gyermekei. Annál nagyobb kedvök volt a mezei élethez, mivel a földhöz kötött jobbagyság még ismeretlen volt nálok. Állítják, hogy a németek a szlávoktól vették át az ekét s ennek német „pflug“ neve a szláv „plug“-ból származik. Terményeikkel az oroszok nagy kereskedést űztek. Az idegenekkel való érintkezés szüksége, továbbá a kezdetleges népeknél található természetes társulási ösztön igei vendégszeretökké tette őket. Még lepni is szabad volt, hogy megvendéghellessék váratlanul érkezett vendégüket. A régi leírások úgy mutatják be az őszlávokat, mint békeszerető, szabadságért, dalés tánezésért lelkesülő népet. Móricz császár ellenben, kinek többször volt baja kalandor bandáikkal: harciasoknak, a háborúban kegyetleneknek írja le őket; szerinte fortélyosak, oly kis helyen képesek elbújni, mely alig bir egy embert befogadni; a bozótokban órákig képesek ellenni, elmerülni egész fejökkel a vízbe, ahol is csak nádszál segítségével vesznek lélekzetet. Fegyverzetök elég hiányos volt. Nem viseltek vértet; gyalog, övig meztelenül harcoltak; dárda, nagy paizs, fíjj, mérgezett nyíl volt a fegyverök meg a pányvájok, melylyel lerántották áldozataikat. Ezen kép különösen illik a római birodalom déli tartományaiba nyomult szlávokra. Valószínű is, hogy e földmivelő népek katonai szervezetben alantabb állottak, mint a szomszéd skandináv és török népek, melyek zsákmányból éltek. Politikai állapotaik tökéletlen volta, szétdaraboltságuk törzsekre, sőt még kerületekre is, egymás között való állandó harcaik okozták, hogy védelem nélkül hódoltak meg támadóik előtt. Míg a déli szlávok a kazárok fizettek adót, az Umen-vidékiek, amikor megoszoltságuk következtében kimerültek, magukhoz hívták a varégeket. „Keressünk — mondák — fejedelmet, ki bennünket kormányozzon s nekünk igazságot szolgáltatson.“ Ennélfogva a csudok, szlávok, krivicsek s más egyesült népek azt izenték a varégek fejedelmeinek: „Igazság hiányzik nálunk; jöjjetek tehát, vegyetek birtokotokba s kormányozzatok bennünket.“

II. Ottokár síremléke Prágában.

AZ UTOLSÓ ÁRPÁD-KIRÁLYOK.

IV. Béla magyar királyt a trónon fia, V. István követte.

V-ik István király szilaj, indulatos természet volt, de bátor, vitéz katona, amellet járatos az államügyekben s fogékony a gazdasági élet szükségletei iránt. Szerette hazáját s okleveleiben sokszor mondja, hogy dicsőség érette élni-halni. Büszke volt koronájára, az államegység ragyogó jelvényére. De ismerte a belső helyzet bajait is, melyeket nagyrészt maga idézett föl, midőn atyjára támadt s a tatárjárásban elgyöngült birtokarisztokracziát ismét tulhatalomra juttatta. István méltán az urakat tartotta a magyar király legnagyobb ellenségeinek. Csakugyan ők törtek a királyi tekintélyre s megvívhatatlan váraikban, zsoldos hadaikra támaszkodva azt tették, amit szeszélyük, vad indulataik vagy érdekeik sugalltak. V. István azzal a szándékkal ült a trónra, hogy azt orvosolja s egész országa állapotait rendbe hozza. Mérsékelve kezdte meg munkáját. A főbb állásokat saját embereire bízta ugyan, de atyjának híveit sem üldözte, s esküvel ígérte, hogy a jogtalanul elveszett jószágokat visszaadja. A katonai elem szaporítása végett elősegítette a kunok bevándorlását kik bizalommal viseltettek iránta, mert neje, Erzsébet királyné kun leány volt.

Ottokár cseh király volt V. Istvánnak a legveszedelmesebb ellensége s az ellenséges érzés még növekedett, mikor IV. Béla halála után (V. István) nővére, Anna hercegné Béla király kincseivel Csehországba menekült. István visszakövetelte a kincseket, s Ottokárnak másfelé voltak ekkor bajai, tehát hajlandó volt az ügy békés elintézésére. A két király a Duna egyik szigetén személyesen találkozott, előbb fegyverszünetet, azután két évi békét kötöttek. II. Ottokár akkor már félelmes hatalomra tett szert, s egyre terjesztette birodalmát és Magyarország szomszédos részeit is magához akarta ragadni. Minél inkább növekedett Ottokár hatalma, annál inkább ő lett a magyarság főellensége s a béke, melyet kénytelenségből Istvánnal kötött, a magyar udvart nem nyugtathatta meg. A cseh király csak időt akart nyerni, hogy majd azután egész erejét Magyarországra vethesse. E célra V. István összes ellenségeit egyesíteni és felhasználni igyekezett. Még II. Endre király utószülött fiával, Estei Istvánnal is összekötetésbe lépett. Istvánt az Arpádok nem ismerték el családjok tagjának s olasz földön szűk viszonyok közt élt. Ottokár alkalom adtán őt akarta tehát István ellen felléptetni trónkövetelőül. Különösen azonban a magyar urak közt keresett szövetségest és pedig nem hasztalan. Néhány hatalmas, főleg idegen eredetű nagybirtokos a cseh királyhoz szegődött. István fegyverrel ment a gonosztevők ellen s utánuk nyomult Ausztriába is, mert oda menekültek. Erre kitört a háború. A cseh király, kit több fejedelem segített, egyenesen az^al a szándékkal fogott fegyvert, hogy Magyarország nyugati részeit, a hol az urakban erős támaszt talált, végképen magához ragadja. Hada átkelt a Morva vizén s április 13-án magyar földre ért. Dévényt és Pozsonyt hamar kezére játszotta az árlás. Pozsony őrzésére a bécsi polgárságot, valami 1500 embert küldte le, kik a csehekkel karöltve embertelenül garázdálkodtak, még a csecsemőket is öldösték, a templomokat és kőépületeket, a magánházakat kifosztottak, felgyújtották, a városi és káptalani levéltárat elpusztították. A háború elején oly balul szolgált Istvánnak a szerencse, hogy a nehéz viszonyok közt békét kért, de Ottokár minden áron fegyverrel akarta a magyar kérdést rendezni, mert csak így remélhette, hogy hódításait véglegesen megtarthatja. A Rábcza és Mosony közt csatára került a dolog (május 21), mely a magyarok fényes diadalával végződött. Ottokárt a magyarok Bécsbe kergették, melyet körülvettek s egész Brünnig kíméletlenül pusztítottak. Most már a cseh király kért békét, mely július elején Pozsonyban megkötetett. Ottokárnak természetesen köteleznie kellett magát, hogy összes hódításait kiadja s a magyar király lázadó alattvalóit, kiket István egyenesen hazaárlóknak nevezett, nem segíti többé.

A lefolyt háborúban a kunok tömegesen és vitézül harcoltak s egyrészt ez okból, másrészt azért, mert mint egykor a vármegyei zászlóaljok, most ők álltak mindig a király rendelkezésére, sokféle jutalomban, kivált-

Ságban és kedvezményben részesültek. A király nádorát tette főbírájokká s a katonai érdekek megfelelően, az ország különböző vidékein telepítette meg őket, hogy egyházi és nemzeti beolvasztásukat siettesse. Magokban a kunokban is megvolt ehhez a hajlam, s a mennyire tőlük telt, teljes buzgalommal igyekeztek a magyarság állami és vallási viszonyaihoz alkalmazkodni. Mindnyájan megkeresztelkedtek, s noha az új vallás eleinte nem hatolt leikök mélyébe, megtelepítésök nagyobb rázkódás, az egyházi vagy gazdasági élet károsítása nélkül ment végbe.

A cseh király azontúl a külföldön egyre folytatta ellenséges üzelmeit a magyar király ellen, a magyar főurakat pedig új meg új lázongásra ösztönözte. Keze nem működött hasztalan s csakhamar az ország a zűrzavar és fejtelenség örvényébe került. V. István király 1272 tavaszán gyermek fiával, László trónörökössel (szül. 1262) a Dráván-tuli részeken járt s június 9-én Topuskón királyi törvény napot tartott. Onnan Bihácsba ment, hol fia, László egyszerre eltűnt (június 24) köréből. A gyermeket Joakim szlavón bán, a kit Pektárynak szokás nevezni, lopva magával hurczolta kapronczai várába. A király csakhamar a rabló után nyomult, de katonái hasztalan vívták a várat s István, kit ez esemény végtelenül felháborított, kénytelen volt trónja örökösét gonosz idegenek kezében hagyni. Elkeseredve és megtörve sietett haza, hogy nagyobb hadat gyűjtsön, de a bánat betegségba döntötte, hol csakhamar (augusztus 6) meghalt.

V. István tragédiájában Erzsébet királynét azzal gyanúsítják, hogy Joakim bán kedvese volt, ki tudtával rabolta el a gyermek-trónörököszt, mire ő meg férjét mérgezte meg. Erzsébet királyné özvegysége napjait nem éppen kifogástalanul töltötte, de hogy fia elfogatásában vagy férje halálában része lett volna, azt határozottan megczáfolja az, hogy az összeesküvők őt is megrohanták s védelmére csak szolgálja, a Csák-nembeli Domokos rántott kardot s a tusában súlyos sebet kapott. A királyné azonban erélyes, bátor asszony volt, ki hamar pártot szervezett s férfiasán védelmére kelt fia jogainak. Erre maga Joakim is meghódolt. Székesfejérvárra vitte a trónörököszt, kit szeptember 3-án ünnepélyesen megkoronáztak. A gyermekkirály, IV. vagy anyja után, ki pecsétjén a kun császár leányának mondta magát, Kun László kiskorú volt és így nevében özvegy anyja kormányzott. Ami ezután történt, az ugyanaz, ami minden hűbéres országban be szokott következni, mikor a királyi hatalom gyöngye kézben van s az elhatalmasodott főurak kedvük szerint garázdálkodhatnak. Sok belső harcz után végre is Joakim parancsolt az udvarban s testvérét horvát-dalmát banná, öcscsét nádorrá tette.

Ez időben László király még csak 13 éves volt. De máris töméntelen megpróbáltatáson és szenvedésen ment át. Még tíz éves sem volt, mikor Joakim bán elrabolta atyjától s Kaproncza várába záratta. Néhány hét múlva

király lett s visszakerült özvegy anyja mellé, ki nagyon szerette ugyan, de időnkint többet törődött udvarlóival, mint gyermekeivel. Így a kis király egyik veszedelemből a másikba jutott. Egy ízben ellenségei Győr mellett meglepték s kísérete több tagját megsebeztek, utóbb meg Koporniczánál zárták körül. Sőt a hagyomány szerint megtörtént az is, hogy a Kaplony-nembeli Jákó fia, András berontott az udvarba s botjával verte el a koronás királyt. A palotaforradalmak és zűrzavarok is minduntalan fenyegették személyét, sőt egy ízben meg akarták a tróntól fosztani. Mindez mély hatással volt reá. Feltűnően korán érett, éveire képest önálló gondolkodású ifjú lett belőle, s az örökös veszély, melyben élt, kifejlesztette személyes bátorságát. Nem félt senkitől, s már 12 éves korában elment a harcba. 15 éves korában László maga is mindinkább részt követelt az uralkodásban. Kétségkívül kiváló tehetség volt s megfelelő nevelés mellett jeles uralkodó lett volna belőle. Személyes bátorságához járult mély ajtossága. Hálás kegyelettel csüngött Szent Margit emlékezetén, s e szentnek tulajdonította, hogy egy ízben halálos betegségéből kigyógyult. Az egyházhoz való ragaszkodását számos alapítással fejezte ki s meghódolt a római szentszék tekintélyének. Erősen élt benne királyi méltóságának önérzete is s buzgón fáradozott, hogy régi fényét helyreállítsa. Ő az első magyar király, kiről biztosan tudjuk, hogy egyik tisztviselője, a jámbor Kézai Simon történeti munkát irt, régi följegyzésekből, bel- és külföldi krónikákból új krónikái szerkesztett, mely Kun László trónraléptéig beszéli el a magyarok múltját. Mindez jellemzi László egyéniségét, mely telve volt kiváló, nemes tulajdonokkal, s hogy ezek kellően nem érvényesülhettek, az első sorban környezete, kora romlottságának tulajdonítható, mely a királyra magára sem maradhatott hatás nélkül. Atyja még kis gyermek korában a nápolyi Anzsu királykisasszonnyal, Izabellával, kit nálunk Erzsébetnek neveztek, házasította össze. A gyermek-arát a magyar udvarba küldték, hogy megtanuljon magyarul s itt mint László játszótársa nőtt fel. Mint atyja, akként László is politikailag a nápolyi udvar befolyása alá került s a nápolyi útmutatásokat követte a külügyekben, melyek éppen ez időben rendkívüli jelentőségre emelkedtek, mert a cseh kérdés, melynek megoldása Magyarország életérdeke volt, már európai kérdéssé vált. László sietett Ottokár ellen Rudolf német királylyal szövetkezni. Rudolf két kézzel kapott az alkalmon s kész volt a politikai frigy megerősítésére leányát, Klementinát Endre herczeggel összeházasítani (1274). Ottokár csak ekkor vette észre a baklövést, melyet elkövetett, s most már ő kereste a magyar udvar barátságát. Támogatta ebben László ipja, Károly nápolyi király, ki eleinte attól félt, hogy Rudolf a Hohenstaufok összes egykori országaira s így Nápolyra is igényt fog emelni, miért is 1277-ig a császár ellen Ottokárt pártolta. Nápolyi ösztönzésre László hajlandó volt a cseh királylyal megbékülni s találkát adott neki (1275 okt. 6), melyet azonban Joakim bán meghiúsított.

Időközben Rudolf császár ugyanis megnyerte a mindenható Joakimot, ki részt kívánt tőle az Ottokártól elveendő birtokokból. E reményben Joakim és hívei egyszerre Lászlót a német szövetség karjaiba igyekeztek hajtani, ellenben a nápolyi befolyás a csehekkel való béke mellett dolgozott. A két párt fegyverrel szállt szembe egymással s kegyetlen polgárháború támadt. A küzdelem főleg a Dunán túl folyt, mely iszonyúan szenvedett, mert mindegyik fél embertelenül égette, rabolta a másiknak jószágait, noha Lászlónak nem volt része a romlásban. A véres, romboló harc sem vezetett döntő eredményre s a király végül is megbékült Joakim pártjával (1276 június). Ezzel a német párt végképen felülkerekedett. A magyar-német szövetség megszilárdítására Rudolf eljegyezte leányát Endre herceggel s Hainburg közelében személyesen találkozott (1277) Lászlóval. A deli, megnyerő külsejű ifjú immár nagykorú és önálló uralkodó lett s szorgosan készítette elő a háborút, melynek kitörésében kétkedni nem lehetett. Csakhogy itthon folyton újabb bajok keletkeztek. A gyulafejevári káptalan önkénykedése a tized behajtása körül 1277 elején a királyföldi szász lakosságot lázadásra ösztönözte. László király személyesen sietett Erdélybe s csakugyan visszaállította a nyugalmat. Veszedelmesebb mozgalom keletkezett a tenger melléken, mely alkalmat Velence arra használt, hogy ismét néhány szigetet szakítson el a magyar koronától. Hogy a zűrzavar teljes legyen, az ország északkeleti vármegyéiben is fölkelés támadt, mely csak 1278-ban ért véget, másrészt meg Kőszegi Iván, eddig a német szövetség hive, Ottokárral lépett érintkezésbe, hogy László királyt megfoszssa a koronától. Eleinte Endre herceget akarta helyébe ültetni. De az ifjú herceg meghalt s így Kőszegi külföldről szerzett trónkövetelőt. Az országba hívatta Estei István 13 éves fiát, Endrét (a későbbi III. Endrét), hogy cseh segélyvel trónra juttassa. Ennyi sokféle veszély közt, ebben a szörnyű zűrzavarban az ifjú László király emberül megállta helyét. Nemcsak leverte ellenfeleit, hanem mikor a cseh-német háború kitört s Rudolf császár azt írta neki: „Kelj fel édes fiam“, kitűzte a királyi zászlót, összeszedte az ország véderejéből azt, ami rendelkezésére állt, első sorban a köznemességet, különösen pedig a kunokat. Már 1278 augusztus elején az osztrák határon állt, hogy Rudolf császárral egyesüljön. Férfias erélyének köszönhető, hogy Magyarország döntő szerepet játszhatott abban a világtörténeti tusában, melytől Középeurópa sorsának alakulása függött.

II. Ottokár cseh király a magyar-német szövetséget hatalmas nagy szláv, morva-lengyel szövetséggel akarta ellensúlyozni, mely egyenesen Magyarország önállóságának megdöntését tűzte ki céljául. A cseh hatalom megtörése immár életkérdéssé vált a magyar politikára, s midőn László Rudolf császárhoz vezette hadait, a legégetőbb veszedelmet háritotta el országáról. Rudolf császár a magyar sereg nélkül mindenesetre elveszett volna. Egyedül

a magyaroknak köszöni győzelmét, mert német alattvalói egyszerűen cserben hagyták. Sőt nagy részök nyíltan a cseh királyt támogatta. 1267 óta az osztrák hercegségek (Ausztria, Stiria, Karintia, Krajna, a vend örgrófság, Görz és Pordenone) Rudolf kezén voltak ugyan, csak hogy mindnyájan kedvetlenül viselték uralmát, sőt Bécs városa nyíltan a csehekkel rokonszenvezett s polgárai kereken megmondták a császárnak, hogy más urat óhajtanak maguknak. Ily körülmények közt Rudolf, mikor a háború kitört, teljesen a magyarokra volt utalva. Sietett is az aránylag nagyszámú magyar haddal, valami 20.000 harczossal egyesülni, mi augusztus derekán Marhegnél ment végbe. A magyarok csodás lelkesedéssel küzdöttek. A középkor egyik legnagyobb csatája folyt le ekkor a Morva mezején s aránylag roppant lovastömegek küzdöttek egymással. Maga László a roppant zsákmányból, melyet ejtett, dicső győzelme emlékéül Pozsonyban a ferenczieknek díszes templomot és kolostort építtetett, mely csak halála után szenteltetett ugyan fel, de mind a mai napig hirt ad László hőstetteiről. A zsákmányul ejtett zászlókat és fegyvereket „csehek, lengyelek és morvák gyalázatára“ és ragyogó diadala „örök emlékéül“ a székesfejérvári főtemplom falaira függesztette ki. A cseh kézen levő magyar területeket pedig visszavette és a nyugati határok mentén helyreállította a régi birtokállományt.

Rudolf császár az osztrák hercegségeket saját fiainak, Albertnek és Rudolfnak adományozta s birodalmi fejedelmi rangra emelte őket. Így jutottak a Habsburgok a magyar határszéli német hercegségek birtokába. A változás, mely az osztrák tartományokban beállt, a katonai dicsőség és győzelem erkölcsi hatásai megszilárdították László király trónját és tekintélyét. De sajnos, azok a vitézek, kik oroszánmódra harczoltak a csehekkel: mikor haza tértek, csak nem ismertek fegyelmet. A közbiztonság mindenütt megrendült. Rablók, fosztogatók állták el az utakat s a hatalmas urak vad szenvedéllyel pusztították egymás falvait, udvarházait, gyilkolták egymás embereit. Semmi sem volt szent előttük. Az egyik a Székelyhid melletti egyedi monostorból kiűzte a barátokat, az egész épületet lebontatta s a közel Diószegre hordatta, hol várat építtetett belőle. De László király a vaskezű nádor, Csák Máté, segélyével erőteljesen fáradozott a belső rend helyreállításán.

II. Ottokár egész Európát telekürtölte azzal a rágalommal, hogy a kunok pogányok és vad ellenségei a kereszténységnek. Bruno olmücsi püspök keresztes háborúra ösztönözte a pápát Magyarország ellen, mert Magyarország tulajdonképpen kun és pogány ország. A cseheknek az volt a céljuk, hogy a magyar királyt megfoszszák védereje javától. De a pápa nem lépett föl a kunok ellen, míg a nápolyi és a magyar udvarok régi benső viszonya lazulni nem kezdett. Csakhamar azonban az is megtörtént. Az ifjú László király a kun hölgyek kedvéért elhanyagolta hitvesét, Erzsébetet, ki ném bírta állandóan lebilincselni. Erzsébet királyné Nápolyba,

szülőihez fordult panaszszal, kik meg a pápa segítségével igyekeztek helyzetén javítani. A Szentszék elhatározta, hogy Magyarországra renkívüli követet (legátus) küld s a pápai adó beszédésén kívül Erzsébet királyné dolgait s a kun kérdés rendezését is reá bízza. A kunoknak a befolyása abban az időben hazánkban jelentéktelen maradt. Katonáskodtak; nem is egy helyt, hanem az országban szétszórva laktak a magyarság közt, melybe minden áron be akartak olvadni. Szolgálatukért kaptak jószágot; de előkelőbb, vezető állásba egyikök sem jutott, bár a magyarok a kunokkal mindikább magbarátkoztak. A kunok legnagyobb része, talán mindnyájan, megkeresztelkedtek, de még nem váltak keresztényekké s nem rázhatták le magukról nyomban a sok százados pogányság hagyományait. Az egyház nem is rendelkezett annyi sok pappal, ki a kun nyelvet értette s a kun tömeget a kereszténység lelki világába bevezethette volna.

A pápa követül Magyarországra Fülöp fermói püspököt küldte. Jogot adott neki, hogy céljai érdekében minden szükségesnek látszó intézkedést megteheszen, bármilyen fenytéket elrendelheszen, zsinatot tarthasson, sőt jövedelmei gyarapítására 15 jól javadalmazott kanonoki állást maga tölthessen be. E mindenre kiterjedő jogkör már a XIII. században félelmissé szokta tenni a legátust az érdekelt országokra.

Fülöp legátus kinevezésének híre Magyarországon is valóságos rémületet keltett. Első sorban a papság ijedt meg, mert a legátus pénzt, roppant összegeket, a régi pápai adókat és saját ellátása költségeit jött beszédni. De ép így megijedt az udvar, mely tudta, hogy ezt a vendéget legkonokabb ellenségeinek köszönheti. László király eleinte be sem akarta országába bocsátani, ki roppant kísérettel jött, s alig hogy magyar területre ért, hatalma tudatában a legkihívóbban viselte magát.

Fülöp először a kunok ellen fordult. Első sorban a kun viselet ellen, melyet egynek vett a pogánysággal s azt hitte, hogy a kun divat elterjedése a népnek a pogányságba való visszatérését jelenti, pedig a kun divat nemcsak nálunk, hanem az egyház százszoros tilalma daczára, külföldön is hódított. Még a hajfésülés módját is megkedvelték a külföldiek s „magyar haj“-at, üstököt növesztettek.

Fülöp püspök e divatot és a kunok körében tényleg található pogány szokásokat egy csapásra vélte kiirthatni. Egyetlen rendelettel akarta elérni azt, ami néhány évtized múlva önmagától megtörtént volna. A kunok ugyanis a legnagyobb készséggel viseltettek az egyház kívánságai iránt s vezetőik bizalommal fordultak Fülöp legátushoz. Meg volt bennük az erős akarat, hogy megtesznek mindent, ami lehetséges. Maguk kérték a legátust, küldjön ki közójük megbízható egyéneket, kik megvizsgálják: vájjon megkeresztelkedtek-e mindnyájan, elbocsátották e keresztény rabszolgáikat s általában teljesítik-e ama kötelezettségeket, melyeket beköltözésükkor elvállaltak? Minthogy tehát a kunokban is meg volt a jó szándék a hitbuzgó

László király meg az állam egész hatalmával támogatni akarta a kunok teljes beolvasztását; kellő tapintattal és türelemmel az egyház kívánságai minden rázkódtatás nélkül teljesülhettek volna. Csakhogy Fülöp legátus nem a tapintat, hanem a szenvedély és erőszak embere volt. Magához ragadta a királyi jogokat; a királyi bemutatást mellőzte, s kénye-kedve szerint töltötte be a királyi kegyuraság körébe tartozó javadalmakat; a váradi püspökség betöltésénél ki akarta a káptalan választó jogátjátszani; a kun kérdésben meg a száz sebből vérző országot a legvégzetesebb válságok egyikébe sodorta. Maga a király épen oly előzékenységet tanúsított, mint a kunok az egyház kívánságai iránt. Országos gyűlésre hívta meg az egyházi és világi urakat, nemeseket és kunokat. A gyűlés Tétényben (1279 jul. 15—25) tartatott s beható tárgyalás után meghozta határozatait, melyeket a kunok elfogadtak, sőt kezeseket is állítottak, hogy végrehajtásukat gátolni nem fogják.

A király nyomban kiküldte a biztosokat, kik megvizsgálták, megkeresztelkedtek-e a kunok s elbocsátották-e keresztény rabszolgáikat? és biztosította a legátust, hogy a ténylegi határozatokat megtartja. Mindazáltal a legátus egyre türelmetlenebb lett s nem akart a végrehajtásra időt engedni.

A királyné vádjai alapján azzal vádolta Lászlót, hogy Edua, a szép kun „királyné“ tartóztatja vissza az erélyes cselekvéstől. Levélben élesen megintette s egyházi átokkal fenyegette tehát. Az ifjú király, kiből hatalmasul lángolt a korona tekintélyének és a magyar király méltóságának érzéke, méltán fölháborodott e fenyegetésen s véget akart vetni a legátus további működésének. Midőn Fülöp a magyar és lengyel főpapságot Budára zsinatra hívta össze, a király elrendelte, hogy a főpapokat be ne bocsássák a városba. Utóbb megengedte a zsinat megtartását, de Fülöp legátus a zsinat i tanácskozásait olyan szélső, az állam érdekeivel annyira ellenkező irányba terelte, hogy László király szétugrasztotta a gyűlést. Meghagyta a budai bírónak és polgárságnak, ne adjanak élelmet a körökben levő főpapoknak. A város teljesítette a megbízást, mire a megrémült főpapok hamarjában megszövegezték megállapodásaikat s haza siettek. A legátus erre a királyt egyházi átok, az országot meg egyházi tilalom alá vetette. László hasztalan keresett orvoslást Rómában, hol a legátusnak adtak igazat s megdorgálták a királyt, noha időközben már kibékült Fülöppel s újra biztosította, hogy beváltja Ígéreteit, mely okból maga ment a kunok közé. De a legátus erőszakos természete mellett a béke nem sokáig tartott s az általános izgatottságban csekélység elég volt arra hogy az izzó szenvedélyeket lánggra lobbantsa. A király végre annyira elkeseredett a legátus okvetetlenkedésein, hogy elfogatta (1280 január elején) s a kunok őrsére bízta, kik a legemberségesebben bántak vele. A legátus elfogatása védenczeit, a Köszegeket és híveiket újabb merényletre ösztönözte. Az Aba-nembeli Finta, erdélyi vajda rálesett a királyra, foglyul ejtette s a

Borsa-nembeli Lőrincznek adta át őrzésül. Alighogy a merényletről értesültek, a hü kunok fegyvert fogtak a király kiszabadítására. Szerencsére Erzsébet anyakirályné férfiass közbelépésére a vihar gyorsan elsimult. A kunok szabadlábra helyezték a legátust, a pópások meg a királyt s a tavasszal (1280) általános kibékülés jött létre. Noha jól bántak vele, mikor őrízetükre volt bízva, a rosszlelkű olasz bosszút akart a kunokon állani s ellenük izgatta a közvéleményt. A kedélyek mindinkább elkeseredtek s a kunok, a vitéz katonák végre is fegyvert fogtak. Újra kitört a belháború s a döntő csata a Hódmezőn, a mai Hódmezővásárhely táján vivott. A kunok Oldamur vezetése alatt vitézül harcoltak, de kisebbségben voltak s megverettek (1282 májusban). Aki le nem kaszabolgatott vagy foglyul *nem esett*, az kifutott az országból Havasföldre. A király csak ekkor látta be, minő súlyos hibát követett el, csak ekkor vette észre, hogy a legátus és szövetségeseinek csapdájába került, kik legmegbízhatóbb katonáitól akarták megfosztani, midőn a kun háborút felidéztek. Maga sietett tehát a távozókat után s a határról visszahívta őket. De csak egy részök engedett hívásának. Ezzel a kun kérdés megoldást nyert ugyan, de olyat, mely a haderejétől megfosztott királyt végleg a főurak rabjává tette.

E közben a legátus eltávozott az országból (1281), melyre annyi szerencsétlenséget hozott. De a királyi tekintély alapján meg volt ingatva s a támasz, melyet az egyháznál találtak, a hatalmasokat minden erkölcsi érzésükből kiforgatta. Egymásután fogtak fegyvert s fosztották, irtották a népet. László harciba szállott ellenük, de nem birt velük s végre is békét kötött, mely még inkább fokozta elbizakodottságukat.

Ekkor más veszedelem támadt. Betört a tatár. A föld népe egész Pestig szétfutott s az ellenség messze földet elpusztított, töméntelen foglyot ejtett. László segítségért fordult mindenfelé, Rómába és Konstantinápolyba. De a keresztény világ ismét cserben hagyta. Csak a Balkánról jött néhány ezer oláh zsoldos s támogatta a magyar sereget, melylyel Aba Amadé nádor elszántan és sikerrel vezette a védelmet. A tatárok a hegyek közt többször vereséget szenvedtek s az esős időjárás, záporok és árvizek sietették romlásukat. Így nagy részük elpusztult s diadala jeléül a nádor egymásután küldte a tatár vezérek levágott fejét a királyi udvarba. Sokakat foglyul ejtett s ezeket azután a király szolgálatába fogadta, hogy a megfogyott katonai elem számát szaporítsa. Ugyanez okból itt tartotta az oláhságot. Máramaros lakatlan bércei és erdőségei közt telepítette meg s kora szokásához híven nagy kiváltságokkal látta el. Biztosította nekik görög hitük szabad gyakorlását s meghagyta a tömeget vezére, vajdája hatósága alatt. Alig hogy a tatárvész elmúlt, a főurak újra mozogni kezdtek. Különösen a lovagvárak, melyek építésére egykor IV. Béla az ország javára serkentette az urakat, váltak lassankint valóságos nemzeti csapássá: rablás, erőszak, zendülés főközpontjaivá.

A legtöbb ilyen vár az ország romlására, a ragadozó urak kicsapongásainak szolgált s főleg az a sok kisebb-nagyobb erőd, mely a Dunán túl Ausztria ellen épült, a Kőszegiek kezében súlyos veszedelemmé vált. *Hasztalan próbálta a király e várakat megvélni. A Kőszegiek erősebbek voltak és hasztalan kötött velők békét, váraik birtokában folyton el akartak a szent koronától szakadni.* A tatárvész megszűnte után Habsburg Albert osztrák herczeggel szöveteztek, védelme alá helyezkedtek s ezzel felmondták királyuknak az engedelmességet. Példájukat követték mások s László hol a Szepességben, hol az ország más részeiben volt kénytelen új meg új fölkeléseket leverni.

E mozgalmakban Albert osztrák herczeg a legálnokabb szerepet játszotta. Azt hirdette, hogy László királyt támogatja a Kőszegiek ellen, tényleg azonban csak magának gazdálkodott. Atyja, a császár, folyton arra biztatta: használja ki a magyar polgárháborút, s ragadjon magához minél több magyar területet. Meg is tette. Akár mint a Kőszegiek, akár mint a király szövetségese avatkozott a magyar ügyekbe, szakadatlanul folytatta hódításait, megvívta a Kőszegiek erős fészkeit, elfoglalta jószágait s főleg 1289-ben a Dunától a Drávaig az ország összes nyugati szélei az ő kezén voltak, mire az ottani köznemességet is kényszerítette, hogy őt ismerje el a fejedelmének. Ekképpen az ország nyugati részeit elszakította a magyar koronától, vagyis Ausztria új urai, a Habsburgok egyszerűen folytatták a Babenbergeket és Psemiszleket magyarelles politikáját. Sőt már ekkor számba vették az eshetőséget, hogy megszerzik a magyar koronát: mert ez időben már sokan számoltak a lehetőséggel, hogy Lászlóban kihal az Árpádok ősrégi családja. A király házassága Anzsú Erzsébettel magtalan maradt s László egymaga képviselte az Árpádok büszke törzsét: mert Estei István fiát, a velencei Endrét, törvényes Árpádfinak csak azok ismerték el, kik a saját céljaikra időnként trónkövetelőnek léptették föl. Arra sem igen volt remény, hogy László házasságából később fogna gyermek születni, mert a királyi pár viszonya egyre inkább elhidegült. A királyné nemcsak férjével, hanem sógornőjével, Erzsébet margitszigeti apáczafejedelemasszonyyal sem birt megférni. A fejedelemasszony ösztönzésére ezt maga a királyné mondja. László 1286-ban fogságra vetette nejét s csak a következő évben bocsátotta szabadon, mikor nénye férjhez ment. Ez az asszonyháboru végleg elidegenítette Lászlótól a nápolyi udvart, mely immár azon fáradozott, hogy a pápával Lászlót trónvesztettnek nyilvánítsa.

Károly nápolyi király s neje, a magyar Mária, László nővére, fióknak, Martell Károlynak szánták a koronát, s az ifjú ez időtől fogva Magyarország királya címét kezdte bitorolni. A pápa, akkor már IV. Honoriusz, engedett a nápolyi ösztönzésnek s megindította a munkát, melynek végcélja az volt, hogy a Szentszék a maga hübérenek nyilvánítsa Magyar-

országot s kénye-kedve szerint rendelkezék vele, vagyis az Anzsuknak, a Szentszék hűbéreseinek adományozza. 1287 óta azok a levelek, melyeket a pápa a magyar ügyekben irt, égő gyűlölettel fordulnak László ellen. Utóda, IV. Miklós pedig többé nem László megjavításán, hanem megsemmisítésén dolgozott. Ennek megfelelően 1290 tavaszán a király ellen keresztes háborút hirdetett s a császárt és a szomszéd uralkodókat felszólította: támogassák a harcban, melynek kifejezett célja László letétele s a nápolyi Martell Károly királylyá kikiáltása volt.

Ezzel általánossá vált a polgárháború s országszerte folyt a rablás és pusztítás. László egy pillanatig sem hagyta abba a harcot. De helyzete folyton veszedelmesebbé vált. Szerencsére ellenfelei nem értettek egyet a trónutód kérdésében. Némelyek Martell Károly zászlaját tűzték ki; mások, így Lodomér érsek s vele a Kőszegiek az Árpádok nemes törzsének utolsó hajtását, II. Endre unokáját, Endre herceget akarták trónra juttatni s 1290 elején haza is hívták Velenczéből. Egyelőre azonban nem vehették hasznát, mert a Buzád-nembeli Arnold, mikor nála látogatást tett, egyszerűen elfogta s váltságdíj fejében Velenczének akarta kiszolgáltatni. De annak nem állt érdekében, hogy Endrere pénzt költson. Erre Arnold Bécsbe küldte foglyát Albert osztrák herceghez azon kéréssel, adja át László királynak. Albert azonban nem adta át, hanem magánál tartotta, mert ő is igényt emelt a magyar koronára. E közben László király, mint az üldözött vad, bolyongott az országban s hol itt, hol amott tűnt fel. 1289 december 25-én még egy felhívást intézett híveihez, főleg a köznemességhez s a kunokhoz, hogy körösszegi táborába siessenek. Utóbb odament maga is, mert a kunok követték hívását. Csakhogy immár az ő szívökbe is beférközött az árulás. Lórántnak, a lázadó erdélyi vajdának testvére, Kopasz Jakab, a körösszegi vár ura, testvéreivel — ezt később (1325) Károly király határozottan mondja — felbérelte Árbocz, Törtei és Kemencze kun katonákat, hogy a királyt megöljék. Az orgyilkosok 1290 július 10-én éjjel László sátorába nyomultak s kioltották a 28 éves ifjú életét. A véres merénylet híre, melyet a tömegek mély fájdalommal fogadtak, az urak egy részének is felkelté lelkiismeretét. Összefogdosták a gyilkosokat s nemzetségestül kiirtották őket.

László nagyon is ifjan ragadta meg a hatalmat s elszántan kezelte kül- és belellenségeivel szemben. De a hatalmi eszközök, melyeket örökölt, a belső ellenség megtörésére már elégtelenek voltak, újak szerzésében meg folyton akadályozta a Szentszék beavatkozása, mely tekintélyét végleg aláasta. Így azután nyugoti mintára az ország sorsa az elhatalmasodott főuraktól függött, melyek igazi fajtája a Kőszegi-család. László mindig szívén viselte országá javát. Halála valóságos nemzeti szerencsétlenségé vált.

Azok a várakozások melyeket, a nápolyi udvar László halálához fűzött, nem teljesedtek. Nápoly és Róma az Árpádok családját fiágban kihaltak

tekintették s mindenféle ürügy alatt magok akartak a magyar koronával rendelkezni. Fellépett Habsburg Rudolf császár is, ki magyar segélylyel törte meg ellenségeit s most a magyarok szolgálatait azzal jutalmazta, hogy épp oly színes ürügyek alatt, mint a pápa, fiának akarta Magyarországot megszerezni. Míg a külföldi trónkövetelők csaknem hajba kaptak egymással, itthon a magyarság nem remélt egyetértéssel sorakozott a körülbelül 25 éves Endre herceg, az utolsó Árpád köré; s különösen azért, hogy a külföldi trónkövetelőktől megszabaduljon, őt ültette a trónra.

III. Endre, az új király, viharos életpályát futott meg. Atyja, István, kit a külföldön általában elismertek II. Endre király törvényes fiának, Itáliában, estei rokonsága körében nőtt fel, mely azonban anyja halála után elütötte örökségétől. Így István meglehetősen hányatott életet folytatott s nem egyenrangú házasságot kötött. Amikor azonban özvegyiségre jutott, Velence egyik legelőkelőbb főúri családjából nősült. A Moroziniak csodaszép szőke leányát, Tomazinát vette el, kit új Eszternek, az Adria királynőjének, s mert kedvencz virága az ibolya, az okosság jelvénye volt: ibolyás hölgynek is neveztek. Szépségéhez gazdagsága, erélye és esze járult; nagyra-törő asszony volt, ki sohasem mondott le családjára jogairól a magyar koronára. Férjét mindhaláláig gyászolta s fiát, Endre herceget, testvére, Morozini Albert támogatásával gondos nevelésben részesítette. Az ifjú korán érintkezésbe lépett az elégedetlen magyarokkal s László halálakor Bécsben, Albert osztrák herceg udvarában élt: nem ugyan mint fogoly, de ahogy ma mondanók, mint internált, rendőri felügyelet alatt, mert a városból nem távozhatott. Lodomér érsek értesítette László haláláról s az országba hívta. Erre Endre két magyar szerzetes kíséretében álruhában és titkon új hazájába sietett, hol lelkesülten fogadták és nyomban megkoronázták (július 13).

III. vagy Velencei Endre idegen volt országában s egészen ismeretlen, egészen új talajon mozgott. Egészben megnyerő, rokonszenves, nemes érzésű, műveit ember volt; előzékeny, szolgálatkész és igazságos mindenki iránt; szeretett dolgozni, országáért fáradozni s békés időkben derék uralkodóvá fejlődött volna. Az ország valóban rokonszenves bizalommal tekintett reá, a honszerző és honszervező Árpádok összes dicsőségének örökösére, az istenáldott nemzetség hajdan terebélyes fájának immár egyetlen eleven hajtására.

Endre király mindent megtett a hatalmasok s az egész ország megnyerésére. Óbudán országgyűlést tartott, mely számos törvénycikkelyt alkotott s Endre belenyugodott abba, hogy kormánytanácsossal oszsa meg királyi hatalmát. A nagyok intézték házassága dolgát, mert ettől függött az Árpádok családjának fennmaradása. Választásuk a szép és eszes Fennenára a kujáviai herceg leányára esett, kivel a király még trónralépte évében megesküdt. III. Endre azután bejárta az ország minden vidékét, hogy

személyesen megismerkedjék a viszonyokkal, az urak és a nép óhajaival és szükségleteivel. Néhol több vármegye nemességét gyűlésre hívta össze, hogy a közbiztonságot helyreállítsa s a főbb gonosztevőket megbüntesse. Másutt, főleg Erdélyben a régi kiváltságokat erősítette meg; általában bizalommal közeledett mindenkihez, jóságosan bánt mindenkivel, még László özvegyével, Anzsu Erzsébettel is, ki egy ideig itt maradt, noha családja irtóháborút indított az új király ellen. Sem a nápolyi udvar, sem a pápa, sem a császár nem ismerte el, hanem mindegyik maga kívánt a magyar koronával rendelkezni. Rudolf császár már a morva-mezei győzelem idején rávetette szemét Magyarországra s egyelőre házassági kapcsolással akart reá befolyást szerezni. Szándékát meghíúsította a kiszemelt vőlegénynek, Kun László fiának, Endre hercegnek a halála. Ekkor a herceg ugyanazt a leányát, kit Endrének szánt, Károly nápolyi király fiával, Martell Károly herceggel házassította össze, kit Nápolyban és Rómában ekkor már a magyar irón örökösének tekintettek. Kun László halála után azonban Rudolf császár nem veje, Martell Károly törekvéseit támogatta, hanem Magyarországot német birodalmi hűbérnék nyilvánította, s azt ünnepélyes okiratban fiának, Albert ausztriai hercegnek adományozta (1290 augusztus 31). Ez ellentétbe juttatta IV. Miklós pápával, ki meg azt hirdette, hogy egyedül a Szentszék rendelkezik a magyar koronával, melyet Martell Károlynak adományozott. Csakhogy a magyarok a császár és a pápa igényeit egyaránt a leghatározottabban elutasították s a Habsburgok, kiknek föllépése inkább csak jelezni akarta, hogy jogot formálnak a magyar koronára, nem is erőszakolták tovább a dolgot. Ellenben a Szentszék hatalmasan vitte a küzdelmet, legátusa pedig Magyarországból ismét megjelent. Nem ismerte el III. Endrét királynak, elcsábította tőle Kőszegi Ivánt s általában maga köré gyűjtötte a forradalmi elemeket. De éppen a püspöki kar híúsította meg üzelmeit. A főpapság hazaárulóknak tekintette a legátushoz csatlakozó magyarokat s egyházi átokkal sújtotta Kőszegi Ivánt. Így a legátus hamar hazatakarodott. III. Endrének nagy hasznára volt, hogy IV. Miklós 1292 április 4-én meghalt s 1294 július 4-ig új pápát nem választottak. Ekkor pedig világkerülő barát lett a pápa, ki csakhamar lemondott s helyére 1294 december 24-én VIII. Bonifác lépett. Ezt a két évnél tovább tartó üresedést III. Endre fel is használta s koronázó esküjéhez híven első sorban az osztrák kézen levő területeket igyekezett visszaszerezni. 1291 júliusában Ausztriába nyomult, Bécs környékét és külvárosait fölperzselte s a várban ostrom alá fogta Albertét. De szívesen hajlott a békére, azért is a főpapok tanácsára augusztus 18-án a köpcsényi mezőn találkozott ellenfelével. A béke megkötöttet s Albert esküvel kötelezte magát, hogy összes magyar foglalásait kiadja. Valami szorosán nem tartotta ugyan magát sem a szerződéshez, sem az eskühöz, mert Pozsonyt fegyverrel kellett visszavenni. Endre sikere országszerte kedvező hatást keltett

s az ifjú Fennena királyné, ki derekasan segítette férjét kormányzati teendőiben is, örvendezve kiáltott fel, hogy végre annyi vész és vihar után beköszöntött a hőn várt béke ideje. De nem sokáig tartott. A Kőszegiek, kik azért csatlakoztak a királyhoz, hogy az ország haderejével visszavegye osztrák kézen levő jószágait, alighogy ez megtörtént, s ők ismét uradalmaik birtokába jutottak, a legátus biztatására Mária nápolyi királynéval szövetkeztek. Mária királyné a magyar trónra irányuló igényeit fiára, Martell Károlyra ruházta át (1292 január 6), ki azóta állandóan Magyarország királyának czimezte magát. A Duna mindkét partján, valamint a tengermelléken kitört a lázadás s vezetését Károly személyesen akarta átvenni. De nem jöhetett az országba.

Endre elfojtotta a mozgalmat; de mikor Kőszegi Iván meghódolt, azt csak színleg tette, hogy álnokul törbe ejtse királyát. Mikor Endre augusztus elején Ivanics várából hazafelé indult, Iván czinkostársaival rajtaütött s fogságra vetette, melyből csak három hónap múlva szabadult ki. De a király ekkor sem gondolhatott a felségsértő megfenyítésére, mert fogsága idején országszerzte elharapódzott a fejtelenség.

Endre hasztalan próbált meg mindent, hogy a fejtelenségnek határt szabjon. Csak a jóakarát volt meg benne, de hiányzott a hatalom, melylyel akár a nagy, akár a kis zsványokat emberségre taníthatta volna. Egyik-másik ellen közfelkelést hirdetett s nem egy rablóvárat megvett, nem egy rablólovaggal Ígéretet tétetett, hogy megjavuljon. Többre azonban nem mehetett velők: mert nem volt senki, a kiben bízhatott volna. Majd a délvidéken ismét erős forrongás támadt s 1295 tavaszán kitört a lázadás. Ekkor már VIII. Bonifácz ült a pápai trónon: jeles egyházjogász, jó szónok, bátor, tevékeny, vasakaratu ember, aki szentül azt hitte, hogy ő a királyok és államok legfőbb bírása s a világi hatalmat a fejedelmek az egyház utasításai szerint kötelesek gyakorolni. Ennek megfelelően bánt mindenkivel. Hihetetlen gög és elbizakodottság jellemezte még a személyes érintkezésben is s nemcsak a bíborosok és püspökök, hanem uralkodók irányában is oly durva, nyers hangot szokott használni, mely véghetetlen gyűlöletet keltett ellene. Mikor egy Ízben az a vakhir terjedt el, hogy meghalt, általános öröm támadt; s mikor kitűnt, hogy a hir alaptalan, még az orvost is üldözték, a ki meggyógyította. Azzal is vádolták, hogy elődjét erőszakosan kényszerítette a lemondásra, sőt haláláért is őt tették felelőssé. Megválasztását sem tartották törvényesnek s trónját csakugyan első sorban a nápolyi Anzsuknak köszönte, kik azért buzgólkodtak érdekében, hogy magyarországi terveik számára felhasználják. Valóban teljes erővel támogatta is igényeiket. Politikájának olykép adott kifejezést, hogy első disztribúción Nápoly és Magyarország „királyai“-val szolgáltatta ki magát. A nápolyi király tényleg a pápa hűbérese volt De a magyar király sohasem volt az, s Martell Károly herceg csak az új pápa jóakarátát akarta kiérde-

Prohemium quoddam de gestis & factis hungarum R

Hicristissimè & potentissimè domino Ladislao re-
no gloriosissimo regi hungarie magister Simon de
keza fidelis clericus eius ad illum aspiciat cuius
policitudinem mirantur sol & luna. Cum uestro
cordi affectu adeaceret hungarorum gesta cono-
cit quod michi ueraciter comitisset nationis eiusdem ystoria
que diuersis scetabilis per italiam franciam ac germaniam
spati sunt & diffuse inuoluerunt uerum reducere procurauit
Non miratus occurrunt qui fauore ottonis cesaris cui hunga-
ri induerunt suos prelio confusiones plures intulerunt. In-
ta inlebilis suis apocrypha continens esdemonibus uicibus
hungaros aseruit generatos. Scripsit enim q. filius magni
aldarici regis potiorum filius dum fines suae artis imperet
marches que patrio nomine baluine nominant plures sine
in exercitu suo dicitur deduxisse que cum esset militibus
infessissimis. Retrabentes plurimos per blandicias amplexu
militari consilium regis ipsas fortis deconformis exercitum
ea propter expulisse. Quequidem peruagantes per deserta
loca sine liora paludis meridie tandem descenderunt. ibiq.
diuiciis dum manserunt priuata solacio maritima incubi-
demones ad ipsos uenientes concubuisse cum eis uerba uita
cessi reformantur. Exqua quidem conuentione uixit uerbo
ros occidit. Sed ut eius affectu palum fiat falsissima. Et
primo per reuocum computatum euuangelium q. spiritus
carnem & ossa non habent & qd. est de carne carne est uerum
autem desinitu finitio est. Contrarium quicq. natus uerum
diuice iudicatur & penitus aduocatur ueritatis ut spiritus
generant possint quibus non sunt concessa naturalia empla
intra que ueritatem ac officium dare possint generant. In-
leues perceptis ueram formam embrionis. Que carni parit

*† Gaudens
Chiesi Jovani*

penigandee

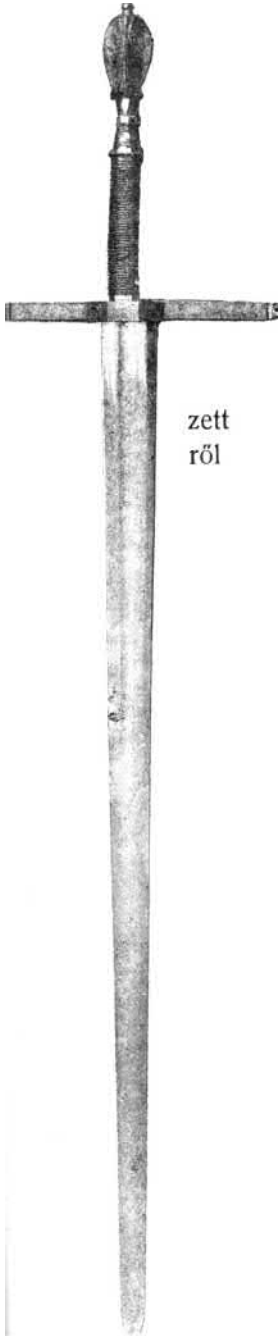
J. SAMBYCI

Az első oldal Kézai Simon krónikájából.

Kézai Simon a XIII. században élt, magyar krónikás volt, aki magyar és külföldi krónikák alapján megírta a maga krónikáját és azt IV. László királynak ajánlotta. Krónikájában a hunnok történetét egészen a hunn-birodalom bukásáig írja le, a magyarok történetét pedig 1280-ig. Kézai IV. Lászlónak jegyzője volt.

melni, midőn ebédjén apródi szolgálatot végzett, mit csak hűbéres fejedelem szokott megtenni. Midőn Bonifác e szolgálatot elfogadta, országvilág előtt nyilvánvalóvá tette, hogy a magyar királyt hűbéresének tekinti s hogy ő akar a magyar koronával rendelkezni. Nem ismerte el királynak III. Endrét, és dolgozott megbuktatásán. Csakhogy számba kellett vennie, hogy a magyar főpapság, a derék Lodomér primás vezetése alatt, feltétlenül III. Endrét támogatja. Másrészt Martell Károly, a királyjelölt 1295 nyarán meghalt s igényeit fiára, a későbbi Róbert Károly magyar királyra, az Anzsuk magyar ágának megalapítójára hagyta. Ez a hét éves gyermek azonban a nápolyi trón örököse is volt; azt pedig a pápa semmi áron sem akarta megengedni, hogy a magyar és a nápolyi korona egy főn egyesüljön. Míg ez a kérdés el nem dőlt, a pápa nem is lépett föl erélyesebben III. Endre ellen. Csakhamar olyan csapás érte Endrét, mely Magyarország sorsának alakulására végzetes következményekkel járt. A közszeretetlen álló Fennena királyné 1295 őszén elhunyt s sírba vitte a reményt, hogy a boldog házasságból, melyből csak egy leány származott, az Árpádok új fiága fog sarjzani. Az ország azt kívánta tehát, hogy az özvegy király mielőbb újra nősüljön s megmentse családját a magvaszakadástól. Választottak is neki arát, de ezúttal nem olyan szerencsésen, mint első ízben. Endre politikai okokból a szomszéd Habsburgoknál keresett támaszt s Albert osztrák herceg leányát, Ágneszt vette nőül (1296 februárban). Magyar király ekkor lépett először Habsburg hercegnővel házasságra s ez a frigy döntötte el végképen az Árpádok sorsát. Ágnes hercegnőt apácának szoktatták. Kínozta, gyötörte testét, mindig és a házaséletben is apácza akart maradni. Így férjének nem neje, hanem inkább testvébe lett s ezzel kihalásra kárhoztatta az Árpádok nemes nemzetségét.

Bonifác pápa időközben (1297) egyezséget kötött az Anzsukkal, mely biztosította az ellen a veszély ellen, hogy a nápolyi és a magyar koronák egy kézben egyesüljenek. Az új egyezés kimondotta, hogy Károlyra a magyar, öcsésére meg a nápolyi trón szálljon és így megkezdte Endre ellen a harcot. A sors is neki kedvezett, 1298 elején meghalt a derék Lodomér érsek, Endre uralmának főoszlopa, mire a pápa gondoskodott, hogy az ő embere kerüljön a magyar egyház élére. Az esztergomi káptalan többsége Gergely fehérvári prépostot választotta; ez, hogy a pápai megerősítést megnyerje, nyomban elszakadt koronás királyától. A pápa jól megválasztotta emberét. Gergely érsek erőszakos, féktelen természet volt, ki még a pápa parancsaihoz sem alkalmazkodott. Noha Bonifác kikötötte, hogy engedélye nélkül Buda városát nem szabad kiközösíteni, Gergely 1299 ben saját hatalmából átokkal sújtotta a várost, melynek polgárai hűségesen ragaszkodtak a királyhoz. Árulása és erőszakosságai az érseket csakhamar általános gyűlölet tárgyává tették. A király, a püspökök s az egész ország bitorlónak tekintették, kinek egyházaikban sem szabad engedelmeskedni, a mint a

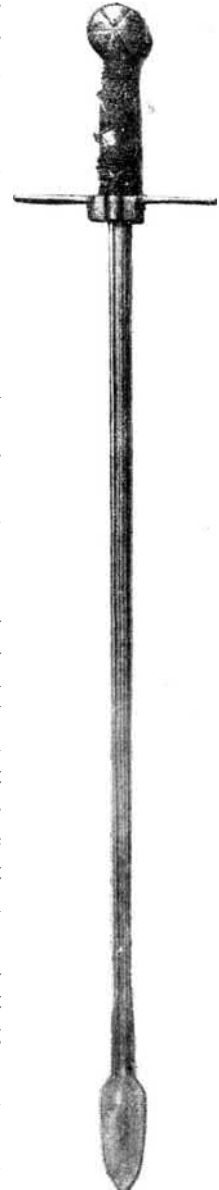
zett
ről

Hosszú,
egyenes pengéjű
kereszteskard

budaiak csakugyan semmibe sem vették jogtalanul elrendelt kiközösítéseket. Uergely viszont egyszerűen a forradalom terére lépett s semmiféle kérés vagy fenyegetés nem vihette reá, hogy a király országgyűlésein megjelenjék. A köznemesek tömegeiben általános volt a ragaszkodás a királyhoz, s a nápolyi párt csak Gergely érsekben s egyes főurakban talált támaszt, kik iránt végül annyira elkeseredett a közhangulat, hogy az országgyűlés, mely 1298 augusztusában Pesten tartott, minden külső és belső baj okozóinak nyilvánította s formyszerűen kizárta őket kebeléből. Endre emberfeletti erővel igyekezte a helyzet nehézségeit legyőzni, de a pápa részefolyó izgatás mindinkább megbénította kezét. A harcz általánossá lett s száz helyen föllángolt. 1300 augusztusában a pápa, noha több bíboros határozottan ellenezte a „nagy ostobaságot“, haddal küldte a dalmát részekbe Károly trónkövetelőt, ki ámbár még gyermek volt, a Dráván túli megyékben fölguytotta a lázadás lángját. Az örökös izgatottság, a kormányzás nehéz gondjai végül Endre király erejét kimerítették.

Ehhez járult édes anyja, Tomazina halála (1300 végén), mely csapás az ezer veszély közepeit immár magára maradt királyt végleg lesújtotta. Maga is betegágyba került s 1301 január 14-én éjjel tájban (talán 15-én hajnalban) Budán befejezte hányatott életét. Csak egy leánya maradt, Erzsébet, kit Bécsben neveltetett s ki utóbb mostohaanyja, Ágnes királyné befolyása alatt maga is apácza lett s elfeledve halt meg (1338 május 6) Svájcban, a töszi zárdában. Ágnes királyné nem öltött ugyan fátyolt, de apácza életet folytatott szintén Svájcban, a königsfeldi zárda közelében, hol 64 évvel élte túl férjét (meghalt 1364).

Az utolsó Árpád váratlan halála gyászba borította a magyarságot. Az akkori nemzedék érzéseit egyik okirat e szavakban örökíti meg: „Endre úrnak, Magyarország dicsőséges királyának kimultával a szent István első magyar király nemzetségéből és véréből nőtt fának utolsó aranyága is letörvén, a főpapok, főurak, az országos nemesség és minden rendű nép összesen érezték, tudták és felfogták, hogy igazi és valóságos urokat veszítették el benne s Rákelként kesergének halalan“.

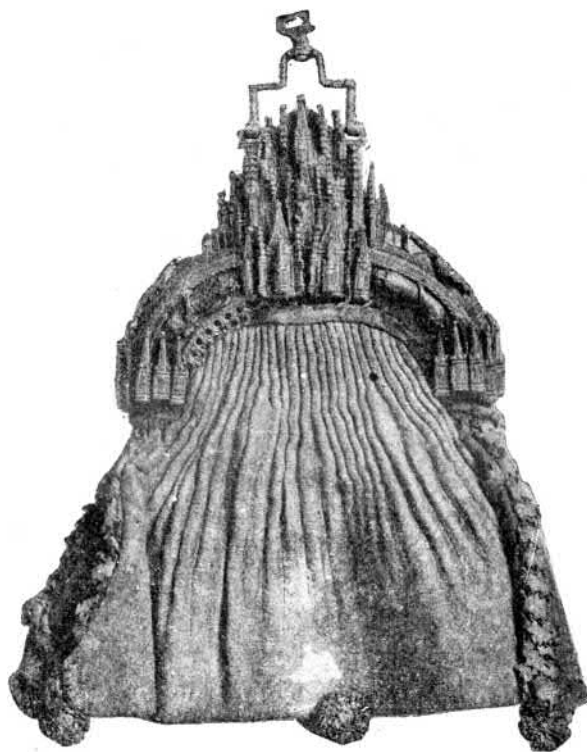

Lándzsafejű
kard, melyet a
németeknél disz-
nő-kardnak
hívtak

A közhit, a hagyomány azt tartotta, hogy III. Endre, az Árpád-ház utolsó sarjadéka büntettnék volt az áldozata: az olaszok megmérgezték. Azt mondták, hogy III. Endre maga is aggódott életéért és csak úgy evett az ételből, ha asztalnoka, akinek az egész ebéd elkészítésére vigyáznia kellett, maga is evett előbb az ételből. III. Endre ellenségeinek sikerült ezt az embert megnyerniük, megvesztegetniük és rábíriuk, hogy III. Endrét méreggel ölje meg. Sokáig tanakodott a megvesztegetett, hogy hajthatná végre gonosz tervét, míg végre kitalálta.

A végzetes napon halat készített ebédre és mikor III. Endre intésére neki meg annak ennie kellett, külön erre a célra elkészített késsel vágta fel a halat. A kés hegye meg volt mérgezve, a vége a hegye felé nem.

Az asztalnok felvágta a halat, maga abból a darabból vett, amelyet a kés hegye hátrább eső részével vágott fel, III. Endrének pedig abból, amelyet a penge hegyével szelt át, adott. A méreg erős volt, gyorsan ölt és III. Endrét a sírba tette.

Solyometető-táska.

KIEGÉSZÍTÉSEK.

A BIZANCI VAGY KELETRÓMAI BIRODALOM TÖRTÉNETE "A VIII. SZÁZADTÓL A XIII. SZÁZADIG.

A bizánczi birodalomról a többi történelmi részről többhelyütt bő előadást talál az olvasó, de az áttekintés céljából itt röviden összefoglaljuk onnan kezdődőleg, ahol a császárság egységes történetének elmondását félbeszakítottuk (1. 980).

III. Leónak, a szíriai dinasztia megalapítójának (717—741) nyomban trónralépte után alkalmat nyújtott sokoldalú fényes tehetségének ragyogtatására. Alatta kifelé és belül egyaránt megerősödött a bizánczi birodalom. Mindenekelőtt visszaverte a mindinkább Európa felé terjeszkedő mohamedánok támadását, azután a birodalmat szervezte újjá minden téren. A jogi állapotokra, kereskedelemre, iparra, hadseregére s egyházra egyformán kiterjedt a gondja. Egyházi téren legfontosabb újítása a képek imáadásának eltörlése volt, amivel azonban maga ellen lázította a papságot s százados forrongás okozója volt. Fia, V. Konstantin minden tekintetben méltó utódja volt. Ő már zsinat után mondotta ki, hogy a képek tisztelete nem egyéb bálványimádnál. Azután mindinkább hanyatlásnak indult a dinasztia, melynek a kegyenczek garázdaik! dása már 862-ben bukását okozta s a független dinasztiát juttatta a trónra.

Még föl-fölcillámlott néha a bizánczi udvar fénye, egyes erőteljesebb császárok kifelé is tekintélt tudtak szerezni az országnak, de munkájukat haszontalan, léha utódok s egyformán kegyetlen s kicsapongó asszonyaik mihamarabb tönkretették. Délfelől a mohamedánok, nyugat felől a muzlimok, észak felől a skandinávok, bulgátok, oroszok mind szűkebbre szorították a gyűrűt, melynek Bizáncot meg kellett fojtania. Úgy látszott, az örmény dinasztia trónra léptével szebb napok virradnak Bizáncra. A lovászfűből császárrá lett I. Bazileosz erélyes keze, okos esze ismét visszaszerzett valamit a régi fényből. Az arabokat kiverte déli Olaszországból, visszaszorította északon a szlávokat, csakhogy korán bekövetkezett halála után gyenge fia, VI. Leó már mindent elvesztett, amit Bazileosz szerzett. A többiek is, VII. Konstantin csak gyöngítették az országot, noha I. LoKapenosz Romanosz még meg tudta védeni a nyugati és déli natárokat az arabok és longobardok ellen s az oro-

szók támadását is véresen verte vissza Konstantinápoly alól. Az erőszakosság, léhaság, kegyetlenség voltak uralkodók. Az új császár rendszerint csak a régi meggyilkolása után léphetett a trónra. Rómával folytonos volt a viszály, csakhamar az egész Nyugat elveszett s a birodalom rohamosan haladt a pusztulás felé. Nem tudta megállítani az enyészetet II. Fokasz Nikeforosz sem, aki pedig kiváló hadvezér, okos politikus és bölcs szervező volt. Népe nagysága daczára sem szerette, mert háborúi sok terhet róttak rá s nem is illendő dött meg, mikor 969 dec. 11-én éjjel lázadó hivatalnokok s a felesége, Teofano szeretője agyonverték. Míg Tzimiszer János is gyarapította a birodalom tekintélyét, de az amúgy is gyenge utódoknak a folytonos forradalmakkal kellett idejüket elvesztegetniük s a külső ellenség megtörésére már nem lehetett elég erejük, ám-bár II. Bazileosznak még volt annyi ereje, hogy a bolgárokat IOH-bco végkeooen megtörje s a mohamedánokat is visszaszorítsa. Alatta ismét hatalmas volt a dalom, de érdemtelen s tehetségtelen örökösei a romlás szélére vittek Bizáncot. Utolsó volt közülük Sztratiotikosz VI. Mihály, akit azonban az elégedetlenek csakhamar megfosztottak méltóságától s 1067-ben Komrenosz Izsákot ültette* a trónra, a Komnen dinasztia megalapítóját. Komnen jelentékeny ember volt s sok üd/ös újítást léptetett életbe, de nemsokára megutálta az uralmat, kolostorba vonult; de előbb bátyját, Jánost és annak tehetséges fiait megfosztotta a tróaörökösödéstől s barátját, Dukasz Konstantint tette meg császárnak.

Kívül, belül egyaránt háborúság folyt most. A Komnenek folyton harcoltak a trón visszaszerzéséért s egyikök, a hős Komnen Aleksziosz 1031-ben elűzte Botaneiatesz Nikeforosz császárt és maga ült a trónra. Benne ismét nagytehetségű ember vette át a hatalmat. Sikerral harcolt a normannok, az arabok s a szeldsukok ellen, de már korán betegeskedni kezdett s élete utolsó éveit családjának viszálykodása keserítette el. Fia Komnen János, a legkiválóbbak közé tartozik, akik a bizánczi trónon ültek. Két véres csatában verte vissza a szeldsukokat s a peccsenegeket úgyszólván megsemmisítette. Háborúba keveredett II. István magyar királyllyal is. Ő ugyanis I. László leányát, Piroskát vette nőül s amikor Vak Béla hozzá menekült, erélyesen pártját fogta. Nagytehetségű fia,

Kommen Mánuel folytatta művét. A szeldsukokat teljesen visszaűzte, az antiokiai frankokat is megalázta, de háborúba keveredett a normannokkal, ami csak gyöngítette a birodalmat. Beleavatkozott a magyar dolgokba is, még pedig sikerrel. De ő is korán halt meg s mikor 1180-ban sírba szállt, magával vitte örökre a birodalom fényét és hatalmát. Kegyetlen s tehetségtelen emberek ültek örökébe s végül is Angelosz Izsák megfosztotta a dinasztiaát a tróntól. Maga Angelosz folytonos harczban élt, mégis valahogy megtudta óvni a birodalmat a szétmállástól. III. Aleksziosz alatt is folytatták a pazarlást s a népfosztogatás rendszerét. Alatta ismét minden oldalról támadták a birodalmat. Velencez irtóháborút kezdett ellene s le is győzte. A frank lovagok benyomultak Konstantinápolyba, elpusztították. Maga a császár alig tudott elmenekülni.

A latin Laszkarisz Teodor ismét kiemelte romjaiból a birodalmat s második újjáalakítója volt. Sikerrel harczolt Velencez ellen s visszahódította csaknem egész Kis-Ázsiát a szeldsukoktól. Utóda, Vataczesz Dukasz János folytatta művét, s mikor meghalt, a római birodalom ismét helyre volt állítva. Múlt örököse volt fia Laszkarisz 11. Teodor, aki azonban korán elhalt. Nyolcz éves fia, Laszkarisz IV. János helyett Paleologosz Miháiy vezette a kormányt, aki a kis Jánost megvakította s magának foglalta le a trónt. Úgyesen harczolt többféle ellenség, szeldsuk, Velencez, francia ellen, ám az új római birodalom órája is ütött már. Bizánc pusztulása elkerülhetetlen volt.

A TÖRÖKÖK EURÓPÁBA NYOMULÁSA.

A török első szerepléséről, mikor az arab fajt megfosztotta uralmától keleten, már szóltunk az arabok történelménél, most röviden ismertetjük Európába való benyomulásukat.

A törököknek őshazája a turáni fensík volt. A Vili. században áttérték az izlam vallásra. 1225-ben S z u l e j m á n törzstönökük vezetése alatt a mongolok támadásai elől Örményországba vándoroltak. Szulejmán fia, E r t r o g r u l , a szeldsukok kóniai szultánjának, Aladin-nak hűbérese lett kitől Frigiában helyet nyert a letelepedésre. Ő már hódítóként lépett fel a görög császárság ellen. Ertrugrulnak fia. O z m á n (1288-1326) hódításaivá] megnagyobbította a területét és Aiadin halála után felvette a „szultán'1 czimet. A törökök pedig az ő ideje óta vették fel az „ozmán“

nevet. Már a tengerre is merészkedtek. Kioszt elfoglalták (1308), több partmenti helyet kifosztottak.

Ózmán utódja, a jeles U r k á n (1326—1359) elfoglalja Kisázsia nagyrészét és Brusszat teszi meg székvárosává. Fia, S z u l e j m a n 1356 ban már Európában is megve i a lábát, elfoglalja Gallipolit. Öcscsenek, Aaldinnak (az ozmánok első nagyvezérének) segítségével a korán szabályai szerint szervezte országát, megállapította az ozmán állami jogot (Kanun), országát szandásokra osztotta (ma is fennálló területi és egyúttal hadi beosztás) és felállította a j a n i c s á r o k világhírű gyalogos seregét, melyet fogoly keresztény fiukból nevelt, valamint a s p a h i k lovas csapatát. Utóbbiak a hódított területeken egész falvakat kaptak örökös birtokul, ennek következtében hadi kötelezettségük apáról fiúra szállt. Ilyen módon megvetette az állandó hadsereg alapját, amivel az ozmán szultán nagy fölénybe került szomszédjai fölé t.

Urkán második fia, 1. Murad (1359—89) elioqlalts Trákiát, 1365-ben Drinápolyba tette át a székhelyét, a görög császárságot pedig Konstantinápolyra és közvetlen környezetére szorította. Szerbia, Bulgária hűbéres tartománya lett. úgyszintén Kis-Ázsia legnagyobb része A szerbek L á z á r czár alatt ugyan megkísérelték, hogy lerázzák a török igát, de — bár hozzájuk csatlakoztak a bosnyákok, albánok és oláhok is — a Rigómezőn 1389 ben véres vereséget szenvedtek. Maga Murad elesett ebben a csatában, mire helyét 1. B a j a z i d (1389—1403) foglalta el, aki Oláhországot, Macedoniát, Tesszáliát is meghódította, Görögországba is benyomult, Ázsiáon pedig az Eufrátig terjeszkedett. Nikápoly mellett (13»6) tönkre verte a Zsigmond király vezérlete alatt küzdő kereszties sereget s már Konstantinápoly elfoglalására készült, amikor híret vette, hogy a mongolok Timurlenk vezérlete alatt Kis-Ázsiába nyomultak. Ellenük fordul. Angora mellett (1402) azonban teljes vereséget szenved s maga is a mongolok fogságába esik s mint Timurlenk foglya hal meg (1403).

ÉRDEKES APRÓ TUDNIVALÓK A KERESZTES HADJÁRAT KORÁRÓL

A kereszties hadjárat után érdekes törvényesék honosuk meg nyugaton: a kereskedőházak törvényeséke, mely a keletről került Velencezbe. Ezek a kereskedő törvényesékeek intézték el a frank és keleti kereskedők között fölmerülő viszályokat is. Látjuk tehát, hogy a virágzó levant

kereskedelem nem csupán kereskedőknek biztosított megélhetést szíriai földön: alkuszok, ügynökök, jegyzők, tolmácsok, ügyvédek, szállodatulajdonosok, orvosok, szakácsok, továbbá iparosok, kézművesek, mint nyergesek, kovácsok, hajóépítők stb. mind kitűnően megélhettek a keleti verseny daczára.

ZARÁNDOKLÁS ÉS EREKLYÉK.

A rendkívül kifejlett zárandoklás, eltekintve az ereklyéktől, bizonyos emlékipart teremtett. Az ereklyék között mindig első helyen álltak a Krisztus keresztjéből való forgácsok, melyekből számtalan került a nyugati államokba. Valami havelberginek sikerült ama ezüstpénzek egyikét megszerezni, melyekért Iskariót Judás Krisztust elárulta. Szívesen építettek kápolnákat a hazahozott ereklyék számára.

A CSALÁDI ELŐNEVEK ÉS A CZÍMEK.

Mínthogy a kereszties háborúkkal kezdődött a megkülönböztető származási nevek használata: éppen ezért velük kezdődtek a családi történetek is. Ugyancsak akkor kezdődött a czimer használata szintén megkülönböztetés szempontjából. Sok nemesi család a Szentföldről hozta magával czimerét.

A SZÍRIAI PARTI VÁROSOK.

Mi volt a szíriai parti városok képe? Valóságos hajsza a könnyű és gyors haszon után, a könnyelműségre való nagy hajlam, melyet a lakosok nagyobb része már hazulról vitt magával a Keletre s amelynek bizonyos mértékig nem is szabad hiányoznia belőlük. Olyanok voltak Szíria nagy kereskedővárosai, mint a mai erkölcsileg romlott, élvezethajhászó kikötővárosok. Nem hiányoztak persze a nagystílu nemzetközi félvilági dámák sem, kiknek barátsága vagyonokat nyelt el, de nem hiányzott az Európából odazüllött női söpredék sem, amihez a mindenféle színű s fajú keleti nők tömege járult. Házasság dolgában sem voltak valami tisztultak az erkölcsök. A magasabb nemesség körében sem. A papság pedig nem maradt mögötte a világi uraknak. A vadházasság napirenden volt s a jeruzsálemi pátriárka felesége gyakran nagy szerepet játszott.

SZÍRIA NÉPE.

Szíria népkeverékét az európai bevándorlás még tarkábbá tette. A nyugatiakat frankoknak hívták s megkülönböztették a szíriánoktól, az országban már korábban letelepedett, javarészt görög-katolikus vagy görög-keleti keresztényektől. Pullanokknak nevezték a frankoknak benszülöttekkel kötött házasságából származó gyermekeit. Asszonyaik fátyolozott arcczal járkáltak, mint a keleti népeké s épp oly műveletlen s csupán a Kelet szigorú korlátozásával őrizhető teremések voltak. A frank-keresztény uralom összeomlása után lassanként a pullanok is eltűntek a Szírián és a szaraczen lakosságban.

A LETÁRGYALT KOR IRODALMÁRÓL ÉS KÖLTÉSZETÉRŐL.

A XIII. században jelenik meg először a próza Az első prózairók nem hivatásos írók: két magasrangú ur, akik résztvettek az általuk leírt eseményekben. Vi 11 hard u en Zsoffroa sampányi marsall hagyta ránk a negyedik kereszties háború történetét, „Konstantinápoly meghódítását”. Úgy ír, mint a katona, rövidesen, határozottan, nem mesél, elmondja a tényeket. Zsoenvill ura, szintén sampányi, „Memoárjaiban, melyek a hetedik kereszties háborúról szólnak, a stílus több finomságát mutatja s több szellemet is, megfigyel, gondolkodik s cseveg mindenről, a saját érzéseiről, mint a harci tettekről egyaránt.

A német irodalom a Hohenstaufok alatt már szintén ragyog, bár még csak a francziának visszfénye. A fejlődelmek, maguk is poéták, becsülik s szeretik a költészetet. Udvarukból a jóízlés az urakéba terjed s a sváb poéták hasonlóan a truvérekhez, kastélyról kastélyra vándorol-

nak. Németország e részéből kerül ki a legtöbb, ott dalol először a német költészet. A költők néha összegyűlnek versenyre, így Vartburgba 1207-ben, ahol a Minnezengerek legkiválóbbja, Esenbah Volfram is jelen volt. A XIII. század elején zürichi Manaszé összegyűjti különféle munkáikat, 130-nál többen voltak. Mint a francia költészetben, itt is az epika és líra uralkodik. Epikában a Rajnán túl keresik az inspirációt. Lefordítják vagy utánozzák a Nagy Károly Ciklusát (róla szóló mondakört), mint Esenbah Parzifal-ja, Strasszburgi Gottfrid, Trisztánja, vagy Hartmann fon dér Aue „Ivein“-je.

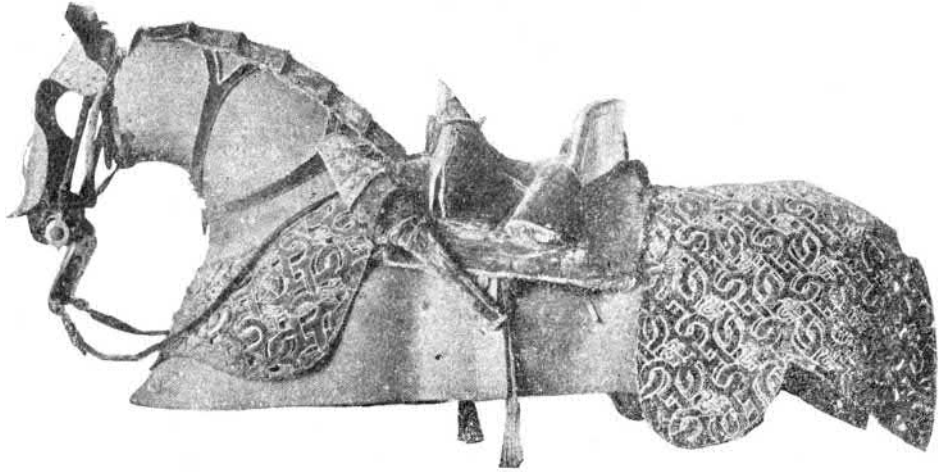
A hőskötemények nagy számban készültek Németországban, de legnagyobb részük elveszett. A fönmaradtak egyrésze a gót-lombard hagyományokon alapszik, így: Rother király, Ortnit, Laurinjés |Volf-ditrih, Ditrih menekülése, fa ra-

vennai ütöközet, Alfart halála, a kis rózsakert Szignót, óriás, Berni Ditrich és társai küzdelmei; a többi francia és burgundi krónikákból ered, melyek a gót és lombard krónikákkal fűződnek egybe. Ilyenek a Nibelungokról szóló gyönyörű költemények, melyeket a németek az ő Iliasz-uknak neveznek, Gudrun, a nagy rózsakert és Biterolf.

A lírai faj mesterei: a minnezengerek (szerelmi dalosok) és a meisterzengerek (mesterdalnokok) között nagy volt a különbség. Mindkettő a provanszi költészetből meríti inspirációját, de a minnezengerek dalait halhatatlanná tevő finom poetikusság és lovagi szellem hiányzik a mesterdalnokokból. A tiszta lírából idővel szatíra lett, mely hevesen támadta a fejedelmeket és nemeseket, majd erkölcsi, didaktikai, allegorikus lett a vers. A mese a XIII. század közepén jelenik meg. Boneriusz „drágakő“ munkája száz mesét tartalmaz. A próza lassabban fejlődött s akkoriban csak három nagy munka került belőle: „Szász tükör“ 1215—1218 között Repgow Eike lovagtól és „Sváb tükör“, vallási tárgyú, Bertold franciszkánus prédikációi.

Valter fon dér Fegelweide (Walther von dér Vogelweide) szül. Fogelweidehófon Tiroiban körülbelül 1160-ban és meghalt

Középkori díszes paripa-szerszám.

A HOHENSTAUFOK BUKÁSA.

Amikor Frigyes a keresztes háborúját — melynek részleteiről más helyen emlékeztünk meg — ügyes békekötéssel befejezte s mint megkoronázott jeruzsálemi király 1229 júniusában Apuliába visszatért: szembe találta magát a pápai „kulcsos“ hadakkal. Ezeket viasztorítja a maga régebben meghódított szaracénjaival s a német lovagok segítségével, sőt a pápai birtokokat is támadja, mire Gergely békét köt Szan-Dsermánóban. A pápa ekkor visszavonta az egyházi átkot, amivel 1228-ban Frigyeset sújtotta volt s Frigyes meghitt emberének, S z a l c z a Hermannak, a német lovagrend nagymesterének közbenjárására személyesen is érintkezésbe lép Frigyesrel Aranyiban.

A pápa és a császár személyes találkozása, az akkor szerzett kölcsönös jó benyomás tartós békét ígért, amit Frigyes arra akart felhasználni, hogy úgy Németországban, mint Lombardiában rendet teremtsen.

Normann államaiban már uralkodásának az elején teremtett rendet. Amikor a szaracénokat legyőzte, ezerszámra Apuliába telepítette őket, Lucseriába. Frigyes nem szorította őket arra, hogy a keresztény hitre áttérjenek; megmaradhattak Mohamed hitén. A hálás szaracénok Sziciliában is, Apuliában is hű alattvalói, megbízható fegyvertársai lettek Frigyesnek.

A szaracénoknak megbékéltetése után hozzálátott normann örökös tartományainak a szervezéséhez. Melfiben alkotmányt adott nekik. Királyságát 9 tartományra osztotta. Minden tartományban volt külön törvényszék, ezek fölött állott a birodalmi törvényszék, a négy tagú főbírószág,

mely a törvények és rendeletek szigorú betartására ügyelt. Az egész királyságban eltiltotta a lakosságot a fegyver hordozásától, csak a király hivatalnokai és szolgálói járhattak fegyveresen. Ezzel a rendelkezésével biztosította a közbékét, melynek fentartására különben jó rendőrséget is szervezett. Minden tartománynak volt rendi gyűlése, az egész királyságnak pedig birodalmi gyűlése. Ennek tagjai a főpapok, a főhivatalnokok és a városok képviselői voltak. Országának kormányzásában nem a hűbéresekre támaszkodott, de e hivatalnokaira. Ha hivatalnokai ellen panasz merült föl, népének alkalma volt a panaszával a tartományi, illetve a birodalmi gyűlés elé járulni. Amint látjuk, szabadelvű szellem lengte át az ő alkotmányát. Az igazságszolgáltatás terén a különböző fokú bíróságok szervezésével megadta a felebbezésnek a lehetőségét. Szabályozta az adóügyet is; az adóbeszedés ellenőrzésére számvevőszéket állított fel. Szalernóban és Nápolyban szervezte az egyetemet. Seregét, hajóhadát jól szervezte. Udvarában pártolta az irodalmat, a tudományt, a lovagi szellemet.

Németország szervezésére fontos volt a két vormszi, a ravennai, a mainczi és a bécsi birodalom gyűlés. Németországban nem tudott a hűbéri rendszerrel úgy szakítani, amint azt Sziciliában és Nápolyban tette. Ott neki a fejedelmekre kellett támaszkodnia. Azért kedvezett is nekik. Az első vormszi gyűlésen, 1231-ben megerősítette a német fejedelmeknek jogkörét, (itt fordul elő először a „Landesherr“, „dominusz terré“ kifejezés). Sok támadás érte őt később a miatt, hogy nem kedvezett eléggé a városoknak, a polgároknak, pedig ezek híven támogatták a Hohenstaufokat. Frigyes kénytelen volt a fejedelmekre támaszkodni; azért szorította meg a városoknak azt a jogát is, hogy a városon kívül élő jobbágyokat (pfälzbürger), kik egyes urak alattvalói voltak, a maguk védelme alá helyezték. Megtiltott egyúttal mindenféle szövetekezést.

A ravennai birodalmi gyűlésen (1232) kimondották, hogy a püspöki városokban a közigazgatás vezetése a főpapot illeti. Megszüntették a polgároknak választott elöljáróságát, a szövetezeteket, még a czéheket is.

A második vormszi gyűlés (1235) és az ugyanez évi mainczi a közbéke helyreállításának és biztosításának volt szánva. Előbbin letette az ellene összeesküdt fiát, H e n r i k-et, birodalmi helytartói méltóságából.

A mainczi gyűlésen fontos rendelkezéseket hozott a közbéke (Landeszfriden) megerősítésére s a magánhadakozásoknak (Féde) megszorítására. Ha két ur vagy város között perpatvar keletkezett, az illetők kötelesek voltak panaszukat az illetékes bíróságnál bejelenteni. Ha attól nem kaptak orvoslást, úgy világos nappal üzenhették csak meg ellenfelüknek a hadat; a támadást pedig csak a hadüzenetet követő negyedik napon kezdhették.

A mainczi gyűlés azért is fontos, mert ezen kibékülés jött létre a császár és a velfek között. Frigyes császár O r o s z l á n H e n r i k unoka-

öcsését, Lüneburgi Ottót elismerte Braunsveig, Lüneburg, Goszlár és Stáde örökös urának.

A mainczi birodalmi gyűlés évében (1235) az időközben özvegygyé lett Frigyes elvette III. Henrik angol király nővérét, Izabellát.

Lombardiában is rendet akart teremteni (1237). Itt a hűbéres urakra és egyes gibellin párti városokra kellett támaszkodnia. Meg akarta törni a hatalmas városi köztársaságokat, melyek sem császárt, sem birodalmat nem ismertek el maguk fölött. Ha a kortenuovai győzelme után óvatosabban jár el, ez talán fokozatosan sikerült volna neki. A pápa is eleinte az oldalán volt, mert Frigyes erélyesen küzdött az ott felburjánzó eretnokség ellen. De Frigyes túllőtt a célon. Föltétien megadást követelt a dolyfös városoktól; az amúgy is féltékeny pápát pedig magára haragította Frigyes azzal, hogy természetes fiát, Endzót (a Henrik, Heincz név olaszos elferdítése) megtette Szardínia királyának, erre a szigetre pedig a pápa hűbérjogokat emelt. Ezzel ismét kitört a háború a császár és a pápa között, ki Frigyest újabb átokkal sújtja (1. 370 oldal).

Mielőtt Lombardiába indult volna Frigyes, Ausztria ellen kellett fordulnia. Babenbergi Frigyes megsértette a birodalom békéjét, megszegte a mainczi gyűlés törvényét. Frigyes egyelőre a cseh királyt és a bajor választót bízta meg az osztrák herceg megbüntetésével. Majd Lombardiából — a hol seregének egy részét hátrahagyta — maga is Ausztriába indul. Bécs már 1236-ban megnyitotta kapuit a birodalmi csapatok előtt.

II. Frigyes 1237-ben 3 hónapot töltött Bécsben, ahol birodalmi gyűlést is tartott. E gyűlésen 9 éves fiát, Konrádot, mutatja be, mint a jövő német-római császárt. Bécs városát birodalmi várossá emeli, nagy kiváltságokat biztosít neki, megállapítja a polgárságnak jogát, előljáróik választását, polgárai hadikötelezettségét, szervezi az egyetemet. Együttal Ausztriát, Stiriát, Krajnát a birodalom részére foglalja le.

Amikor a Honi zsinat IV. Incze pápának erőszakolására (aki mint Fieszk Szinibáld bíboros hive volt a császárnak, hogy azután mint pápa annál veszélyesebb ellenfele legyen) a császárt trónvesztettnek jelentette ki, a pápa feluszította a német rendeket Frigyes ellen. A három egyházi választó, aki néhány fejedelemmel is szövetkezett, de mégis inkább az alsóbb nemességre támaszkodott (a főurak általában tartózkodóbbak voltak, a városok pedig inkább a császár pártján állottak): Vürzburgban 1246-ban Raszpe Henrik-et, Türingia grófját választotta meg császárnak. E „papi“ császár megveri Konrád seregét Frankfurtnál, de már a következő évben meghal.

Frigyes elvéteti Konráddal Bajor Ottó leányát, Erzsébetet. Ezzel Konrád megnyeri a bajor választót, de kihívja a többiek féltékenységét.

Raszpe Henrik halála után Holland Vilmost választják meg

császárnak, bár a legtöbb világi fejedelem még Konrád pártján állott, akit a városok is támogattak.

Frigyes számos hibája daczára nagy fejedelem volt: rendkívül tehetséges, sokoldalú ismeretekkel, igen olvasott, jeles szónok, jó írói képességgel is megáldva. Vallási felfogásában szabadelvű, amint azt a meghódolt szaraczenok irányában tanúsította. Hogy a lombardiai eretnekek ellen keményen küzdött, azt inkább politikai okokból tette: be akarta bizonyítani a pápának, hogy ő erős oszlopa a vallás ügyének; amellet ezek az eretnekek nemcsak az egyháznak voltak ellenségei, de a császár hatalmának is. Egyébként Frigyesnek vallási dolgokban az volt a felfogása, hogy a nagyurak, épp úgy mint a nagy tudósok és művészek lehetnek szabadgondolkozók, a nép tömegének azonban szüksége van a vak hitre.

Szervezési munkálataival megmutatta, hogy nem csupán ügyeskedő politikus, de alkotó államférfiu is.

Életének nagy tévedése az volt, hogy Nagy Károly-féle világuralmat hajszolt anélkül, hogy erre megletek volna a kellő eszközei. E mellett elhanyagolta Németországot, melyben a császári hatalomnak tekintélye nagyon leszállt.

II. Frigyes gyakori távolléte sok bajt zúdított Németországra. Az ő idejében tört be D z s i n g i s z khán Sziléziába. J á m b o r H e n r i k sziléziai herceget sem a császár, sem a birodalom nem támogatta a mongolok ellen. 1241-ben Lignicz mellett ütközött meg velük. A csata két napig tartott. Henrik serege megsemmisült. A mongolok a német birodalom szerencséjére nem használják ki a győzelmet. A német lovagok hősiessége, a sziléziai váraknak és várszerű kolostoroknak szinte bevehetetlen volta visszatérésre bírja őket.

Ugyancsak Frigyes idejében garázdálkodik II. V a l d e m á r dán király északi Németországban. Az akkor még Ottó császárral elfoglalt Frigyes átengedte Holsteint, Meklenburgot és Pomerániát a dán királynak. Valdemár még elfoglalta Lübetket, Hamburgot, Lauenburgot és Sverint. De a birtokuktól megfosztott német fejedelmek nem nyugszanak ebbe bele. Hosszú háború fejlődik ki köztük és a dán király között. Végre 1227-ben Bornhöved mellett Valdemár teljes vereséget szenved. Rügen és Esztland kivételével minden német birtokát elveszti.

Frigyes uralkodásának fontos eseménye a német lovagrend előnyomulása kelet felé. K o n r á d mazóviai herceg meghívására S z a l c z a Hermann nagymester, Frigyes barátja, az Oderán túl előrenyomul a rend lovagjaival. Meghódítja s a keresztény hitnek és az európai műveltségnek megnyeri a pogány szlávokat: a poroszokat és prútokat.

Amikor II. Frigyes 1250-ben fia, M a n f r é d, karjaiban meghalt: a gibellinek ügye végleg elveszett.

Németországban két császár volt: II. Frigyes fia, IV. K o n r á d (1250—

Holland Vilmos, kit Raszpe Henrik halála után választottak ellencsászárnak. Utóbbi meglátogatja IV. Incze pápát Lionban s vele megállapodásra jut.

Incze ismét szétküldi a koldusszerzeteseit Német- és Olaszországba, hogy Konrád ellen feluszítsák a közvéleményt. Konrád sok bajjal küzd. Még törzstartományának, Svábországnak nemessége is ellene esküszik. A pártütők Vürttemberg Ulrik grófot küldik a pápához Lionba, hogy iránta való hűségüket tolmácsolja. A pápa örömmel veszi a hirt s kijelenti, hogy „a Szentszék soha sem fog belenyugodni abba, hogy a Hohenstaufok kigyófajzata akár a német-római császár, akár csak a sváb hercegi méltóságot viselhesse.“

Konrád oldalán álltak Habsburg, Hohenlohe, Öttingen grófjai, a sváb városok, támogatta őt Bajor Ottó is, de ez mind kevésnek bizonyult. A papság hevesen támadja. 1250-ben a regenszburgi püspök meg akarta öletni. Konrád csak úgy menekült meg, hogy hive, Everstein Frigyes öntestével fogta fel az urának szánt halálos szúrását.

A pápa egyházi átokkal sújtja és trónvesztettnek jelenti ki Konrádot, aki Olaszországba vonult, hogy Szicília és Nápoly trónját elfoglalja, melyet féltestvére, Manfréd csak nehezen tudott megvédeni a pápák ellenében. Manfréd támogatásával elfoglalja a trónt, de már 1254-ben meghal Lavelóban, Melfi mellett.

Ő volt az utolsó német-római császár a Hohenstaufok törzséből.

Időközben Holland Vilmos mind több tért hódított Németországban Konrádot az 1252-iki frankfurti birodalmi gyűlés az addig még megmaradt német magánbirtokaitól is megfosztotta.

Olaszországban Manfréd — aki Konrád 2 éves fia, Konradin helyett kormányozta Sziciliát — csak úgy tarthatta magát, hogy elismerte a pápának hűbéruraságát. De így sem tartott soká a béke. Manfréd nem viselhette el a pápa gögjét, ellene fordul s szaracénjai segítségével megveri a pápai sereget.

IV. Incze pápa 1254-ben meghalt. Utóda IV. Sándor egyházi átkot mond ki Manfrédra, aki folytatja hadakozásait, elfoglalja Apuliát, 1258 ban Palermóban mindkét Szicília királyává koronáztatja magát. Uralkodása alatt a normann királyság újabb virágzásnak indult. Udvara fényes lovagjátékoknak és dalversenyeknek a színhelye, A pápák állandó ellenségei, mert főnhatóságukat nem ismeri el és a szaracénokkal czimboráskodik.

IV. Sándornak utóda, IV. Orbán pápa IX. Lajos francia király öccsének, Anzsu Károly-nak ajánlja fel Sziciliát, mint pápai hűbértartományt. Anzsu Károly elfogadja az ajánlatot és Olaszországba vonul. IV. Kelemen keresztes háborúnak nyilvánítja Anzsu Károlynak hadjáratát Manfréd ellen. 1226 február 26-án csap össze a két sereg. Manfréd elesik a csatában, Anzsu Károly Nápoly és Szicília királya lesz.

A n z s u K á r o l y uralkodását azzal kezdte, hogy Manfrédnek egész családját (nejét és leányait) börtönbe vetette. Különbösen is kegyetlen ura új alattvalóinak. A régi urakat megfosztja birtokuktól s azt a maga embe-reinek adja. Az országban összeesküvést szőnek ellene és behívják Konradint, aki nagybátyja, B a j o r L a j o s udvarán nevelkedett, majd amikor anyja, B a j o r E r z s é b e t újra férjhez megy: T i r o l i M e i n h a r t grófhoz, a mostohaapjához vonul.

K o n r a d i n felvette Jeruzsálem, Szicília és Nápoly királya és Sváb-ország hercege címét. Szép megjelenésű, képzett ifjú, jeles költő. Szoros barátság fűzi őt unokabátyjához, B á d e n i F r i g y e s h e z , IV. Hermann ögróf fiához, akivel később együtt hal meg a vérpadon. Konradinnak Németországban más hívei is akadtak, bár a pápa átokkal fenyegetett mindenkit, aki Konradin pártjára lépni mer.

Konradin enged az olasz követek meghívásának, akik őt biztosítják, hogy Itáliában sok támogatója akad. Családi vagyona roncsaiból 10.000 fegyverest gyűjt, de amikor az Alpokon átkelt, azok legnagyobb része cserben hagyja, mert már fogytán volt a pénze.

3000 emberrel vonul Rómába, ahol a nép lelkesen fogadja. Amikor Viterbó mellett elhalad, a pápa megátkozva s kijelenti, hogy „Konradin kísérlete megsemmisül, mint a füst, ő maga pedig mint az áldozati bárány megy neki a vérpadnak.“

Időközben Szicília és Apulia forrong: a gibellinok és szaracénok Konradin mellé készülnek állani.

Konradin kised seregével Szkurkola mellett akad rá *Anzsú Károly hadára. Augusztus 23-án ütköznek meg.

Eleinte Konradinnak kedvez a hadiszerencse. Már már úgy látszott, hogy Konradin párija győz. De a vélt győzelem mámorában megbomlik a hadirendjük. Ezt kiaknázza Károly, akinek szeme már könnyben állott, mert magát veszve hitte: tartalékhadával, 800 lovagjával előretör és ezzel a kirohanásával a maga javára dönti el az ütközetet. Konradin pártja elveszett. Akit a csatában le nem kaszaboltak, eszeveszett futásban keresett menekülést.

Konradin és Frigyes menekülőben volt. Ugyanazon az utón, melyen alig néhány napja, hogy biztos győzelmük reményében nagy sereg élén csatába vonultak, néhányad magukkal Rómába siettek. Oda már elhatott a vereségnek a híre. A velfek diadalittas pártja mind több hívőre tett szert. Gibellinnek nem merte most magát ott senki sem vallani. Még szállást sem mertek a menekülőknél adni.

Konradint és kísérőit további menekülésre szorították. Konradin — mint hajdan Máriusz, a Via Appián a tenger felé tartott, Aszturiába ért. Onnan hajón Pizába készült. Hajóját Aszturiának ura: F r a n g e p á n János üldözöbe veszi és Konradint meg társait foglyokul ejti. Pedig Frangepán

sokat köszönhetett II. Frigyesnek, most arról jötevőjének unokájával szemben megfélemedezett; kapzsisága és Anzsu Károlytól való félelme egyaránt arra ösztönözte, hogy a menekülőket keze ügyébe kerítse.

Alig hogy Konradin és hívei Frangepán fogságában voltak, Aszturiában megjelent Károly tengernagyja és a pápa követé. Mindkettő a maga urának követelte a foglyokat. Frangepán Károly királynak engedte őket át, aki Szán-Pietro kastélyába, Palesztrina mellé vitette.

Károly Konradint és társait halálra szánta. Kivégzésüknek meg akarta azonban adni a törvényességnek a színét s azért Nápolyba külön törvényszéket hívott egybe, melyet több városnak bíróságából állított össze. E törvényszék előtt Konradint felségárulással s az egyház gyalázásával vádolta. A bíróságnak legtekintélyesebb tagja: S z u d z a r a i Guido Konradin ártatlansága mellett szállott síkra; a durva, de a mellett ura előtt meghunyászkodó B a r r i Róbert ellenben Károly vádjának igaz volta mellett nyilatkozott. Károlynak pedig elegendő volt az, hogy a bíróságban egy ember akadt, aki az ő felfogása mellett nyilatkozott; a többi bírónak a megnyilatkozását be sem várta: mint elnök kijelentette, hogy a bíróság halálra ítéli Konradint és valamennyi társát.

1268 október 29-én vérpadra vitték Konradint, Frigyes s a hercegek fogolytársait. A vérpadot a tenger partján, a karmeliták terén állították fel. A bakónak első áldozata Konradin lett: letérdelt, imádkozott, még egyszer körületekintett azon a gyönyörű vidéken, mely mint őseinek öröké őt illette volna s a hol ő most hóhér kezén vérzik el. Utána hű barátja, Bádeni Frigyes, majd a többi társa került sorra. A hercegek holttetemét kápolnában temették el, mert a pápa már előzőleg feloldotta őket az egyházi átok alól.

A történetírás nem derítette ki azt, vajjon volt-e része a pápának abban, hogy a hercegeket kivégezték, vagy sem? Annyi azonban tény, hogy IV. K e l e m e n egy lépést sem tett arra nézve, hogy őket a vérpadtól megmentse. A pápa különben rövid néhány héttel reá meghalt. Környezete azt állította, hogy az ártatlanul kivégzett királyfi-nak rémalakja mind haláláig üldözte az egyházfőt.

A hagyomány azt regéli, hogy Konradin a vérpadról leadta a keztyűjét s azt elküldte A r a g ó n i á i P é t e r -nek, Manfréd vejének azzal az üzenettel, hogy torolja meg az utolsó Hohenstaufnak véres halálát s foglalja el a Konradinnal férfiágában kihalt családnak itáliai birtokát.

II. Frigyes többi származékai közül E n d z i ó-ról már megemlékeztünk. Frigyesnek e természetes fia Kasszalónál a bolonyaiak fogságába jutott. Frigyes ismételtén tett kísérletet, hogy őt kiváltsa, de sikertelenül. Endzió fogságában megbarátkozott több bolonyai nemes ifjúval, akik őt meg akarták szöktetni. Akadt valami kádár, aki hordóba dugva akarta a városból kijuttatni. Endziónak egyik fürtje azonban kilátszott a hordóból: ez lett árulója. Endzió a fogságban halt meg.

II. Frigyes leánya, M a r g i t , T ü r i n g i a i A l b r e k t-nek lett a felesége, aki őt meg akarta öletni. A gyilkosságra felbérelt szolga felfedte a titkot úrnőjének, aki erre elmenekült a földai apáthoz, majd Frankfurtba, a hol még ugyanabban az esztendőben (1270) búbánatában meghalt. A mikor férjének házát elhagyta, elbúcsúzott két fiá-

tól. A búcsú hevében orczájába harapott az egyiknek, Frigyesnek, akinek azután az a neve maradt: „Frigyes, a megharapott.“

Konradinnak halála után Anzsu Károly még fesztelenebbül tombol Sziciliában. A szaracénokat felkoncizoltatja, helyükbe provansziákat telepít. A gibellini pártiakat börtönbe veti, birtokaikat elkoboztatja, A pápák urává küzdi fel magát. Római császárságról ábrándozik.

Kegyetlensége feluszítja ellene olasz alattvalóit. A szalernói Proczida János, akit Anzsu szintén megfosztott a birtokától, a zendülés főszíntője. Felkeresi III. Péter aragóniai királyt, Manfréd vejét, és biztatja, hogy Sziciliába benyomuljon. Péter ígéretével Konstantinápolyba megy, a honnan nagy pénzüsszeggel tér vissza hazájába. Palermóban és egész Sziciliában kitört a „szicíliai vecsernye“ néven ismert forradalom. A régen lappangó elégedetlenség nyílt lázongásban tört ki, mikor Drue francia lovag valami palermói leányt megsértett. Mikor ez köztudomásra jutott, minden francziát lekaszaboltak Palermóban, de Katániában is 8000-t és Messzinában 3000-t. Az egész szigeten két francziának kegyelmeztek meg.

Aragóniai Péter erős hajóhaddal és 30.000 harczossal indul Sziciliába, megveri Anzsu Károly hajóhadát és Palermóban Szicilia királyának koronáztatja magát.

Péter és Károly 1302-ben békét köt: Nápoly Károlyé marad, Szicilia Péternek jut.

Konradinnal meghalt az utolsó Hohenstauf. Jeles fejedelmeket és hadvezéreket adott ez a törzs a német-római birodalomnak. Fényes udvaruk a műveltség gócpontja volt. Uralkodásuk az ellentétek sorozata, a legfényesebb diadalt gyorsan követi súlyos vereség, a hatalmat teljes lealázás.

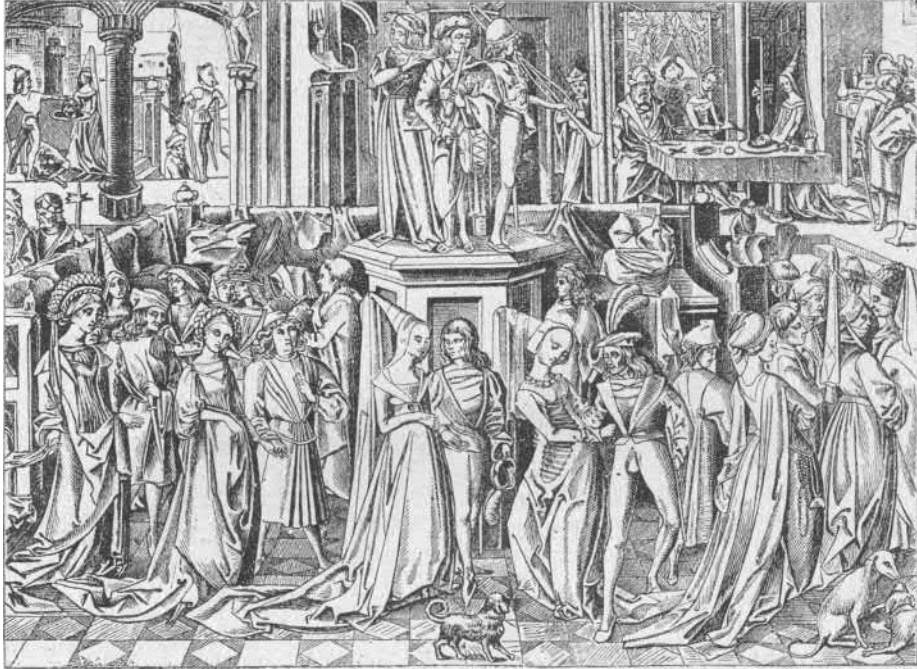
Nagyratörők voltak: Nagy Károly világbirodalmát akarták felújítani. De nem számítottak az ő gyengébb erejükkel és a változott viszonyokkal, hatalmas hűbéreseikkel, kik közül a legveszélyesebb ellenfelük Oroszlán Henrik volt, a nagyratörő pápák erejével, a lombard városok gazdagságával, a mi mind ellenük dolgozott.

Itáliai hadakozásuk úgyszólván teljesen lekötötte a figyelmüket, erejüket; ott veztek el. Németországgal kevesebbet törődtek. A császári korona fénye alattuk mind jobban elhalványult.

A pápák átkának nem volt ugyan már az a foganatja, mint pl. VII. Gergely idejében, de kényelmes ürügyet szolgáltatott mindazoknak, a kik a császár igáját le akarták rázni. A pápai átok már inkább politikai fegyver volt, mint vallási.

A Hohenstaufok emléke sokáig élt úgy a német, mint az olasz nép kebelében. A nép nem hitte, hogy II. Frigyes tényleg meghalt, várta visszajövetelét, hogy a birodalmat új fényre és boldogságra keltse. Számos monda maradt fenn II. Frigyesről. Kiffhajzer hegyében megbabonázva alszik. Később ezt a mondát I. (Barbarossa) Frigyesre vonatkoztatták . . .

A császárok hatalmának alkonyát követte a pápáké. A pápák mindjobban beleavatkoztak a világi dolgokba. A vallás érdekeit háttérbe szorítja a hatalmi politika. Az pedig későbbben keservesen boszulta meg magát a pápaságon.

Előkelő potgári táncmulafság a középkorban.

A FEJETLENSÉG KORSZAKA NÉMETORSZÁGBAN. (INTERREGNUM.)

A császári tekintély sokat vesztett fényéből, kivált Itáliában, a Hohenstaufok alatt. II. Frigyes halála után (1218) általános megkönnyebbülést éreztek mind a két országban. Amint azonban Itália nem volt képes politikai egységét elérni, úgy Németország sem. A nagy interregnum alatt (1250—1273) urak és városok mind függetlenebbek lettek, utóbbiak az ipar és kereskedelem fellendülése folytán valóságos politikai hatalommá fejlődtek, ép úgy, mint ahogy azt a többi államban is láttuk, bár a hűbéresség ridegebb szelleme Németországban erősebb gátat vetett eléjük.

A nagy interregnum a fejletlenség és a zavarok korszaka volt. A császári tekintély mind jobban csökkent, kivált Holland Vilmos alatt, akit Innocent pápa Frigyes ellencsászáranak állított. Ez 1256-ig uralkodott. Akkor a császárválasztók valósággal áruba bocsátották a koronát. Egyszerre kettőnek is eladták. Nem csoda, ha a császár csak árnyék volt. A négy rajnai választó: a trieri, kölni és mainzi érsek és a rajnai palatinus gróf a roppant császári birtokokat, melyek főként a folyó két partján

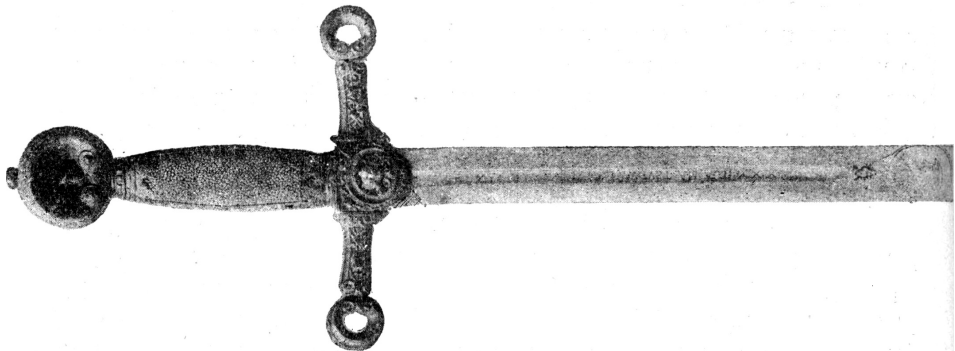
feküdtek, egymás között fölosztotta. Fejedelemségekben s grófságokban hasonló dolgok történtek. Sem a városok, sem a papság nem fizetettek adót a kincstárba, a császári jogokat egyáltalán nem ismerték el.

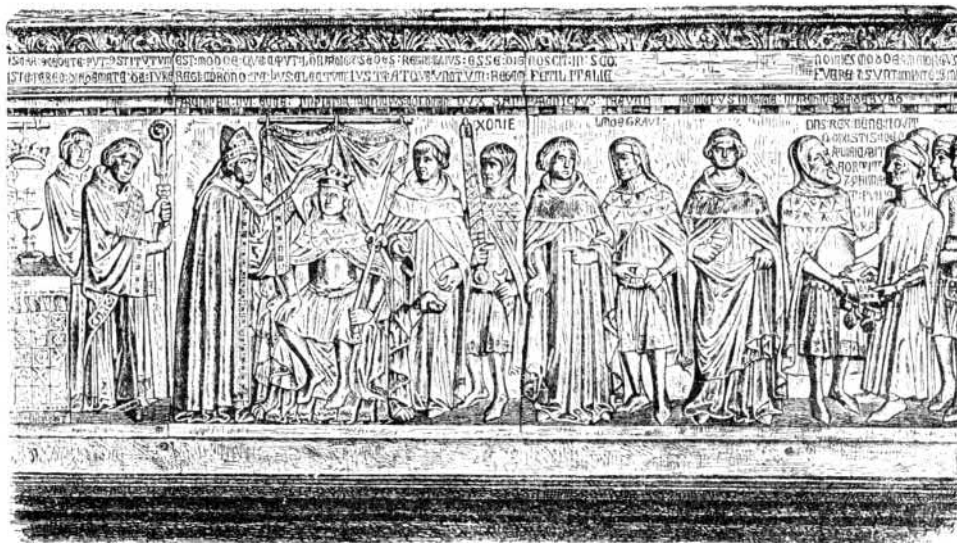
A közvetlenül a császártól, tehát ez időben tulajdonképen senkitől sem függő urak száma még tetemesen megszorodott Konradin halála után (1268), a sváb és frank fejedelemségek földarabolásával. Százötven független úr támadt e fejedelemségek területén és a szomszédságukban is az addig a császártól függő urak mind függetlenítették magukat.

Nem volt, aki a városokat, urakat vagy a népet védelmezze. Erősza-koskodások, rablások napirenden voltak. Az elzászi s a fekete erdei magaslatocon seregszámra emelkedtek a lovagvárak, tulajdonosaik megszállták az utakat s rabolták a kereskedőt, az utast. A pénzvágy minden nemesebb érzést kiirtott.

Minthogy a császári hatalom senkit sem tudott megvédeni, az alattvalók maguk gondoskodtak erről. Védelmi ligák alakultak mindenfelé. Ilyen volt a Gaubündler-ek ligája, mely a nemesi birtokok örökösödési rendjét biztosította s amelynek tagjai közös költségen erősítették meg kastélyaikat. Hasonlók voltak a városok ligái. 1247-ben a mainczi, tried és kölni érsekek hatvan rajnai várossal ligát alkottak. Ez volt a rajnai liga. A szövetségesek minden három hónapban összejöttek ügyeik megbeszélésére; a városok kötelezték magukat a folyón 600 hajó fölszerelésére és fentartására.

Ezek a ligák a városi lakosság nagy fejlődését bizonyítják. Megkönnyítette ezt több császár, aki a szabad és erős polgárságra akart támaszkodni s egymásután szabadította fel az iparosokat. A vidék is követte a városok haladását. A jobbágyság száma folyton csökkent. Északon több brabant, flamand, holland és friz gyarmat támadt, amelynek lakói mint szabad földművesek telepedtek meg. A városok menedéket, sőt polgárjogot adtak a menekülő jobbágyoknak s így a nemesek kénytelenek voltak velük jobban bánni, különben megszöktek a városokba.

Római császárrá való koronázás a római pápa által.

HABSBURGI RUDOLF.

Németország végre megunta az örökös belső harcokat és rablásokat s közakarattal választott királyt óhajtott. Az akkori pápa, X. Gergely, aki nem volt nagy politikus, de jólelkű, nyugodt férfiú, szintén Németországban általánosan elismert, kedvelt fejedelem választását óhajtotta, hogy kedvencz eszméjét: a nagy általános keresztes hadjáratot megvalósíthassa. Mikor a választófejedelmek a dolgot a végtelenségig látszottak halasztani, Gergely felszólította őket, hogy nemsokára fogjanak új választáshoz. A választófejedelmeknek is némileg érdekükben állott, hogy véget érjenek ez állapotok, amelyek Németországban három évtizeden át uralkodtak, mert az erősödő városok növekedő hatalma a fejedelmekre nézve is veszélyessé kezdett lenni. Csak arról volt szó, hogy magánérdekeiket teljes mértékben megóvhassák s hogy befolyásukat a királylyal szemben is érvényesíthessék.

A választással ugyan a választófejedelmek sehogysen siettek. Csak 1272 augusztus havában utazott a többi választófejedelem megbízásából a kölni érsek Prágába, hogy ez ügyben mindenek előtt Óta kár királylyal tárgyaljon. Mert az utolsó kísérletknél, hogy királyválasztást tartsanak, Otakár a választófejedelmeknek sokkal nagyobb nehézségeket csinált, hogy ne kellett volna próbát tenniök, hogy mindenekelőtt megegyezésre jöjjenek vele; mert olyan hatalmas fejedelemben, mint Otakár volt, a vá-

*) Hubert, Ausztria története. Bozóti Lajos fordítása után.

lasztófejedelmek aligha egyeztek volna meg, miután Lajos pfalcz-bajor választó, a cseh király régi ellenfele, mindenesetre ellene dolgozott volna. Másrésztől Otakárnak a német korona elnyerése a legjobb eszköze lett volna arra, hogy a délkeleti hercegségek birtokát biztosítsa magának.

Otakár király kívánta a német koronát, de mert valószínűleg látta, hogy nincs rá kilátása, a tárgyalásokban többé nem is vett részt.

A választási tárgyalásokban buzgón résztvett Verner mainczi érsek, Lajos pfalczgróf, Felső-Bajorország hercege, akik ugyilátszik komolyan fáradoztak azon, hogy a császártalan időnek véget vessenek. Mindenekelőtt a kölni és trieri érsekkel igyekeztek megegyezésre jutni s végül a szász és brandenburgi választófejedelmeket is megnyerték. Sokáig tartott, míg megegyeztek a választandó személyére s talán a feltételekre nézve is, amelyeket az új király elé akartak szabni. Egy ideig a pfalczgróf maga is reményt táplálhatott. Még 1273 szeptember 1-én a mainczi érsek megígérte neki, hogy az ő megválasztása érdekében fog működni. Ha azonban a választófejedelmeket az ő érdekében nem lehetne megegyezésre bírni, mindketten vagy Anhalt Szigfrid grófra, vagy Habsburg Rudolf grófra fognak szavazni s a választásnál a kölni érsekkel s ha lehet, a trieri érsekkel is egyértelműen fognak eljárni. Anhalt grófot, a szász és brandenburgi választófejedelmek ajánlhatták jelöltül. Habsburg Rudolf érdekében, akivel Verner mainczi érsek 1260 végén Rómába tett utazása alkalmával személyesen megismerkedett, különösen barátja és közeli rokona, Frigyes nürnbergi vágróf fáradozott. Rudolf javára szolgált, hogy több eladó lánya volt, akiknek kezét a pfalcz és a szász választófejedelemnek ígérte.

1273 szeptember derekán Rudolf megválasztását már elhatározták. A választógyűlés, melyet a mainczi érsek szeptember 29-ére tűzött ki, nagyon látogatott volt. Nemcsak a négy rajnai választófejedelem, hanem János szász-lauenburgi és János brandenburgi fejedelem több más fejedelemmel és főrral személyesen jelent meg Frankfurtban.

Ékkor meg formai nehézséget kellett eltávolítani. Már általános volt a nézet, hogy a királyválasztásban csak hét fejedelem vehet részt. De a cseh király követe, Berthold bambergi püspök és Henrik bajor herceg meghatalmazottjai a birodalmi pohárnoki méltóságot s a hetedik választói szavazatot a maguk számára követelték. A többi választófejedelem, aki bizonyosra vehette, hogy Otakár követe nem fog az ő jelöltjükre szavazni, Csehország választó jogát egyszerűen mellőzte, amennyiben a hetedik választói szavazatot a bajor hercegnek ítélte oda és kimondta, hogy azt Lajos pfalczgróf és fivére Henrik, Alsó-Bajorország hercege közösen gyakorolják. Három napi tanácskozás után végre október 1-én Lajos pfalczgróf a többi választófejedelem nevében Habsburg Rudolfot királynak kiáltotta ki. Ez már a rá következő napon Frankfurtba ünnepélyesen bevonult, mire őt október 24-én Ákenben megkoronázták.

A család, melyből Rudolf származott, egyike a legrégebb német családoknak, bár nem tartozott a nagybirtokúak közé. Származását újabb kutatások alapján a Merovingok koráig követhetjük. Ose hihetőleg Árkinoald, aki II. Klodvig idejében Neusztria és Burgund majordomusa volt és 658 táján halt meg. Unokája, I. Ediko (meghalt 700 körül), aki valószínűleg egy ausztrasziai király leányának, II. Kilderik felesége nővérének volt a férje, sógorától 600—670 között Elzászban a hercegi méltóságot kapta és a családnak nevet adott. I. Edikó-tól Egiszheim Guntramig három évszázadon át szakadatlan sorozatban mutathatjuk ki a család nemzedékrendjét. Egiszheim Guntram ugylátszik azonos a „gazdag“ Guntram-mal, aki 950 táján Árgau-ban élt. A család ősi birtokai az Alsó-Ár s a Reusz mentén nem voltak nagy kiterjedésűek. A Habiksburg vagy Habsburg, amelyről magát a család a XI. század vége óta nevezte, csak afféle őrtorony, amely nem is volt alkalmas arra, hogy lakóhelyül szolgáljon. Ratebodo, aki talán klettgaui gróf volt, a muri-i kolostor alapítókönyve szerint Guntram unokája és Kancelin fia, Itát, Teodorik lotaringiai herceg nővérét vette feleségül és a muri-i kolostort alapította. Fia, I. Verner, aki 1096 nov. 11-én hunyt el, az első, aki a Habsburg grófja címét viseli. Verner legöregebb fia, Ottó, 1108-ban V. Henrik seregében Frigyes sváb herceg oldalán részt vett a Magyarország ellen intézett hadjáratban s így megfordult abban az országban, amely később utódjait uralta. Ottóra, akit a muri-i kolostor alapításának története szerint 1111-ben megöltek, következett öccse Adalbert, akit 1225-ig gyakran találunk V. Henrik császár mellett; annak halála után pedig Ottó fia, II. Verner. Ő volt az első Habsburg, aki nagyobb jelentőségre emelkedett. III. Lotár uralkodása alatt (1135) először tűnik fel a felső-elzászi tartományi grófság birtokában.

Ugyanez a Verner a murbaki kolostor gondviselőjéül szerepel, aki sok más elzászi és árgauai birtokon kívül Luczernt és egész környékét bírta, 1167-ben még részt vett I. Frigyes olaszországi hadjáratában és valószínűleg áldozatául esett annak a végzetes járványnak, amely a német sereg legnagyobb részét elragadta

Fia, III. Albrekt, a későbbi Rudolf király szépatyja, elvette Itát, Pfullendorf Rudolf grófnak és Wulfhildának, Büszke Henrik bajor herceg nővérének, leányát s ezen a réven Barbaroszsa Frigyessel is közeli rokonságba jutott. Mikor apósa, aki 1180-ban fiutód hátrahagyása nélkül meghalt, valamennyi birtokát a császárra hagyta, ez a többi közt azzal kárpótolta, hogy a zürikgaui grófságot adta neki, mely a Rajnától dél felé Sviczen túlig terjedt. Az 1172-ben kihalt gazdag Lenczburg grófok örökségéből Albrekt, mint közeli rokon, szintén jelentékeny birtokot kapott a mostani Luczern és Untervalden kantonokban. Mikor 1190-ben meghalt, a Habsburgok a leghatalmasabb sváb családokhoz tartoztak. Fia,

Habsburg! Rudolf lovasszobra a straszburgi szék. egyházon.

Rudolf, kezdetben családi összeköttetései miatt valószínűleg IV. Ottónak volt a párt-hive, habár birtokainak fekvése miatt nem mert nyíltan föllépni Fülöp király ellen. Később azonban Rudolf gróf átlépett a Staufok pártjára s azután egyike volt az elsőknek, akik 1212-ben II. Frigyeshez csatlakoztak, mikor ez IV. Ottó ellen föllépett. A lotaringiai hercegnél jelentékeny összeg erejéig jót állott Frigyesért, elkísérte 1214-ben az Alsó-Rajnához, az Ottó párthívei ellen indított harczba; ismételten találjuk őt és fiát a császárnál Olaszországban. II. Frigyes ugylátszik érdemeit az árgau grófság adományozásával jutalmazta meg, amely keleten a zürikgaui grófságig ért és a Rajnától az Alpok aljáiig, Untervalden déli határáig terjedt.

Rudolf halála után (1232) fiai, Albrekt és Rudolf, hatalmukat birtokaik megosztásával meggyöngítették. Azonban Albrekt, a Habsburgok régiebb ágának alapítója, a legfontosabb részt kapta, t. i. az Árgauban levő birtokokat a Habsburggal, a felső-elzászi tartományi grófságot, az árgau-i grófságot és közösen az ifjabb vagy habsburg-laufenburgi ággal a zürikgau-i grófságot s a murbaki kolostor gondviseléségét.

Rudolf, a későbbi király, mint Albrekt és Kiburg Heilviga grófnő legöregebb fia, 1218 május 1-én született. II. Frigyes tartotta a keresztvízre. 1239-ben, mikor atyja szentföldi útjában meghalt, kezdődik önálló föllépése.

A császárság s a pápaság közt nemsokára kitört harczban Rudolf hű maradt a császár ügyéhez s a nyugati alpesi vidékek nagyjai között úgyszólván egyedül ő lobogtatta a Staufok zászlaját. IV. Konrád ismételve a legnagyobb elismeréssel nyilatkozik hű szolgálatairól és azokat megjutalmazza. Másrészről birtokait interdiktum alá vetették s a pápa 1254-ben határozottan megparancsolja, hogy átkozzák ki Rudolfot, akit a Staufok hívének s az egyház ellenségének nevez, mert társaival Bazelben egy apácakolostort megrohant és felgyújtott. A Staufok családjának utolsó sarjadékát, a szerencsétlen Konradint, ennek nagybátyjával, Bádeni Lajossal és mostoha atyjával, Meinhard görz-tiroli gróffal 1267-ben az Alpokon át Veronáig kísérte.

Az interregnum idején Rudolf birtokait és befolyását mindenképen nagyobbítani törekedett. Ennek következtében majdnem szakadatlan harczokba bonyolódott, amelyekből többnyire győztesen került ki s amelyek megszerezték számára a bátor katona és derék hadvezér híret és nevét messze vidékeken ismeretessé tették.

Rudolf születésétől fogva józan természetű volt, akinek törekvése csak a czélszerűre és elérhetőre irányult, egyszersmind uralkodása kezdetén már 55-ik évét elérte s így oly korban volt, amelyben az ember már nem épít légvárakat. Azért kizárólag az adott viszonyok talajára lépett s eleve lemondott arról, hogy ismét helyreállítsa a birodalmat, amint az a Staufok alatt fennállott.

Noha fiatalabb korában a Stauf-párt buzgó hive volt s egyházi átok alatt állt, most mégis azon volt, hogy az egyházzal jó viszonyban legyen. A pápa kegyét kérte és megújította az ígéreteket, amelyeket IV. Ottónak és II. Frigyesnek az egyházi állam terjedelmére s a szabad püspök-választásokra nézve, a pápák kívánságára tenniök kellett. Viszont Gergely Otakár cseh királynak minden ellenkezése daczára 1274 szept. 26-án Rudolfot királyul ismerte el.

Németország belső viszonyaira nézve nem tett kísérletet, hogy az utolsó évtizedek fejlődését visszafordítsa. Mióta a harcz a Staufok s a fejedelmekkel szövetséges pápaság között kitört és mióta a XIII. század táján több fejedelmi család kihalása és mások közönye következtében a

királyválasztás joga néhány fejedelemre szorítkozott, akik korábban első sorban szavaztak, Németország monarchiából oligarkiává alakult át s a választófejedelmek ezt az állapotot állandóvá igyekeztek tenni. Már azelőtt a király fontos birodalmi ügyeket nem intézhetett el önhatalmúlag, hanem kötve volt a fejedelmek jóváhagyásához, ami egyrészt kitűnik abból is, hogy az egyes fejedelmek forma szerint jóváhagyó okleveleket állítanak ki. Míkép a királyválasztásnál, úgy a királyi intézkedések jóváhagyásánál is a XIII. század folyamán mind nagyobb súlyt fektettek a legelőkelőbb fejedelmekre. Közvetlenül Rudolf megválasztása után megállapított dolognak tűnik fel, hogy a választófejedelmeknek, de csakis ezeknek a királynak fontosabb ügyekben tett minden intézkedéséhez, nevezetesen a birodalmi javak eladományozásához, többnyire külön oklevelek, úgynevezett „Willebriefe“-k alakjában beleegyezésüket kellett adniok. Fel kell tehát tennünk, hogy a választófejedelmek Rudolf megválasztása alkalmával ennek a jognak elismerését forma szerint kikötötték. Ekkép Németország kormányának súlypontja alapján véve most a választófejedelmeken nyugodott. Rudolf rajta is volt, hogy velük lehetőleg karöltve járjon el s hogy a világi választófejedelmeket szorosabb családi kötelekekkel, az egyháziakat pedig egyéb, főleg anyagi kedvezményekkel magához csatolja.

A birodalom jövődjé fejlődésére nézve legfontosabb kérdés volt a király viszonya az új cseh hatalomhoz, mely keleten megalakult.

Otakár birodalmát Németország gyöngeségének ügyes és kíméletlen kiszákmányolásával alapította meg és sokkal hatalmasabb volt, hogysen magát más uralkodó alá rendelje. Maga is érezhette, hogy birodalma s erélyes német király nem állhat meg egymás mellett. Azért kezdettől fogva eltökélte, hogy Rudolfot nem ismeri el, noha a királyhoz való gyors csatlakozása lett volna az egyetlen eszköz, hogy szerzeményei számára a birodalmi hatalom részéről való megerősítést megnyerje. Hogy a választófejedelmek Csehország szavazatát a választásból kizárták s ezt az Otakár meghatalmazottja részéről történt tiltakozás után végrehajtották, formai ürügyül szolgált neki, hogy ne ismerje el Habsburgi Rudolfot, „a nem sokat érő gróft“, „kit a koldustarisznya nyom“. Otakár sokáig remélte, hogy Róma, amelylyel mindig a legjobb egyetértésben volt, pártját fogja s azért Rudolf választása ellen hozzá fölebbezett Legügyesebb államféria, Bruno olmczi püspök, szintén föllépett a pápánál királya érdekében.

Mikor Bruno 1274 nyarán a pápától visszatért, Otakár megbizonyosodott, hogy a pápa részéről nem számíthat a királyválasztás megsemmisítésére. S miután nem bízott X. Gergelyben, ennél fogva attól is vonakodott, hogy a birtok kérdésében föltétlenül alávesse magát a pápa Ítéletének, amire ellenben Rudolf késznek nyilatkozott. Mástépr próbálkozott tehát, hogy birodalmát legalább akkori terjedelmében megtarthassa. Mindenekelőtt késleltetni akarta a döntést s a pápának ajánlatot tett, hogy

négy év múlva hadjáratot indít, visszatérése után pedig birtokait a pápa ítéletének veti alá, ha a pápa Rudolf részéről fenyegető támadások ellen hat évre biztosítja. Ezek oly Ígéretek voltak, amelyek eddig Rómában ritkán tévesztették el céljukat, hanem X. Gergelynél, aki Németország viszonyainak rendezését tűzte ki feladatául, hatástalanok maradtak. A pápa azt kívánta, hogy Otakár egyszerűen vesse alá magát a királynak, csakis ebben az esetben ajánlja fel közbenjárását.

Mihelyt Rudolf biztosítva volt a pápa elismeréséről és semlegességéről Otakárral való viszályában, elhatározta, hogy szétzúzza a cseh nagyhatalmat. Nürnbergben tartott első birodalmi gyűlésén, 1274 november 19-én, az összegyűlt fejedelmekhez és nagyokhoz azt a kérdést intézte: ki legyen a bíró, ha a római királynak valamely birodalmi fejedelem ellen birodalmi javak vagy sérelmek miatt panaszt kell emelnie?

Az egyhangú ítélet alapján, hogy ez a jog régtől fogva a rajnai pfalczgrófot illeti, Bajor Lajos a bírói székbe ült, Rudolf pedig vádlóul lépett fel. Kérdéseire elhatározták, hogy a király mindazokat a birtokokat, amelyeket II. Frigyes császár letétele előtt akadálytalanul bírt, s az azóta a birodalomra visszaszállott javakat magához vonhatja, s mindenkit leverhet, aki útjában áll; másodsor, hogy a cseh király, mert egy év és egy nap alatt nem kérte a hubérét a római királytól, ahhoz való minden jogától elesett; harmadszor, hogy a pfalczgróf a cseh királyt makacssága miatt valamely szabad ember által január 23-ára Vürczburgba idézze meg. Az idézést a pfalczgróf még Nürnbergből elküldte.

Otakár nem jelent meg. Május derekára újabb határnapot tűztek ki neki, amelyen Augsburgban kell megjelennie. Itt legalább megjelent Vernhard sekkaui püspök, mint Otakár meghatalmazottja, de csak azért, hogy megtámadja Rudolf választását, mert akkor a cseh király jogát megsértették. Ennek az volt a következménye, hogy a hetedik választó szavazatát végleg a bajor hercegnek Ítélték oda. Egyúttal Otakárt az interregnum idején elfoglalt birodalmi tartományok elvesztésére ítélték.

Rudolf, hogy követeléseinek nyomatékot szerezzen, már 1274 nyarán összeköttetésbe lépett Frigyes salczburgi érsekkel, továbbá a passzai s a regenszburgi püspökkel, kiknek a délkeleti német hercegségekben birtokaik voltak, és Otakártól jogaikban, birtokaikban többször sérelmet szenvedtek. Mikor 1274 augusztus elején Hágenu-ban megjelentek nála, Rudolf megígérte, hogy egyházaiknak Ausztriában, Stiriában, Karintiában és Bajorországban visszaszerzi azokat a birtokokat és jogokat, amelyeket kényszerítve vagy félelemből valamely hatalmasnak hűbérül kellett adniok; egyúttal felhatalmazta őket, hogy egyházmegyéikben a nemesekkel és városokkal birodalmi ügyekben tanácskozhassanak és szerződéseket köthessenek; végül teljes kárpótlást biztosított nekik, ha netán valami káruk esnék.

Habsburgi Rudófnak híri l hozzák, hogy megválasztották császárnak.

A kísérletek, hogy a délkeleti német herczegségek lakosait a cseh királytól elvonják, amelyekre nézve a szalczburgi érsekség fekvése miatt a legjobb alapul szolgálhatott, nem maradtak eredmény nélkül, miután Otakár katonás, sőt zsarnoki uralkodásával az ottani nemesség között magának sok ellenséget szerzett. Ez azonban erélyes intézkedéseket tett, hogy minden fölkelést megakadályozzon, vagy elnyomjon. Hogy biztosítsa magának alattvalói hűségét, az említett országok városaitól és nemeseitől tömérdek kezeset szedett. Mikor több osztrák és stájer nemes, köztük Vildon Hartnid és Volkersdorf Vernhard, a ki bízott Rudolf Ígért támogatásában, mindamellert fellázadt, Otakár 1275. elején sereggel Ausztriába ment s a fölkelőket azzal kényszerítette hódolatra, hogy fiaikat, akiket neki kezesekül adtak át, váraik elé vezette és megölésükkel fenyegetőzött. Új kezeseket vett, még a bécsi polgároktól is, számos újabb várat leromboltatott és Bécsset megerősítette.

A püspökök ellen, akiknek országaiban birtokaik voltak, Otakár az ideiglenes zárlat érzékeny eszközét alkalmazta és lefoglalta egyházaik jövedelmét, míg egyesek, mint a paszaui és regenszburgi püspökök személyesen hozzá nem mentek és esküvel meg nem Ígérték, hogy sem a pápa, sem a római király parancsára nem tesznek olyant, ami nem volna tetszésére. A többiek ellen, akiket ezzel meg nem tört, főleg a szalczburgi érsek ellen, fegyveres erővel járt el. A birtokokat, amelyek a cseh-osztrák birodalom határain belül az érsek kezén voltak, elvették tőle vagy elpusztították, Frizakot a stájer tartományi kapitány, Didicz Milotta teljesen elhamvasztotta és sok lakost korra és nemre való tekintet nélkül megölt. Az érsek emberei többnyire csak az erős várat tartották meg. 40.000 márkára becsülték a kárt, amelyet csak a szalczburgi egyház szenvedett. Miután Rudolf királytól sem érkezett segítség, 1275 május havában Frigyes érsek is kénytelen volt Otakárral egyezsége lépni.

Sokáig tartott, míg Rudolf abban a helyzetben volt, hogy végrehajtsa a birodalomnak a cseh király ellen hozott ítéletét.

1276 június 24-én Rudolf Otakár királynak háborút üzent, miután egy évvel előbb őt és párthíveit birodalmi átokkal sújtotta, amit még hatásosabbá tett az, hogy a szalczburgi érsek valamennyi alattvalóját uruknak tett hűségesküjök alól feloldotta, sőt egyházi átokkal fenyegette, ha még támogatják. Augusztus dereka után Rudolf a Rajna mellől Nürnbergbe indult, hogy megkezdje a háborút Otakár ellen.

A sereg, mely a római király köré gyülekezett, derék sereg volt, de nem nagy. A választófejedelmek közül csak Verner mainczi érseket és Lajos pfälzgróftot találjuk oldala mellett, a világi fejedelmek közül egyet sem, az egyháziak közül a délnémet püspökök javarészét s azután néhány gróftot Déli- és Közép-Németországból; de eltekintve Rudolf barátjától,

Frigyes nürnbergi várgróftól, majdnem csupa svábot és olyanokat, kik a mainzi érsek hűbéresei vagy rokonai voltak.

Frigyes szalczburgi érsek, az Otakár-ellenes mozgalom lelke, a következő haditervet készítette. Rudolf maga Csehországot nyugtalanítsa, hogy a királyt rábírja, hogy ott vonja össze csapatait. Viszont Meinhard tiroli gróf, Rudolf barátja, aki leányának Rudolf fiával, Albrekttel való házassága következtében még közelebb állt hozzá, valamint fivére Görzci Albrekt Karintiát, Krajnát és Stiriát támadják meg; végül egy harmadik sereg a védtelen Ausztriába nyomuljon. Ennek a tervnek megfelelően Rudolf, Lajos pfalcsi gróffal, Égeren át valóban Csehországba akart törni, míg legöregebb fiát, Albrekttet, Ausztria ellen küldte. Otakár a támadást valóban erről az oldalról várta és seregeit Csehország nyugati határán, Tepl-nél állította fel.

Ekkor Rudolf szeptember elején Nürnbergből hirtelen dél felé kanyarodott és Regenszбургba ment, miután az alkudozások Henrik bajor herczeggel, akiben Otakár teljesen bízott, kedvezően folytak. Henrik megígérte, hogy a cseh királynak vagy épen nems vagy csak Csehország vagy többi országainak határain kívül nyújt segítséget, majd maga ment Regenszбургba Rudolfhoz, akitől hűbéreire adományt nyert és támogatásáról biztosította eddigi szövetségesei ellen. Rudolf leányát, Katalint eljegyezte a herczeg legöregebb fiával, Ottóval és 40000 márka hozományt ígért, amiért az Ennsz feletti tartományt zálogul adta. Most Rudolf előtt a Duna mentén nyitva volt az ut s nagy gyorsasággal előnyomult. Október 18-án megérkezett Bécs alá.

Bécs épen az utóbbi időben Otakár különös kegyét tapasztalta. Mikor a város ismételt tűz következtében majdnem teljesen elhamvadt, a király, hogy megkönnyítse az újraépítést, erdőt ajándékozott neki, egész hónapra vásárt engedett s a polgárokat öt évre minden adótól és vámtól fölment. Ezért aztán a bécsiek oly időben, mikor Otakárt minden oldalról pártütés fenyegette, áldozatra kész ragaszkodást tanúsítottak iránta. Felbátorítva egyik legbefolyásosabb polgártól s a város jegyzőjétől, a német királynak makacsul ellentálltak. Ellenben Lajos pfalzgrófnak, aki Rudolf előhadát vezette, sikerül Klosterneuburgot rohammal megvennie, úgy, hogy az ostromló sereg legalább oldalt fedezve volt.

Ugyanakkor, mikor Rudolf előnyomult, szövetségesei is megkezdték a támadást a déli herczegsek ellen.

A déli herczegségek egy része már elveszett, mikor a cseh király arra a hírre, hogy Rudolf a Dunához vonult, seregével gyors menetekben, részben majdnem járatlan vidékeken sietett át, de már lehetetlen volt a Bécs felé vezető utat Rudolf előtt elvágnia. Azért az akkori hiányos összeköttetés mellett nagy kerülőt kellett tennie és csak akkor érkezett a Morva-mezőre, mikor már hozzáfogtak Bécs ostromához.

Míg Rudolf ereje a hozzá átpártolt osztrákokkal, továbbá a stájerekkel és karantánokkal gyarapodott, Otakár serege az osztrák nemesek szökése folytán mindinkább megfogyott. Döntővé lett, hogy a lázadás szelleme a cseh seregre is átragadt. Már 1273-ben Rizenberg Borsó, egyike a legelőkelőbb cseh nemeseknek, ellenfelei rágalmazásai következtében a királynál kegyvesztetté lett, mire a római királylal áruló összeköttetésbe lépett. Csehország leghatalmasabb nemzetségei csapataikkal szintén elhagyták és magában Csehországban kezdtek ellenségeskedést. Ezzel Otakárra nézve eltűnt a remény, hogy ellenfelével győzelmesen fejezi be a harcot s hogy az elvesztett országokat visszafoglalja. Másrésztől Rudolfra nézve sem állt a dolog úgy, hogy versenytársának teljes leverésére számíthatott volna. Mert Bécs, a Dunától északra fekvő vidék kulcsa, makacsul ellentállt s az idő már annyira előre haladt, hogy a sereg nem táborozhatott sokáig.

Ily viszonyok között az alkudozás tevékenységének alkalmas tere nyílik. A közvetítők, akik között bizonyára Bruno, olmüci püspök kiváló szerepet játszott, megegyezést hoztak létre, amely szerint négy bíró: Rudolf részéről Lajos pfalczgróf és Bertold vürzburgi püspök, Otakár részéről pedig nővérének fia, Ottó brandenburgi örgróf és Bruno olmüci püspök volt hivatva arra, hogy a két király viszályát eldöntse. 1276 nov. 21-én békét közvetítettek, a bécsi békét, mely a pillanatnyi birtokállapotnak felelt meg Otakár lemondott Ausztriáról, Stiriáról, Karintiáról, Krajnárol, Vindismarkról s az interregnum idején megszállott Égeről. Viszont Rudolf hűbérül adta Cseh- és Morvaországot, és leányát Gutát Otakár fiának, Venczelnek Ígérte, 40.000 ezüst márka hozományyal, amelynek fejében évenként Ausztriában, a Dunától északra, Krems és Stein városok kivételével, 4000 márka jövedelmet engedett át. Miután megállapították, hogy ezek akkor is illessék Csehországot, ha a házasság gyermektelen marad, Ausztriának a Dunától északra eső részét ilyformán átengedték Csehországnak, hacsak a római király 40.000 márkáért meg nem váltja. Viszont Otakár leányát, Kunigundát, Rudolf egyik fiának adja feleségül és 40.000 márkára becsült magánbirtokait és hűbéreit Ausztriában átengedi Rudolf királynak fia kiházásításához. A túsokat és foglyokat szabadon bocsátják, mindkét király párthíveinek megkegyelmeznek, a tőlük elvett birtokokat visszakapják. Rudolf Bécs városának minden jogát és kiváltságát biztosítja. Végül a magyar királyt belefoglalják a békébe s valamennyi, a esetiektől megszállott magyarországi helyet visszaadnak. November 25-én Otakár a Bécs előtti táborban Rudolf királynak térden állva hűséget esküdött.

Mikor Rudolf azonban nemsokára meggyőződött arról, hogy Otakár meg akarja szegni a békét, megtette az előkészületeket a háborúnak újból való megkezdésére.

Hainburgban találkozott V. László magyar király-lyal, őt fiául fogadta és a legszorosabb szövetségre lépett vele. Mindkét király kézzel kötöztette magát, hogy egymást támogatni fogják a cseh király ellen s hogy vele egyoldalúlag sem békét, sem fegyverszünetet nem köt.

Mihelyt biztos volt a magyarok szövetségéről és számíthatott az osztrákok, stájerok, karantánok, valamint barátjának, tiroli Meinhardnak hathatós támogatására, szükség esetén a Dunától s az erős Bécsből fedezve, Rudolf a cseh király esetleges támadását nyugodtan bevárhatta. Otakár úgy látszik már a nyár óta lépéseket tett, hogy háború esetére minden előkészületet megtegyen annak szerencsés kimenetelére.

Otakár minden eszközzel olyan változást akart előidézni Rudolf szövetségesei közt, hogyha a mozgalom tovább terjed, akkor Rudolf hatalmi állását gyökerében megtámadja és rendkívüli veszély fenyegeti őt.

Otakár maga 1278 június 27-én hagyta el fővárosát, amelyet többé nem látott viszont és Brünnebe ment, amelyet serege gyülekező helyül kitűzött. Julius 15-én akart innen kiindulni. A győzelmet biztosra vette.

„A király (Rudolf) — Írja nejének Brünneből — Bécsben van s most ez egyszer nem kaphat segítséget. Bizton reméljük, hogy óhajtásunk szerint szerencsés sikereket aratunk és pedig nemcsak ellene, hanem valamennyi ellenségünk és versenytársunk ellen. Reméljük ugyanis, hogy az osztrák városok, mihelyt odaérkezünk, önként hódolatunkra sietnek.“

Otakár azonban azt a nagy hibát követte el, hogy nem támadott elég gyorsan és erőlesen.

Ahelyett, hogy minél előbb megszállotta volna legalább a Dunáig terjedő vidéket, amely fontos hadászati szolgálatot teljesíthetett, mert ha nem sikerült rajta átkelni, biztos védelmi vonalul szolgálhatott volna s ahelyett, hogy ellenfelétől segélyforrásainak jelentékeny részét elvonta volna: hozzáfogott egyes határvárosok rendszeres vívásához, pedig ezeknek a megvétele a háború folya-

A német-római birodalom koronázó czeremóniás kardja. Most Bécsben a Habsburg-ház családi kincstárában őrzik.

mára nem lehetett döntő s e közben a legdrágább időt elvesztegette: Drózendorf-ban Meiszan István, aki Künring helyett az osztrák marsalli méltóságot kapta, kevés emberével tizenhat napig állott ellent Ottokár seregének. Mikor végre megadta magát, a cseh király keletre, Láz felé fordult s ezt a helyet ép oly hosszasan ostromolta.

Ezzel időt engedett Rudolfnak, hogy az osztrákokat, stájereket és karanténokat, valamint a szalzburgi érsek csapatait némi birodalmi nehéz lovassággal magához vonja. Úgy látszik azonban, hogy a birodalomban csak rokon vagy hozzá egyébként közelálló fejedelmekhez fordult, úgy, hogy nem sokan jelentek meg. Sem veje, Lajos pfalcz-bajor fejedelem, sem sógora, Hohenberg gróf, akit sürgősen segítségül hívott, nem voltak jelen a döntő harcban, amely, igaz, talán korábban is történt, mint a hogy kezdetben tervezték. Csak Henrik bázeli püspök és Hadstadt Konrád Verner, Felső-Elzász tartományi helytartóját, továbbá a nürnbergi várgróft említik olyanokul, akik idejekorán érkeztek Rudolfhoz. A két első mindössze csak száz lovagot hozott magával, akik vértezett lovakkal voltak ellátva. Ugyanannyival csatlakozott hozzájuk menetközben egy sváb gróf. De mivel Henrik, Alsó-Bajorország hercege a Duna mentén a legrövidebb utat elálta, kerülőt kellett tenniök, a várgrófnak például Tirolon keresztül.

Rudolf, mint mondják, a sváb nagyokhoz intézett felszólításá-

ban szeptember 8-át tűzte ki végső határnapul, ameddig meg kell jelenniük, ellenkező esetben legnagyobb hátrányára válnék. Bizonyára az volt a szándéka, hogy addig védelmi állást foglal el.

Egyszerre csak hallja, hogy szövetségese, V.

László magyar király, aki Székesfehérvárott gyűjtötte össze hadait, nagyszámú sereggel útban van és Pozsonynál már át is kelt a Dunán. Ennek hírére augusztus 14-én ő is elhagyta Bécsset, ahol addig tartózkodott s azután Hainburgon át Marheggbe ment, ahova most egy hét alatt megidézte az osztrák tartományokból még meg nem jelent vitézeket s ahol a sváb csapatok is a bázeli püspökkel hozzá csatlakoztak. Még mielőtt mindannyian egyesültek, Rudolf nyolczezer magyart és kunt Baksa György mester s egy csapat osztrákot Emerberg Bertold vezetése alatt északra küldött, hogy az ellenség erejét kikémleljék. Otakár a vitézül védett Láz előtt állott meg, amikor csapatait augusz-

A német-római birodalom jogara.

A német birodalmi alma

tus 17-ike táján kétezer könnyű lovas, akit az említett hadtest parancsnokai előre küldöttek, igen kellemetlen módon fölverte.

Rudolf úgy látszik a kémszemle eredményét oly kedvezőnek találta, hogy a László királyllyal történt tanácskozás után augusztus 22-én nyomban támadásra szánta el magát. Augusztus 23-án az egész magyar sereg átkelt a Morván és Rudolf hadaival egyesült.

Még ugyanaznap észak felé haladtak Stillfridig s ezen hely, meg a Felső-Weidenbak mellett fekvő Dürnkruz között ütöttek táborn.

Két nap telt el csatára való előkészületek között, anélkül, hogy az ellenség Rudolfot és szövetségeseit háborgatta volna. Augusztus 25-én oly közel állottak hozzá, hogy a két sereg legfeljebb egy mértföldnyire volt egymástól. Augusztus 26-át, egy pénteki napot, amelyet Rudolf különösen szerencsés napnak tartott, tüzték ki a csata napjául.

Augusztus 26-án körülbelül kilencz óra tájban délelőtt Rudolf megkezdte a támadást. Ő maga részt akart venni a harcban: az ifjú László király azonban kívánságára a Morva mezőtől balra elhúzódnó halmok egyikéről nézte a csatát. Rudolf úgy látszik a jobb szárnyon a Morva mellett és pedig több hadrendben a nehéz osztrák, stájer, karantán és német lovagokat állította fel, a bal szárnyon pedig a magyarokat Csák Máté nádor vezetése alatt míg a kunok rendetlen csapatokban az ellenséget oldalt nyugtalanították. Hátrább Rudolf némi tartalékot állított fel, ötven vértezett lovagból, a „hosszú“ Kapell Ulrik vezetése alatt.

Hosszas, makacs harc után a csehek nehéz lovassága felülkerekedett. Rudolf jobb szárnya Jedenspeigenből — úgy látszik ennek közelében harcoltak először — visszavonult Dürnkruz felé, sőt a különben kicsiny és sekély Weidenbak-on át visszaszorított Rudolfot magát, ép mikor a patakot át akart kelni, egy türingiai lovag, akit állítólag Otakár felbérelt, megrohanta, lovát leszúrta, mire lovával együtt a patakba bukott, ahol magát az ellenséges csapások, valamint a lovak patkói ellen pajzsával igyekezett megvédeni. Azonban csakhamar segítség érkezett. Egy turgauai lovag, Ramsvag Henrik fölemelte és újból lóra segítette s a csata dühöngött tovább. Valószínűleg ebben a kritikus pillanatban elegyedett a tartalék a harcban, mely a cseh lovasságot teljesen áttörte; a messze dél felé előnyomult cseheknek egy részét a tartalék s a magyarok, akik ezen a napon legnagyobb vitézséggel harcoltak, oldalt támadták s a Morvába szorították, ahol számtalan lovag sírját lelte.

Ezzel a csata Rudolf javára dőlt el. Otakár fogságba esett, de egyik személyes ellensége megölte.

A kor szokása ellenére Rudolf győzelme után nem maradt a csatatéren,

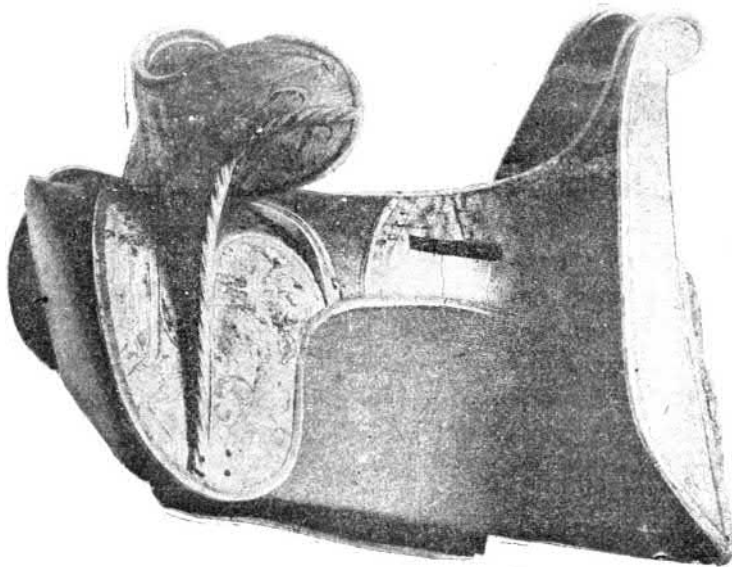

A német-római birodalom jogara

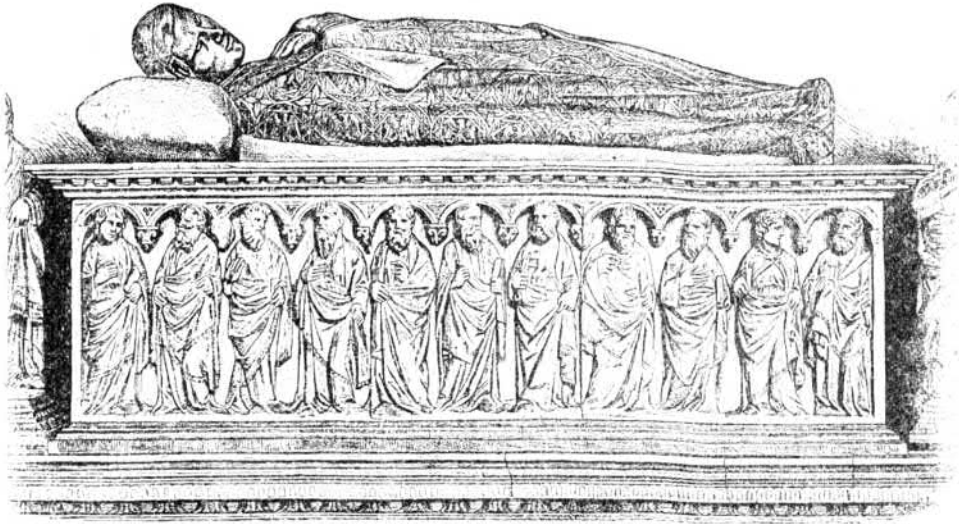
hanem a futó ellenséget nagy sietséggel még három mértföldnyire üldözte, ő maga a Morva és Thaya mentén felfelé, a magyarok pedig, akik az üldözésre különösen alkalmasak voltak, északnyugati irányban. Már másnap mindkét király a morva határon áll: Rudolf Feldsber-ben, László pedig Láá-ban.

A heves üldözés következtében az ellenséges hadsereg teljesen megsemmisült. Legnagyobb része megöletett, a Morvába fűlt vagy fogságba esett. A foglyok között volt Ottokár természetes fia, Miklós is, aki a magyarok kezébe került. Csupán az elesettek számát az egykorú tudósítások 10—14000 emberre becsülik, míg Rudolf részén állítólag nagyon csekély volt a veszteség, ami különben könnyen magyarázható abból, hogy az akkori lovas seregekre nézve többnyire nem a harcz, hanem a futás vált végzetessé.

Aztán a német belügyekre fordította Rudolf figyelmét. Megsemmisítette a gyöngé elődjeitől tett minden engedményt s visszakövetelte — bár hiába — a bitorolt császári birtokokat és jogokat. Megtiltotta a magánháborúkat, sok lovagvárt leromboltatott, így magában Tübingiában 70-et. Végül biztos alapokra fektette háza uralmát. Karintiát átengedte a tiroli grófnak, aki Ottokár ellen támogatta, 1282-ben pedig Ausztriát és Stiriát Albert fiának adta. Ezekon a tartományokon épült föl a habsburgok későbbi nagysága. A birodalmi gyűléstől kérte, hogy fiát római királynak tegye meg. De a választók már is túl hatalmasnak találták s e kérését megtagadták.

Diszes nyereg.

VII. Henrik siremléke.

RUDOLF UTÓDAI.

Habsburgi Rudolf halála után (1291) más kisebb házból való herceget, Nassau Adolfot választották meg császárnak. Ez 100,000 font sterlingért lekötötte magát I. Edvardnak Szép Fülöp ellen, majd e pénzen Türingiát megakartta venni családjának. A választók erre Osztrák Albertét hívták meg, aki ellenfelét megölte a gelheimi csatában, 1298-ban.

Az új római király a maga családját akarta ültetni a cseh trónra, melynek dinasztiája kihalt, sőt Türingiát és Meiszent is elakarta foglalni, de ott csatát veszített. Igaztalanul ki akarta terjeszteni jogait Elzászra és Helvecziára s ez lett a szerencsétlensége. Úri, Svicz és Untervalden kantonok fölláztak és unokafivére, Sváb János is megtámadta. Mikor Reuszon átvonult, János leszúrta. Albert leánya, a magyar király özvegye, 1000 ártatlant fojtatott meg, hogy halálát megboszulja.

Svájcz, mint Ari királyság része, 1033-ban lett a német birodalomé. Erős világi és egyházi hűbéresség telepedett le ott. Már a XII. században a városoké a főszerep, Zürik, Bazel, Bern, Freiburg nagy kiváltságokat kaptak. Három kis kanton fékezetlen függetlenségi érzést őrzött meg, három hős, Stauffaher Verner, Melktál Arnold és Fürszt Valter összeesküdött, hogy lerázza az idegen igát. Geszler osztrák kormányzó zsarnoksága s Teli Vilmos híres tette adta meg a jelt a fölkelésre. Albert utóda, Lipót, nem bírt velük. 1315-ben Morgarten mellett megverték. A három első kantonhoz csatlakozott Luczern, Zürik, Glárisz, Zug és Bern. Ez Svájcz nyolcz ősi kantonja.

Habsburg Rudolfot szegénysége és vélt gyöngesége miatt választották meg császárnak. Halálakor nem szavaztak fiára, Albertre, hanem a szegény Nasszaura. De Albert megölte riválisát. Halála után már határozottan nem akarták harmadszor is Habsburgnak adni a koronát, Valoa Károlynak, Szép Fülöp fivérének sem, hanem a lukszburgi gróftól választották, kiből VII. Henrik lett. Henrik házasság útján megkapta Csehországot, fia

János pedig elvette Morvaország örökösőjét. Aztán átment Henrik az Alpokon. Róbert nápolyi király fegyvert fogott ellene, V. Kelemen kiátkozta, a gelfek is ellene voltak. Ő tehát nyíltan a gibellinek pártját fogta. Firenzét meghódolásra kényszerítette. A pápa átok alá vetette. Éppen Nápoly ostromára készült, mikor, állítólag méreg következtében meghalt (1313.)

Utána egyszerre két császár lépett a trónra: Bajor Lajos és Szép Frigyes, az elhunyt Albert fia. Nyolcz évi háború után Lajos győzött s Frigyes a kezeibe esett. Három évig fogva tartotta őt, aztán kibékült vele s együtt kormányoztak. Ezt azért tette, mert félt Franciaországtól és a Szent-széktől.

Igazi ellenségét ezekben látta, XXII. János pápa kiátkozta, mire Lajos a gibellinekkal, a zsoldos kapitányokkal szövetekezett, megfosztotta Jánost a pápaságtól s Miklós ellenpápát juttatta uralomra.

De a pápai átok még mindig hatott, Lajos alázatosan fölmentését kérte. De János a koronáról való lemondást követelte tőle. Utóda, XII. Benedek pedig nem békülhetett, mert a francia király megtiltotta, hogy Lajost fölmentse, aki ellen rokonát, János cseh királyt állította síkra.

Lajos erre a francia király ellen fordult. Segített III. Edvardnak a flamandokat föllázítani, az angol királyt

Habsburg! Rudolf speieri síremléke.

Osztrák Frigyes pecsétje.

császárt és hogy az így szabályszerűen megválasztott fejedelem törvényes király és császár; hogy a Szent Széknek nincs joga ahhoz, hogy a választók választását akár megerősítse, akár visszavesse; és hogy mindenki, aki e megállapodások ellen cselekedni mer, fölségáruló s úgy is büntetetik. Az állam eltiltotta az egyházat attól, hogy a birodalom politikai életébe bármily módon beavatkozzék. Lajos a következő évben meghalt. Családjának megszerezte Brandenburgot és Tirolt. Ez utóbbi grófság 1363-ban végkép Ausztriáé lett.

A franciaellenes választók Lukszenburg Károly cseh király ellen III. Edvard angol királyt akarták jelölni, de ez nem ment bele. A cseh király aztán választás utján, mint IV. Károly, német császár lett. Roppant szegény volt, mondják, hogy mészárosa az utcán szólította meg számlája kifizetésére.

Elment Itáliába, ahol a még meglévő német jogokat eladogatta. De nem volt ott

birodalmi vikáriusnak nevezte ki Németalföldön s birodalmához akarta csatolni Franciaországot is. De sem a kinevezés, sem a csatolás végrehajtására nem volt ereje. Végre is meghajolt a pápa előtt s le is akart mondani a császári hatalomról. A választók azonban melléje álltak, hogy a birodalom legfőbb méltóságát idegen hatalomtól való függéséből egyszer mindenkorra kiszabadítsák. 1338-ban a frankfurti pragmatika szankcióban a rendek kimondták, hogy a császári hatalom csakis istentől függ; hogy a fejedelmek választják a

Osztrák Albert pecsétje.

semmi tekintélye. Viszkonti Galeasz egyszerűen lecsukatta, míg őt Lombardiába örökös vikáriusnak ki nem nevezte. Rómában csak egy napig volt, mert a pápa nem tűrte tovább.

Mégis nagy érdeme volt. Ő állapította meg a német választási törvényt a híres arany bullában, melyet 1356-ban a nürnbergi birodalmi gyűlésen hirdettek ki. E szerint a választók száma hét és pedig három egyházi: a mainczi, kölni, tried érsek — kiknek a választáson mindig jelen kell lenniök — és négy világi, a cseh választó kirláy, a rajnai választó (palatínus) gróf, a szász választó fejedelem és a brandenburgi választó örgróf.

A három egyházi választó czime érsekkancellár marad: a mainczi Németország, a kölni Itália és a tried Ari királyság érsekkancellárja.

Nasszaui Rudolf pecsétje.

A főpohárnok mindig a cseh király, a főudvarmester a rajnai palatínus-gróf, a nagymarsall a szász választó fejedelem és a főkamrás a brandenburgi választó örgróf volt.

A római király s illetőleg jövendő császár mindig Frankfurtban választandó szótöbbséggel, Ákenben szenteli föl a kölni érsek és első birodalmi gyűlését mindig Nürnbergben tartja meg.

A választói méltóság állandóan a már említettek, akiknek országa soha sem

osztható föl, sem szét nem darabolható.

A császár hatalma hanyatlott. IV. Károly nem törődött vele, főgondja volt, hogy családját minél gazdagabbá tegye s ezt el is érte.

Utóda, fia V e n c z e l lett, akit az olasz pénz segítségével választatott meg római királynak. Venczel ideje legtöbb részét Csehországban töltötte s mint apja, a császári birtokok eladása útján gyarapította magánbirtokait. Végre is megunták ezt a részegeskedő császárt s 1400-ban letették.

Utóda a szegény P f a l c i R u p r e k t lett, aki 1410 ben halt meg.

Pfalci Ruprekt érdekesség nélküli uralkodását Venczel fivéréé, Zsigmondé követte, aki egyúttal magyar király és Brandenburg örgrófja volt. Alatta volt a konstanczi zsinat (1414) és a husziták háborúja. A konstanczi zsinat legfontosabb része H ú s z J á n o s kivégzése volt, kiről részletesebben Zsigmondnál szólunk.

Szép Frigyes halála.

Müldorf mellett 1322-ben szeptember 18-án volt Bajor Lajos és Szép Frigyes közt a döntő ütközet.

A győzelem már-már Frigyes felé hajlott, de ekkor leszúrták lovát, és egy lovagi apród elakarta fogni.

Ekkor Frigyes megadta magát Nürnbergi Frigyes grófnak

Húsz cseh tudós pap volt, aki bár Viklef tanait magáévá tette, mégis a prágai egyetemnek rektora és a királyné gyóntatója lett s az egész országban roppant népszerűsége tett szert. A pápa kiátkozta Írásai miatt, ő

Dante VII. Henrik előtt.

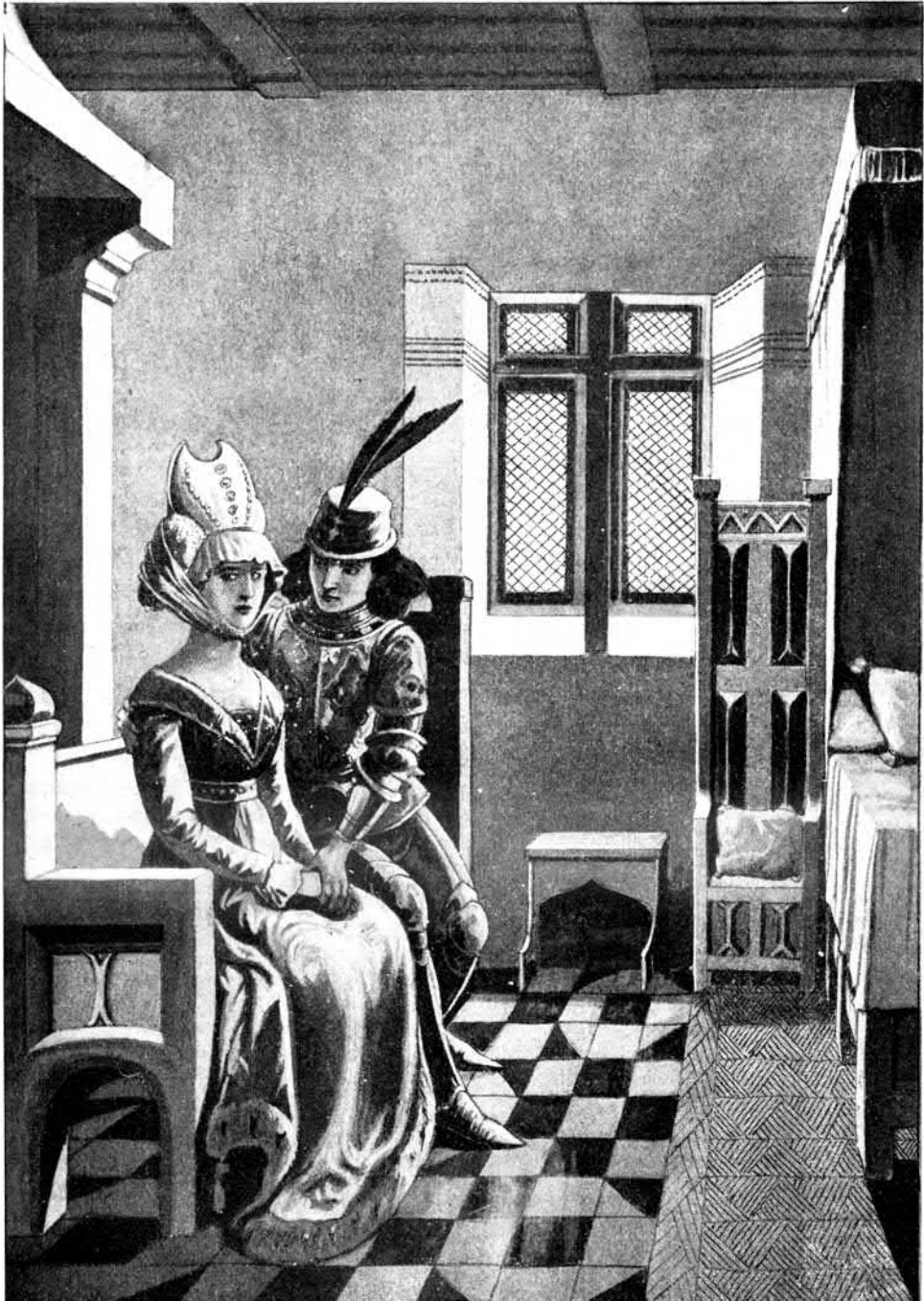
Dante, akinek hazájából menekülnie kellett, mindég magasztalva irt VH. Henrikről és mikor VII. Henrik Olasz-földre jött Lombardiába, ott térden állva kérte, hogy Firenzében dülő pártviszályokat törje meg

a konstanzi zsinathoz fölebbezett, ahol, bár császári menlevéllel jelent meg, mégis elégették tanítványával, Prágai Jeromossal együtt (1415).

E híre egész Csehország föllázadt. Egy Ziska nevű nemes vezette a lázadást. Sohasem győzték le. Bevette Prágát, a város előljáróit kivégeztette, fölgujtotta az egyházakat, megfojttatta a szerzeteseket. Zsigmond hiába küldött hadsereget a husziták ellen, legyőzték. Ziska bár megvakult, győzhetlen maradt. Végre a bázeli zsinat a huszitáknak vallási szabadságokat adott és ezzel véget vetett a vérengzésnek.

Zsigmonddal kihalt a lukszburgi ház(1438)s vejével,Osztrák Albert t e b újra az osztrák ház lépett a császári trónra. Albert 1439-ben a törökök elleni háborúban elesett, utószülött fia, László, csak Magyarországot és Csehországot örökölte. Egy évvel később egy másik osztrák herceg, III. Frigyes lépett a császári trónra. Ő volt az utolsó német császár, aki magát Rómában megkoronáztatta (1452).

A választók a császársággal csupán czimet adtak, ellenben azt a nagy

Képek kereszties háborúk korából.
Pánczélos lovag az ő szerelmes hölgyével, annak a szobájában. A hölgy ruháját hermelin díszíti. A padló márvány. Az ablakokon még nincs üveg.

hasznot nyerték, hogy a császár, aki Bécsben székelt, megvédte őket a Keletről betörő török hatalom ellen. A császárnak, mint a birodalom fejének, nem volt jövedelme, sem katonai hatalma, sem jogi ereje, kivéve a diéta határozatai ellen alkalmazható vétőjogot. Ez a diéta (birodalmi gyűlés) három kollégiumra OSzlott a választó feje-

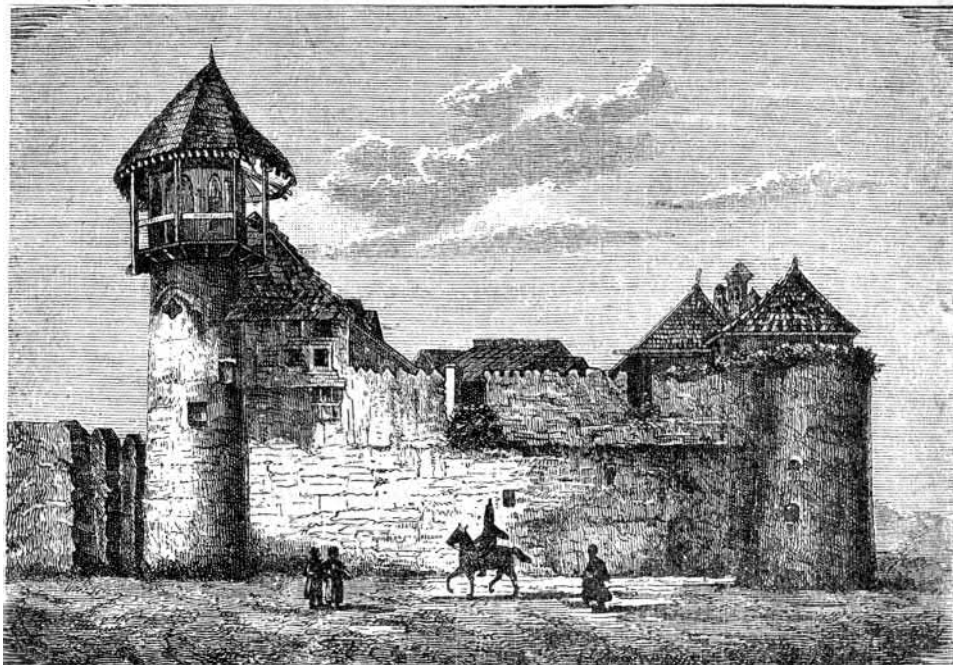
Bajor Lajos koronázása Rómában, a Pétertemplomban.

delmek, a hercegek, a városok kollégiumára. A birodalmi gyűlés állapított meg mindent, ami a birodalomra vonatkozott; a császáré volt a végrehajtás főadata, persze anélkül, hogy ehhez a birodalom a szükséges eszközöket nyújtotta volna.

Központi hatalom tehát nem létezett Németországban, de az egyes országok alkotmányai is meglehetősen eltértek egymástól. A választók birtokai valóságos királyságok voltak, a hercegségek kis monarchiák, a városok kis köztársaságok, ilyen volt a szent római német császárság.

Bajor Lajos.

Tatár vár.

OROSZORSZÁG KELETKEZÉSE; OROSZ KÖZTÁRSASÁGOK.

A VARÉGEK, NOVGOROD, PSZKOV ÉS VIATKA (1224-IG).

A varégeknek eredete sok vitára adott alkalmat. A legvalószínűbb mégis az, hogy skandináv eredetűek, azonosak a normannokkal, de magukba olvasztottak sok szláv elemet, amint a normannok máshol is egyesültek a megfelelő népekkel. Skandináv eredetükre vall alakjuk, öltözetük, hadviselési módjuk, merész hajós voltak és az a körülmény, hogy jeles gyalogos katonák. A X. századbéli varég fejedelemnek Csernigov mellett félfedett sírjában, talált láncszemekből készült pánczéling, hegyes sisak azonos a normann harcosok fegyverzetével. A régi képeken ábrázolt orosz fejedelmek épügy vannak öltözködve és felfegyverkezve, mint a francia normann főnökök. Valamint a normannokat, úgy őket is a harc heve önkívületbe hozta, azért egyetlen egy vereség alkalmával sem lehetett látni, hogy megadták volna magukat. Ha nem remélték többé a győzelmet, inkább öngyilkosok lettek, mert azt tartották, ha ellenfelük hatalmába esnek, a túlvilágon is neki kénytelenek szolgálni. A görögök régóta nagyra becsülték e hősök értékét. Ők alkották a rósok vagy varangiak néven a császár testőrségét s az egész bizanci hadseregben mindenütt kiválóan szerepeltek.

Az oroszországi varégek szívesen szegődtek idegen népek zsoldjába, éppúgy Novgorodéba, mint Bizanczéba. Néha azonban maguknak is hódítanak. Így tettek kétségen kívül Rurik társai Oroszországban. A benszülött kalandorokkal való vegyülésök okozta, hogy oly hamar elvesztették vallásukat, nyelvüket és szokásaikat, de megtartották katonai felsőbbbségüket és azt, hogy egy választott vagy örökös főnöknek engedelmességedtek. A szláv féktelenségbe ők hozták be azt a fegyelmezett harcos erőt, mely nélkül állam fenn nem állhat. Az ő érdemük, hogy a benszülöttek szakítottak a szétszórt községek szervezetével.

A fejedelem hatalma főleg három jogkörre szorítkozott: az ország védelmére, az igazságszolgáltatásra és ebbeli érdeme jutalmául az adószedésre.

Már 859 ben az ilmeni szlávok, a kri.vicsek, a csudok, veszek, mériek adót fizetnek a varégeknek.

A szlávok meghívására három testvér, Rurik, Szineusz és Truvor, kiknek skandináv neve békeszeretőt, győzelmet és hűt jelent, összegyűjtötték „testvéreiket és családjaikat“, átkeltek a Balti-tengeren s letelepedtek azon föld határán, melyet meg kellett védeniök. A legidősebb, Rurik Finnország határán a Ladogától délre telepedett le, Szineusz a Fehér-tó mellett a veszek között, Truvor pedig Izborszkban, Livland határán. Miután e két utóbbi meghalt, Rurik Novgorodban szállott meg, s ott fejedelmi palotát építtetett. Más két varég, Aszkold és Dir, kik nem voltak Rurik rokonságából valók, lementek egész Kievig s uralkodtak a poliánokon. Ezek nevéhez fűződik Czárgrád (Bizancz), a császárváros elleni hadjáratok megindítása. Kétszáz hajóval beveztek a Boszporuszba s ostrom alá vették Konstantinápolyi. De nagy vihar támadt, — a bizanci rege szerint Szűz Mária közbenjárására, — mely az orosz hajóhadat tönkre tette.

Ruriknak utóda nem annak kiskorú fia, Igor lett, hanem családjának legidősebb tagja, Rurik testvére: O l e g. Szlávokból, varégekől és finnekől összeállított haddal délre vonult; elfoglalta Szmolenszket és Lubecset, majd Kiev falai alá érkezett. Árulással foglyaivá tette Aszkoldot és Dirt s kivégeztette őket. Még ma is mutatják Aszkold sírját. Oleg Kievben telepedett meg. Novgorod, Szmolenszk és Kiev biztosította neki a folyam-utat a Balti-tengertől a Fekete-tengerhez. Meghódította a novgorodiakat, a kri.vicseket, mérieket, szieveriánokat, poliánokat, radimicseket, s ekkép Oroszországnak csaknem minden törzsét egyesítette hatalma alatt.

Oleg 907-ben nagy hadsereget gyűjtött, kétezer bárkából álló hajóhadat szerelt föl, s megindult Czárgrád ellen. Az orosz monda e hadjáratot csodás részletekkel díszíti fel. Oleg kerekeket alkalmazott hajóira, kibontotta vitorláikat, s hajói kedvező szélről hajtva, a mezőkön keresztül érkeztek a város kapui elé. VI-ik vagy Bölcs Leó megrémült és adófizetést ígért, valójában pedig méreggel akart tőlük szabadulni. Oleg fölfedezi ármányait, súlyos adót ró rájuk.

Valami jós megjövendölte Olegnek, hogy legkedvesebb lova fogja halálát okozni. Azért lovát távol tartotta magától s miután az állat kimúlt, öt évvel később csontvázához vezettette magát, hogy kigúnyolja a jós tudatlanságát, csalását. De a ló koponyájából kígyó jött ki s a hős lábán halálos csípést ejtett.

Utána I g o r, Rurik fia került a trónra. Igor indította a harmadik hadjáratot Czárgrád ellen. A Dnyeper mintegy magától vitte le hajóhadát a görög tengerre. A helyett, hogy a várost támadta volna meg Igor, kegyetlenül pusztította a görög tartományokat. Erre a bizanci tábornokok s tengernagyok egyesültek: a görög tűz eldöntötte a csata sorsát, az orosz sereg teljesen tönkre ment. 944-ben állítólag új hadjáratot indított Igor, melyre megnyerte a rettenetes besenyők segítségét. A görög császár, ki ettől nagyon megrémült, évi adót ajánlott föl s új kereskedelmi szerződést kötött vele. A mikor a fejedelem Oroszországba visszatért, megölték a drevliánok, mikor rajtok az adót akarta behajtani (945).

O l g a, Igor özvegye vette át ezután az uralkodást kiskorú fia, Szvatoszláv nevében. Első dolga volt, hogy kegyetlen bosszút vegyen a drevliánokon. Majd Konstantinápolyba indult, ahol felkereste Biborban született Konstantin császárt, kinek előkelősége és nemes jelleme oly hatással volt reá, hogy felvette a keresztséget Heléna neve alatt.

Oroszországban akkor még csak csekély előmenetelt tett a kereszténység. Czirill és Metód óta, akik megalkották a bolgárok részére a szláv abc-ét s számukra lefordították a szent-Írást, a kereszténység csak lassan, bár fokozatosan terjeszkedett a szláv népek között. Állítólag Aszkold lett volna az első keresztény orosz fejedelem. Bizanci feljegyzések szerint már VI. Leó alatt szerepelt Oroszország püspöksége, valószínűleg Kievben. Mikor Kievben az Igor kötötte békére meg kellett esküdniük: az oroszoknak egy része már Sz. Illés templomában az evangéliumra tett kézzel esküdött. Volt tehát az orosz anyavárosban már keresztény község. A nép tömege azonban még hallani sem akart a keresztség felvételéről; Olgának fia, Szvatoszláv sem.

S z v i a t o s z l á v rövid ideig uralkodott (964—972). Legyőzte a kazárokat, de nyomukba jöttek a vad besenyők. Ebben az időben Fókász Nikéforosz görög császár segítségül hívta az oroszokat a bolgárok ellen. Szvatoszláv meg is jelent, leverte a bolgárokat, elfoglalta fővárosukat, Perejaszlávot a Duna mentén s oda akarta áttenni a székhelyét.

Képzeltető a bizancziak rémülete, kiknek tőzsomszédságában akart megtelepedni ez a félelmes ellenség, kinek hatalma a Balti-tengerig terjedt # észak felé s aki a mellett a mindinkább elszlávosodott Balkánra támaszkodhatott volna. Ha Szvatoszláv megvalósítja szándékát: meghúzhatták volna a lélek-harangot a Balkán-félszigeten a görög faj és a kelet-római uralom fölött. Ha az oroszok a Dunának s így a szárazföldi útnak birto-

kába jutnak, Konstantinápolyra rázúdíthatták volna a szlávoknak összes hordáit. Konstantinápoly szerencséjére a már megingott trónra egymásután jeles hadvezérek ültek. Zimiszcisz Jánosban az orosz fejedelem méltó ellenfelére akadt. A bizanci császár először is reáttette kezét Bulgáriára, melyet Szvatoszláv elhagyott, hogy Kievet és ott levő családját a besenyők ostroma alól felszabadítsa. Az orosz fejedelem tehát kénytelen volt másodsor is hozzáfogni Bulgária meghódításához. Zimiszcisz ekkor határozottan követelte, hogy az elődjével kötött szerződése értelmében ürítse ki a tartományt. Szvatoszláv azt válaszolta, hogy nemsokára Konstantinápolyban lesz. Zimiszcisz nagy előkészületeket tett a háborúra. 972 márcziusának kezdetén hajóhadát a Duna torkolatához küldötte, maga pedig seregével Drinápolyba ment, megszállta a Balkán szorosait, majd hirtelen Perejaszláv falai alatt termett, ott több ezer oroszot megvert, akiket a várba szorított. Azután rohammal bevette a várat, a mikor is 8000 orosz a lángok között veszett el. Szvatoszláv erre seregének zömével ellene sietett s Dorosztolnál (Szilisztria) találkozott vele. A harcz elkeseredett volt. Mondják, hogy 12-szer ingadozott a szerencse a felek között. Végre az oroszok visszavonultak Dorosztolba. A császár itt ostrom alá fogta őket. Az oroszok kicsapásaik alkalmával vakmerő bátorságot fejtettek ki. Még az asszonyok is a harczba vegyültek. Az oroszok inkább megölték magukat, mintsem hogy kegyelmet kértek volna. Minden kirohanást követő éjjel, a hold fényénél látni lehetett, amint kimentek a városból, hogy halottaikat elégessék. Ilyenkor föláldozták a hadifoglyokat s a Dunába kakasokat s kis gyermeket fojtottak. Az élelmi szerek kifogytak; Szvatoszláv merész éjjeli kirohánással a szomszéd falvakban összeszedte a kölest és búzát, majd váratlanul az ostromló görögökre vetette magát, s így szerencsésen visszatért a városba. Zimiszcisz ezután oly rendszabályokat léptetett életbe, melyek teljesen kizárták, hogy azontúl csak egy bárka is kimehessen.

A döntő csata előtt Zimiszcisz felajánlotta Szvatoszlávnak, hogy páros viadallal döntsék el a háborút. Szvatoszláv azonban nem állott rá. A véres döntő csatában végre is megverték az oroszokat, akik visszahúzódtak a városba. Egyezkedniük kellett. Zimiszcisz szabad kivonulást engedett nekik Bulgáriából, ha megesküsznek isteneikre, hogy többé nem támadják meg a császárságot, sőt védeni fogják ellensége ellen.

Amikor azután az oroszok elvonultak, a besenyők a Dnyeper ingóványain rajtuk ütöttek, Szvatoszlávot megölték, fejét levágták. Koponyáját a besenyők fejedelme ivó pohár gyanánt használta. Szvatoszláv valóságos mintaképe a varég főnököknek: rettenthetetlen, ravasz, nagyravágyó, de amellet nemeslelkű.

Szvatoszlávnak három fia maradt; Jaropolk Kievből, Oleg a drevliánoknál, Vladimir Novgorodban. A három testvér háborúra kelt egymással, ennek folyamán Jaropolk megölette Olegot, Vladimir pedig Jaropolkot.

V l a d i m i r beleszeretett Jaropolk jegyesébe, Rognédába, aki Poloczk varég fejedelmének, Rogvolodnak volt a leánya: megkérte a kezét, de megtagadták, mert Vladimir rabszolganőnek volt a fia. Vladimir erre feldúlta Poloczkot, megölte Rogvolodot és két fiát s erővel nejevé tette Rognédát. Miután Jaropolkot megölette, nőül vette még ennek áldott állapotban hagyott özvegyét is. Végre annyira neki adta magát a tobzódásnak, hogy Viisegorodban 300, Bielgorodban, Kiev közelében, ugyannyi s Beresztov várában 200 ágyast tartott. Mint hadvezér szerencsés volt: a lengyelektől elvette Vörös-Oroszországot, leverte a viaticsek és radimicsek lázadását; adófizetésre kényszerítette a jászvigeket Litvániában és a letteket Livóniában.

Uralkodása kezdetén új lendületet vett a pogányság. Perunnak emberáldozatot mutatott be. Később azonban érezni kezdte, hogy új hitre van szüksége. Hogy megállapítsa, melyik a legjobb vallás, követői felkeresték a muzulmánokat, zsidókat, a katolikus lengyeleket, majd a bizanci ortodoksokat. Szent Zsófia templomának fénye, a papi ruhák gazdagsága, a szertartások pompája, melyet a császárnak és az egész udvarnak, a pátriárkának és nagy számú papnak jelenléte még inkább emelt, a tömjénfüst, a vallásos énekek: mind nagyon hatottak a barbárok képzelődésére. Időközben Vladimir elfoglalta Kerzonézust s fenyegette a bizanci császárt, hogy megvívja Konstantinápolyt, ha nem adja hozzá nővérét, Annát.

A megrémült bizanci udvar teljesítette kérelmét, de ahhoz a feltételhez kötötte, hogy Vladimir keresztényné legyen. Midőn visszatért Kievbe, mint fegyveres apostol térítette népét az új hitre. A bálványokat lerontatta.

A keresztényné lett oroszok között azért nem halt ki egészen a régi istenségek emléke. Vladimir azon a helyen, hol Perun szobra állott, építette Kievben szent Bazilius templomát, akinek nevét ő a kereszttségben kapta. Más templomot és iskolákat is alapított, melyekben a fiatal nemzedék a szláv nyelvre fordított szent könyvekben oktatást nyert; csakhogy erőszakkal kellett oda hajtani az ifjakat, mert szülők meg voltak győződve, hogy az írás a varázslásnak veszedelmes faja. A kereszttség után Vladimirban nagy változás ment végbe. Hű marad görög nejehez; nem kedveli többé a háborút; jövedelmét az egyházak és szegények között osztja ki; bár a büntettek szaporodnak, vonakodik halálos Ítéletet alkalmazni úgy, hogy a püspököknek kellett aztán őt figyelmeztetniök, hogy a bűnöst fenyítenie kell.

A besenyőkkel viselt háborúját az orosz népregék örökítik meg.

Vladimir 1015-ben halt meg; sok neje után sok örököse maradt, kik között felosztotta terjedelmes birodalmát. Két fiát, Borist és Gliebet meggyilkoltatta Vladimir unokája: Szviatopolk, ki a kievi trónt bitorolta,

Nagy Jaroszláv elhatározta, hogy megbosszulja testvéreit s menti önmagát. Véres háború után, melyben Bátor Boleszláv lengyel király is részt vett, a bitorló Szviatopolk elfutott s nyomorultan halt meg számkivetettségben. Jaroszlávnak védeni kellett magát Iszjaszláv poloczkai fejedelem s a tmutorakáni Misztiszláv ellen. Végre Jaroszláv maradt egyedüli ura Oroszországnak s dicsőségesen uralkodott Kiebben. Rendezte a törvénykezést, pártolta az építészetet és a tudományokat.

Lengyelországban Nagy Boleszláv fián bosszulta meg atyja betörését s visszavette Vörös-Oroszország elfoglalt városait. Kiev falai alatt véres döntő csatát vívott a besenyőkkel, legyőzte őket s a folyóba szorította a menekülőket. Jaroszláv háborút viselt a litvánok és finnek ellen is. A csudok tartományában alapította Jurjev (Dorpat) városát, a Felső-Volga mellett Jaroszlávot. Sok sikert ért el, Görögország elleni háborúja azonban kudarczczal végződött.

Törvénykezési műve a „ruszkaja pravda“ (orosz jog) című gyűjtemény, mely szentesíti a vérbosszút, megszabja a különféle bűnök váltságdíját, megengedi a perdöntő párviadalt és a vizpróbákat, az eskütársak által megerősített esküt; szabályozza az esküdtbírósnak eljárását.

Jaroszláv nővérét Kázmér lengyel királynak adta nőül, Erzsébet leányát Bátor Haroldnak, Norvégia királyának, Anna leányát I. Henrik francia királynak, Anasztáziát pedig I. Endre magyar királynak. Egyik fia Konstantinus Monomahosznak leányát vette nőül. Ekkép a varégek uralkodó-háza belépett az európai keresztény fejedelmek családjába. A XI. századbeli Oroszország európai jelentőségű állam lett.

Kiev Jaroszláv alatt érte el fényének tetőpontját. Templomokat, fejedelmi kastélyt építtetett; bástyákkal vette körül a várost. Népessége folyton szaporodott, találkozó-helye a hollandiai, magyar, német és skandináv kereskedőknek. Kievnak akkor négyszáz temploma volt. Görög mesterek verték neki a legelső orosz pénzeket, melyeknek egyik oldalán az ő szláv neve szlávul, a másikon keresztény névé (Georgiosz) görög nyelven volt írva. Meghalt 1054-ben, kőkoporsója a kievi Sz.-Zsófiának legbecesebbdiszét képezi.

A kialakuló orosz állam csirája a „druzsina“ volt, a harcosoknak az a csoportja, mely a fejedelmet környezte; ezek képezték a testőrségét s egyúttal tanácsadói voltak. Főhatalmazhatta őket az igazságszolgáltatásra; kirendelhetette őket egyenként vajdáknak (poszadniki). Az orosz fejedelmek druzsinája nagyon különféle elemeket foglalt magában, nemcsak varégeket, hanem szlávokat is.

A fejedelem druzsinája közepett: csak első volt a vele egyenlők között; abban, ami az övé volt, része volt embereinek is. Közös asztalnál étkeznek; együtt hallgatják a vak költőknek guzsla kíséretében énekelt dalait. Harcosokból álló család volt az, melyből később az orosz kormányzat állott elő.

A varég fejedelmek közigazgatása igen kezdetleges volt. Ha a két fél elégedetlen az ítélettel, fegyveres eldöntésre utasítja őket; a győztes nyeri meg az ügyet. A győző a legyőzödnök oly föltételeket szabhat, amilyeneket akar.

Az igazságszolgáltatás mellett a fejedelmi hatalom legkiválóbb joga volt az adóbeszedés. A fejedelem maga állapította meg a fizetendő összeg nagyságát.

A fejedelem druzsinnikjai közül a főbbeket elégséges erővel elhelyezte a különböző városokban. A határok védelmére új városokat építettek.

A fejedelem druzsinája, melybe idegenek is vegyülnek, arisztokracziává alakul; ennek kebelében is megkülönböztették az egyszerű testőröket, vagy gridiket, a muzsokat vagy bárókat és a bojárokat, kik legelsők voltak közöttük. Az orosz föld szabad embereit lyudinak nevezték el. A gosztik vagy kereskedők az időszakban nem képeztek külön osztályt, a kalmárkodással való foglalkozás általános volt, nemcsak a harcosok, hanem még maguk a fejedelmek is űztek kereskedést.

A vidéken lakó földmivelő nép már nem volt oly szabad, mint kezdetben. A parasztokat szmerdnek vagy muzsiknak, később kiválóan kereszténynek, kresztyáninnak nevezték.

A parasztok alatt állottak a tulajdonképeni szolgák, rabi vagy kolopi.

Oroszország régi történelmének legfontosabb eseménye, hogy felvette a kereszténységet és pedig Konstantinápolyból. Bizanczban nem követelték az egyház túlsúlyát az állam fölött, egyháza nemzeti volt. Így Oroszország is elkerülte a világi és nemzeti hatalomnak az egyházi, és pedig idegen hatalommal való küzdelmeit. Az orosz egyház tisztán nemzeti egyház volt. Hátránya a bizanci hit fölvételének az volt, hogy Oroszország a nyugateurópai népesaládon kívül maradt, annak támogatására nem számíthatott. A vallási különbség késleltette az oroszoknál a nyugati reneszánszból eredő új polgárosodás jótékony hatását: igaz, hogy viszont megkímélte őket a reformáció harcaitól.

A kereszténység első hatása a társadalmi szervezet reformálásában s a családi kötelék szorosabbra fűzésében nyilatkozott. Így megszüntette a soknejűséget. A kereszténység új erényeket hirdetett, s a régi barbár erényeknek: a vendégszeretetnek s jótékonyásnak nemesebb jelleget adott. Tiszteidé tette a gyöngeséget, a szegénységet, szűkölködő állapotot, a kézi munkát. Persze a keresztény tanok hatása eleinte csak igen lassú volt. A kereszténység politikai szempontból megerősítette a fejedelem helyzetét és hatalmát. Az eszménykép a konstantinápolyi czár volt. Hatalma nem egyedül a néptől, hanem Istentől származott.

Az állam eszménye: megoszthatatlan egységes birodalom volt, mely állandó hadseregre, tisztviselői karára, nemzeti papságra, törvénytudók

testületére támaszkodik; a valóság persze sok ideig csak kevéssé felelt meg ennek az eszménynek. Ennek a megvalósításán dolgozott később a moszkvai Oroszország.

A kereszténység befolyása a törvényhozáson is meglátszik. A lopást, gyilkosságot, ölést nem tekintették többé magánsérelemnek, hanem bűntényeknek, melyeket az emberi igazság az isten nevében tartozott megfenyíteni.

A magánbosszút a bizanci befolyás nyilvános büntetéssel helyettesítette; a pénzváltás helyébe behozta a testi és szabadságvesztési büntetéseket. Jaroszláv törvénykönyve mellett Jusztiniánus és Maczedóniai Baziliusz bizanci törvényei is érvényre emelkedtek.

Az Oroszországba behozott bizanci irodalom nem állott csupán szent könyvekből; az egyházi atyák sorában első rangú írók voltak, kik krónikákat írtak, melyek mintakul szolgáltak az orosz krónikásoknak, továbbá bölcséleti és más tudományos könyveket, sőt regényeket is. A bizanci kereszténység zenét is vitt be a nép közé és építészetet alkotott.

Jaroszláv halálát (1504) követte az orosz történelemnek legzavarosabb korszaka, mely a tatárok betöréséig (1224) tartott. A részekre való osztás skandináv szokása túlsúlyban maradt a bizanci politikai egység eszméje fölött; azért a nemzeti területet szakadatlanul földarabolják.

Ezen időszak 64 hosszabb-rövidebb ideig tartó fejedelemséget említ és 293 fejedelmet számlál elő, meg 83 polgári háborút. Oroszországban eltűnik ekkor a néptörzsek szerinti tagoltság s helyébe lép a fejedelemségek szerinti beosztás. E kis államok minden új örökség-osztozás alkalmával még apróbb részekre szakadoznak; majd néha ismét egyesülnek.

Az állandóbbak és fontosabbak közöttük: 1. Szmolenszk fejedelemség, melynek a területén eredt Oroszországnak három legnagyobb folyója: a Volga, Dnyeper és Dűna. Ezért is van Szmolenszknak oly nagy politikai fontossága. 2. Kiev vagy Rusz fejedelemség, azaz a szó szoros értelmében vett Oroszország. Az orosz államok sorában úgy kedvező földrajzi fekvésénél fogva (a Dnyeper mellett terült el és Görögországgal határos volt), mint termékenységénél fogva első helyen állott. Kievtől független Perejaszláv fejedelemség. 3. A Deszna mellett feküdt Csernigov fejedelemség és Novgorod-Szieverszki. 4. A nomádokkal való örökös harczárai híres Riazán és Murom kettős fejedelemsége. 5. A szuzdali fejedelemségek: Szuzdal, Rosztov, Jurief-Polszki, Vladimir, Jaroszláv, Perejaszláv-Zalieszki városokkal a Volga és Oka mellett terültek el. Fejedelmeik később Novgorodot és a tavak vidékét is politikai függésben tartják. Az Öka és Volga melletti oroszok a finn földművelő és megtelepedett elemekkel keveredtek, míg a Dnyeper mellett inkább a török nomád népekkel. E keveredés folyamán a kisoroszok és nagyoroszok törzsének fejlődése.

Kiev, Csernigov, Novgorod-Sziewerszki, Riazán, Murom, Szuzdal fejedelemsége volt Oroszországnak határőrvidéke a nomádokkal szemben. Ugyané szerepe volt nyugat felé a litvánokkal, lettekkel és csudokkal szemben Poloczk fejedelemségnek, mely a Duna medencéjében feküdt, valamint az Ilmen és Peipusz tavaknál fekvő Novgorod és Pszkov köztársaságoknak. Poloczk fejedelemségéhez tartozott Minszk.

Délnyugati Oroszország részéi Volhinia és Galiczia vagy Vörös-Oroszország. E két fejedelemség Magyar- és Lengyelország szomszédságának kiváló jelentőséget s előrehaladottabb műveltséget köszönhetett. A fejedelemségek legnagyobb része a Dnyeper-medencére támaszkodik, de annak határait mindenütt túllépi. Általában nincsenek szigorú földrajzi határaik.

E sok fejedelemségnek, minden feldarabolásuk daczára, maradt azért közös kapcsuk: a faj és nyelv egysége. Megvolt továbbá a vallás egysége. Megvolt még ezenkívül a történeti fejlődés egysége, minthogy ez ideig az orosz-szlávok mind egy és ugyanazon utón jártak, mind elfogadták a görög műveltséget, együtt hódoltak meg a varégeknek, együtt mentek bizonyos nagy vállalatokra, mint a Bizancz s a nomádok ellen való hadjáratokra. Politikai kapcsuk pedig — bár gyakran lazának bizonyult — uralkodó családjaiknak közös eredete Varég Rurik törzseből. Találtak Rurik utódai között olyanok is, kik egymásután kormányozták Oroszországnak egymástól legtávolabbra eső tartományait.

A folytonos felosztás daczára is Kiev, az oroszok szent városa, marad Oroszország középpontja. Oroszországnak sok fejedelme volt, de egyedül a kievi: nagy-fejedelem. Kiev, az orosz városok anyja, Rurik utódai között mindig a legidősebbnek volt a tulajdona.

Az örökség kérdése, melyben lényegesen eltért a bizanci jogi felfogás (mely mindig az elhunyt uralkodó fiának juttatta a trónt) a régi szláv felfogástól (mely a legidősebb családtagnak jogát védte), a polgárháborúknak kiapadhatlan forrásául szolgált. A jog egészen világos volt, de a fejedelmek nem voltak mindig hajlandók elismerni. Így ámbár Jaroszláv fiának hagyta Kiev trónját, s maga Jaroszláv halálos ágyán meghagyta a többi fiainak, hogy tiszteljék bátyjokat, mint őt magát, s úgy tekintsék mint atyjokat: mihelyt elhunyt, S z v i a t o s z l á v fegyvert fogott bátyja, Izjaszláv ellen s őt trónjáról elűzte (1073). Ez kénytelen volt IV. Henrik német császár udvarához menekülni. Henrik küldötteivel felszólította Sziatoszlávot, hogy engedje át a trónt a jogos örökösnek. Szviatoszláv a német küldötteket rendkívül udvariasan fogadta, eléjük tárta kincseit és mindenféle gazdagságát, úgy hogy azok annyi arany látásától elkábitva fölhagytak követelésökkel. De Szviatoszláv magát a császárt is lefegyverezte bőkezűségével, úgy hogy ez lemondott a bitorló

megbüntetéséről. I z j a s z l á v csakis vetélytársa halála után térhetett vissza Kievbe (1076).

Mikor ő maga is meghalt (1078), fia Szviatopolk nem következett közvetlenül utána, hanem csak miután Nagy Jaroszláv fiai sorra mind meghaltak. Ezek egyike, V s z e v o l o d, kinek egyik leányát IV. Henrik német császár vette nőül, 15 évig uralkodott (1078—1093-ig). Ugyanazon elv alapján, Vszevolod halála után, Izjaszláv ivadékára szállott át a korona. Vladimir Monomahosz, Vszevolod fia minden nehézség nélkül elismerte Izjaszlávics Szviatopolk jogát.

S z v i a t o p o l k nagy-fejedelem uralkodása alatt (1093—1113) két rettenetes polgárháború dúlta Oroszországot: egyik Csernigov fejedelemségért, a másik Volhinia és Vörös-Oroszországért folyt. Csernigov kezdetben Szviatoszláv volt. Izjaszláv és Vszevolod kievi nagy fejedelmek azonban testvérök fiaitól elvették a gazdag Csernigovot s nem hagytak nekik egyebet, mint Tmutorakánt és a finn gyarmatokat. Ezek azonban nem mondtak le oly könnyen birtokukról. Az öregebb testvér, S z v i a t o s z l á v i c s O l e g, ki egyike volt a XI. század legerélyesebb fejedelmeinek, segítségül hívta a rettenetes polovczokat s borzasztóan kezdette dúlni Oroszország földjét. V l a d i m i r M o n o m a h o s z, kinek kezébe Csernigov került, az orosz fejedelmeket a Dnyeper mellett fekvő Lubecsbe hívta gyűlésbe (1097). Ott elhatározták, hogy véget vetnek a háborúnak, mely hazájokat a barbárok zsákmányává teszi. Oleg visszanyerte Csernigovot s kötelezte magát, hogy a kievi nagy-fejedelemmel s Vladimir Monomahosszal egyesülten kiűzi a polovczokat. A szerződést minden fejedelem esküvel erősítette meg, megcsókolta a keresztet és így szólt: „Ezentúl az orosz földet úgy tekintjük, mint mindnyájunk közös hazáját, s aki fegyvert ragad testvére ellen, ellensége lesz mindnyájunknak.“

A lubecsi fejedelmi tanácskozás különben egyéb birtokpöröket is elintézett. Utána Monomahosz a többi fejedelmeket a polovczok ellen vezette s véres győzelmet aratott a nomádokon; 17 khánjok maradt a csatatéren.

Ezen érdemei fejében Szviatopolk halála után a kieivék kinyilvánították, hogy nekik nem kell más nagy-fejedelem, mint csak V l a d i m i r M o n o m a h o s z. Ez vonakodott e méltóságot elfogadni, minthogy Csernigovi Olegnek s testvéreinek több joguk volt hozzá. Ezalatt lázadás ütött ki a városban. Monomahosz kénytelen volt engedni a nép kívánságának. Uralkodása alatt (1113—1125) sikerrel harczolt a polovczok, besenyők, turkok, cserkeszek és más nomád népek ellen. Menedéket nyújtott a kazárok egyik töredékének, mely az oroszokénál nagyobb műveltséggel dicsekedhetett. E népet már régebben érintette a görög műveltség, az építészeten s erődítésben is jártasabb volt az oroszoknál.

A kievi nagy-fejedelem érezte tekintélyét Oroszországnak más részével is. Egyik fejedelmet megfosztja a trónjától s Kiebbe fogságba viszi, másokat túszozul visz magával vagy száműz.

Érdekes Monomahosz fenmaradt utasítása, mely fiainak szól: „Nem a böjtölés, magán vagy szerzetesi élet biztosítja nekünk az örök életet, hanem a jó tettek. Ne feledkezzetek meg a szegényekről, s tápláljátok őket. Ne ássátok el vagyontokat a földbe, mert az ellenkezik a kereszténység parancsaival. Legyetek atyái az árváknak, védjétek az özvegyeket . . . Ne ölessetek meg sem ártatlanokat, sem vétkeseket, mert mi sem drágább, mint a kereszténynek élete és lelke . . . Szeressétek feleségeket, de ne engedjétek neki semmi hatalmat magatok fölött. Ha valami hasznosat tanultok, törekedjétek megtartani s iparkodjatok még többet is tanulni. Anélkül, hogy kiment volna palotájából, atyám öt nyelvet beszélt; ez oly rendkívüli dolog, hogy az idegenek csodálkoznak rajtunk . . . Nyolczvanhárom hadjáratot viseltem, ide nem számítom a kisebb fontosságúakat. Tizenkilencz békeszerződést kötöttem a polovczokkal, legalább százat fogtam el fejedelmeik közül, kiket szabadon bocsátottam, de többet megölettem kétszáznál, kiket vízbe dobattam. Senki sem utazott nálamnál gyorsabban; jókor reggel indultam Csernigovból s alkonyat előtt Kiebbe érkeztem. Gyakran a sűrű rengeteg közepette fogtam vad lovakat s sajátkezüig kötöttem össze. Hányszor nem taposott el a bölény, döfött föl a szarvas, taposott le a jávorgim! Dühös vadkan övemből tépte ki késemet, nyergemet széttépte a medve, mely lovamat megölte alattam. Mennyiszer buktam föl lovammal fiatal koromban, anélkül, hogy gondoltam volna a veszélyre, melynek magamat kitettem; betörtem a fejemet, máskor karomat, lábomat sértettem meg! De az Úr örködött fölöttem!“

Vladimir Szuzdalt teljesen benépesítette szlávokká, ő építette Kliazma folyó mellett Vladimir városát.

Vladimir Monomahosznak egyik fia, D o l g o r u k i György a moszkvai és szuzdali, a másik, M i s z t i s z l á v a kievi és galicziai fejedelmeknek lett törzsatyja. A két ág viszálykodása végső csapást mért Kiev jólétére. M i k o r a kieviek I z j a s z l á v o t, Misztiszláv fiát (1146—1154) hívták trónjukra, nagybátyja: Dolgoruki György, Szuzdal fejedelme mint idősebb akarta érvényesíteni jogát, de ez neki akkor nem sikerült. Szuzdal fejedelmei, kik északkeleten a finn törzsek romjain alapították birtokukat, később különben mindinkább elidegenedtek a kievi Oroszországtól.

Amikor Dolgoruki György Kiev trónjáért küzdött Izjaszláv ellen, a kievieknek egy része önválasztotta fejedelmük ellenében Györgyöt pártolta. Meglehetősen hosszú háború után Perejaszlávnál volt a döntő ütközet, hol Izjaszlávot megverték. Kiev lakosai a városukba szorult fejedelmüket szemrehányásokkal illették: hogy ők az ostromot már nem képesek tovább állni.

A nagy-fejedelem tehát átengedte székvárosát Dolgorukinak s ő a volhiniai Vladimírba menekült, honnan segélyért fordult sógorához, II. Géza magyar királyhoz, valamint a lengyel és cseh királyokhoz is. Ezek támogatásával Kievet ráütéssel bevette. Most az ősi szláv idősebségi jogot használta ki György ellenében, amennyiben Monomahosz idősb fiának, az öreg Viacseszlávnak, Turov fejedelmének, fogta pártját. Ezt ki is kiáltották Kiev nagy-fejedelmének (1150—1154). Viacseszláv Izjaszlávot fiává fogadta. György újabb ostromra készült, de Kiev falai alatt megverték. György azonban engesztelhetetlen volt s Galiczia felé indult, hogy összeköttetésbe lépjen szövetségével, Vladimirkóval, Halics fejedelmével. Hogy e veszedelmes csatlakozást meggátolja, Izjasziáv nem várta be a magyarok megérkezését, melyet pedig már jeleztek, hanem György után eredt s utólérte őt a Prút mellett. Elkeseredett harcz után, melyben ő maga is megsebesült s leesett lováról, teljesen megverte a szuzdaliakat és a polovczokat (1151). De győzelmét csak három évvel élte túl.

Izjasziáv és Viacseszláv halála után Kivnek fölváltva más-más fejedelme volt, míg végre György elérte célját: 1155-ben bevonult fővárosába és ott is halt meg (1157). Ettől kezdve nem lehet tulajdonképen szó a nagyfejedelemségről és Szuzdal növekvő hatalmával szemben Kiev jelentősége mindjobbban csökkent.

Kiev elsőbbsége végleg megdőlt, amikor 1169-ben Bogoliubszki András, Dolgoruki György fia s Szuzdal fejedelme tizenegy fejedelemmel szövetkezve Kievet rohammal bevette.

E perctől Kivnek nincs nagyobb jelentősége, mint akár Szmolenszknak, Csernigovnak vagy Halicsnak, melynek fejedelmei szintén fölveszik a nagyfejedelmi czimet. Oroszország központja most már a Volga medenczéjében, Szuzdalban van.

A kievi nagy-fejedelemség bukása után az orosz történelemnek legérdekesebb mozzanatai Szuzdal és Galiczia fejedelemségeiben, valamint Novgorod és Pszkov köztársaságokban folynak le.

A szuzdali fejedelemség alapítójának. Dolgoruki Györgynek fia, Bogoliubszki András már a fősúlyt Szuzdalra helyezi. Politikus, dicsvágyó, nyugtalan és parancsoló természetű uralkodó, ki célja felé minden mellék tekintet és kímélet nélkül halad. András megutálta a Dnyeper-vidéki zavargó városokat, hol a polgárok gyülekezete gyakran megbénította a fejedelem hatalmát. A komor Szuzdalban oly gyarmatosok között élt, kiket a fejedelem hívott oda, oly városok fölött uralkodott, melyek legnagyobb részben elődeinek vagy neki köszönték létüket. Még atyja életében letelepedett Vladimírban, melyet megerősít és szépít.

Midőn atyja halálával megürült a kievi nagy-fejedelemség, ő annak uralmát a déli fejedelmek vetélkedésének engedte át; ő maga megelégszik azzal, hogy e szent várost kifosztja. Novgorodra veti ki hálóját. Igaz, hogy

a város hősiesen ellenállt és visszaverte az ostromló sereget, melyet András fia, Misztiszláv vezetett, kihez még Szmolenszk, Riazán, Murom és Poloczk fejedelmei csatlakoztak, de végre mégis békét kötött Andrással, mert a novgorodiak gabonaszükségletük miatt függésben voltak Szuzdaltól. Nem engedtek semmit a köztársaság jogaiból, de „saját jószántukból“ elfogadták azt a fejedelmet, kit Szuzdal uralkodója jelölt ki számukra.

Ez időtáiban vesztette el András fiát és örökösét, Misztiszlávot, de ez nem csökkentette sem az ő dőlyfét, sem nagyravágyását. Szmolenszk fejedelmei: Rurik, Dávid és Bátor Misztiszláv nem tudták túrni zsarnoki szeszélyeit és tilalma daczára hatalmukba kerítették Kievet. András azonban haza parancsolta őket régi birtokaikra.

Bátor Misztiszláv azonban, mint mesélik, „csupáncsak az Istentől félt.“ Mikor András izenete hozzáérkezett, levágatta a követnek haját s szakállát, visszaküldte urához s kijelentette, hogy ügyét Isten ítéletére bízza. Erre több mint húsz fejedelem, Szuzdali András szövetségese vagy hűbérese, jelent meg Vüsegrod előtt és ostromához fogott. Misztiszlávnak azonban sikerült viszályt támasztani az ostromlók között, majd győzelmes kirohanásával teljessé tette vereségüket (1173).

Mikor András Szuzdal földjén letelepedett, maguk a lakosok választották őt fejedelmökké, de kizárták ebből családjának minden más tagját. András ellensége volt a városi kiváltságoknak, nem szándékozott székhelyét sem Rosztovban, sem Szuzdalban felütni, melyeknek meg volt a maguk polgári tanácsa, az ő viecséjük. Az addig jelentéktelen Vladimírt szemelte ki székvárosának.

Hogy elhatározásának valami elfogadható okát adja, Vladimírtól tiz versztnyire állíttatta fel sátrát a szuzdali utón, s abban helyezte el a Boldogságos Szűz csodatevő képét, mely Konstantinápolyból származott s mely állítólag Szent Lukács műve volt. Másnap kijelentette, hogy a Boldogságos Szűz neki megjelent álmában s meghagyta, hogy képét ne Rosztovban, hanem Vladimírban helyeztesse el. Azonkívül azon a helyen, hol a Szent Szűz neki megjelent, templomot kellett az ő tiszteletére építenie. Így keletkezett Bogoliubovo falu. Vladimírt többre becsülte ugyan András a régi városoknál, de mégis leginkább Bogoliubovóban szeretett tartózkodni. Vladimírből új Kievet akart alkotni, arany kapuval, sok templommal és kolostorral, melyeket nyugatról hívott mesterekkel építtetett.

András nagyon kereste a papok barátságát, az ő nagy befolyásukra számított. Kegyes fejedelemként élt; gyakran fölkelte éjjel, hogy meggyujtsa a gyertyákat a templomokban és bőven osztogatott alamizsnát. Ugyanakkor, midőn Kievet nagy-fejedelmi méltóságától megfosztotta, meg akarta fosztani egyszersmind Oroszországnak vallási elsőségétől is, és a saját új városára szándékozott ruházni mind a lelki, mind a világi hatalmat. De a pátriárka ezúttal megtagadta jóváhagyását. Atyja, György végrendeletének

ellenére kiűzte Szuzdából három testvérét, kik anyjokkal, aki görög hercegnő volt, Manuel császár udvarába menekültek. Szakított a hagyományos osztozkodási szokással, de szakított a druzsina varég hagyományával is. Embereit, bojárjait nem társainak tekintette, hanem alattvalóinak.

Aki akarata előtt meg nem hajolt, azt száműzte. Dölyfös önkénye sok ellenséget szerzett neki. Végre bojárjai, kiket engedelmességre akart szorítani, meggyilkolták kedvencz székhelyén, Bogoliubovóban (1174).

Halála után nagy zavargások támadtak. Öröksége fölött összeveszték fia, unokaöcscsei és testvérei: Mihály és V s z e v o l o d, kik Görögországból visszatértek. Unokaöcscseit Rosztov és Szuzdal régi városok támogatták, melyek határtalan gyűlöletet éreztek az új székváros, Vladimir ellen, mely Mihály és Vszevolod ügyét vette pártfogása alá. A vladimiriak azonban győztek az első háborúban és Szuzdal nagy-fejedelmének András idősebb testvérét, Mihályt ismertették el. Ennek halála után a rosztoviak vonakodtak elismerni a másik testvért, Vszevolodot. A két régi város azonban végre is kénytelen volt meghódolni; Vladimir Szuzdal fővárosa maradt. Vszevolod (1176—1212) végleg megerősítette állását, miután Riazán és Csernigov fejedelmeit leverte; kiterjesztette befolyását egész Galicziáig s házassági szövetségeket kötött Kiev és Szmolenszk fejedelmeivel. Rábészélte a novgorodiakat, hogy kérjék egyik fiát fejedelmöknek. E fejedelem, kit „Nagy“-nak neveznek, okosságot, kíméletes szellemet s szándéka kivitelében állhatatosságot és szilárdságot tanúsított.

Halálával (1212) a zavarok megújultak. Vladimir nagy-fejedelemség András második fiának, II. Györgynek jutott; Konstantinnak, az idősebbik fiúnak, aki Novgorod fejedelme volt, meg kellett elégednie Rosztovval; Novgorod trónjára pedig a harmadik testvért, Jaroszlávot, Perejaszláv-Zalieszki fejedelmét hívták.

Jaroszláv összevesztett zavargó alattvalóival: azért ott hagyta őket s Torzsokban, a novgorodi terület másik városában rendezkedett be. Föltartóztatta utjokban a novgorodi bojárokat és kereskedőket, elvágta a Volgával való közlekedésüket, megakadályozta a gabonaszállítási s kiéheztette a nagy köztársaságot. A kétségbeesett polgároknak segítségük akadt Szmolenszk fejedelmében, Bátor Misztiszláv fiában, Vakmerő Misztiszlávban.

Vakmerő Misztiszláv lett Novgorod fejedelme. A novgorodi viszályok általános háborút szültek. Novgorod, Pszkov és Szmolenszk csapatai oly hevesen támadták meg a szuzdaliakat és muromiakat, hogy ezeknek meg kellett hátrálniuk. Misztiszláv katonái nem adtak senkinek kegyelmet; kilenczezer embert öltek meg s csak hatvan foglyot ejtettek. A menekülő György elvesztette uralmát. Vladimir nagy-fejedelme Konstantin lett; Szuzdalt György testvérének adta; Jaroszlávnak le kellett mondani Novgorodról.

Konstantin halála után (1217) György visszajut Vladimir trónjára. Uralkodása alatt folytatta a hadjáratot a volgai bolgárok és a mordvinok ellen. A bolgárok fából épült várait fölégette és tönkretette a lakosságot.

Egyik hadjárata alkalmával György a Volga mentén, közel az Oka torkolatához, a mordvinok földjén vetette meg alapját Nizsni-Novgorodnak (1220)

Galiczia feltűnő ellentétet mutatott Szuzdállal. Lakosai fehér-horvátok voltak, akik meghódoltak ugyan a varég fejedelmeknek, de megtartották államuknak tiszta szláv jellemét. A fejedelmet az ország nemeseinek gyűlekezete választotta s attól is függött.

A bojárok hatalmas arisztokracziát képeztek, mely valóságos ura volt az országnak. Osznomüszl Jaroslávot, aki ágyasa kedvéért törvényes nejét elhanyagolta, lemondásra kényszerítették s fiát, Vladimírt tették meg fejedelmüknek.

De ez utóbbi nemsokára magára vonta gyűlöletüket. Vladimir ettől megijedt, családjával és kincseivel Magyarországra futott. A bojárok erre azonnal felajánlották a trónt Román-nak, Volhinia fejedelmének (1188). Ili Béla, Magyarország királya, bevonult Halicsba és saját fiát, Endrét állította az ország élére. A galicziaiak erre visszahívták Vladimírt.

Mikor Vladimir meghalt, volhiniai Román elhatározta, hogy minden áron birtokába veszi Galicziát. Ez a lengyelek segítségével sikerült is neki. A zavargó bojárok benne urokra akadtak.

Román, aki ezúttal nem választásnak, hanem hódításnak köszönte koronáját, elhatározta, hogy megfékezi a büszke arisztokracziát. Kegyetlenül bánt el velük. Több ízben legyőzte a litván s polovcz népségeket. Az orosz polgárháborúban is ő győzött és Kiev trónját egyik rokonának adta. 1205-ben, mikor háborút viselt Lengyelországgal, meggondolatlanul nagyon messzire kalandozott el seregétől a Visztula partján, ellenségei megrohanták és megölték. Volhinia krónikája őt „Nagynak“ s egész Oroszország egyed-urának nevezi.

Román két kiskorú gyermeket hagyott hátra. Dánielt, az idősebbet ismerték el Galiczia fejedelmének (1205 — 1264), kit gyermekkora a fondor pártosok játékszerévé tett. A pártusákba beleszóltak a magyarok és a lengyelek is. Vakmerő Misztiszláv ide is eljött szerencsét próbálni; kiűzte a magyarokat Galicziából, fölvette a fejedelmi címet s leányát Dánielhez adta nőül. Ekkor közösen a lengyelek ellen fordították fegyvereiket. Dániel a háborúban feltűnő bátorságot és erélyt tanúsított. A nyugati ellenségek, magyarok és lengyelek ellen, segítségül hívta keleti ellenségét, a polovczokat. Vakmerő Misztiszláv halála után (1228) Dániel végre fejedelme lett Galicziának. A bojárok ellen Román politikáját folytatta, bár nem oly kegyetlenül.

A mongolok nagy betörése még egyszer elűzte Dánielt Galicziából, mely

rommá és pusztává lett. Dániel Magyarországra menekült. Amikor visszatért, mindent elkövetett, hogy romjaiból kiemelje a szerencsétlen országot. A megriktult nép pótlására németeket, örményeket és zsidókat hívott be, kiket kiváltságokkal halmozott el. Alatta az ipar és kereskedelem gyorsan felvirágzott. Dániel egyike volt azon orosz fejedelmeknek, kik legkésőbb hódoltak meg a hordának. Batu kitüntetéssel fogadta.

Galiczia fejedelme, minthogy szorosabb hitsorsosait a tatárok lenyűgözték, Rómához fordult; megígérte, hogy támogatja a két egyház egyesülését s csatlakozik a keresztes hadjáratához, melyet Európa a mongolok ellen indítani szándékozott. IV. Incze pápa felruházta a királyi czimvel, koronát és jogart küldött neki. Dánielt a pápa követe Droginicsban meg is koronázta (1254). De amint a keresztes háború elmaradt, a két egyház egyesítése is meghiúsult. IV. Sándor pápa szemrehányásokkal illetve s a királyságától meg akarta őt fosztani. Dániel daczolt a pápával, a királyi czimet pedig megtartotta. Az európai háborúkban sikeresen működött.

„A magyarok — mondja egyik krónikás — bámulták a seregében uralkodó rendet, harczosainak tatár fegyvereit, a fejedelemnek fényes megjelenését, aranszegélyü görög ruháját, kardját és nyilait, drágakövekkel, arannyal és ezüsttel diszitett nyergét.“ Ugyancsak a magyarok, továbbá a lengyelek is fölbátorították, hogy iparkodják a mongol igát lerázni. Ebbéli kísérlete eleinte sikerrel kecsegtetett: néhány erősített helyükből sikerült neki a barbár hódítókat kiűznie. Maga is állított föl új erődöket, hogy őket az országába való újabb benyomulásuktól visszatartsa. A tatárok túlnyomó ereje előtt azonban végre is meg kellett hajolnia, sőt érődéit is le kellett rombolnia.

Dániel 1266-ban fejezte be pályafutását. Egész élete háborúkban telt el; a belvillongásokat felváltotta a nyugoteurópai népekkel, meg a tatárokkal folytatott harczta.

Galicziában azután a XIV. századig, atnig Lengyelországhoz nem került, az ő törzséből való fejedelmekuralkodtak.

Novgorod a legrégibb időktől fogva északnyugati Oroszországnak politikai középpontja volt. Az orosz történelem kezdetén a novgorodiatat aumpm népszövetség élén látjuk, mely először elűzte a varégeket, de azután visszahívta, hogy uralkodjanak Oroszországon.

Novgorod régi időktől fogva két részre szakadt, melyeket egymástól a Volkhov választ el. A balpartot nevezték Sz.-Zsófia oldalnak. A jobb parnton volt a kereskedés oldala, a Jarosláv udvarával.

Novgorod, mely a varég fejedelmeket behívta, a maga 100,000 lakosával és 300,000 alattvalójával sokkal hatalmasabb volt, semhogy akárki-nek az önkényes uralmát eltúrje. Nem tudtak ellenni fejedelem nélkül, de ugyanazt az egyet nagy ritkán tartották meg hosszabb ideig. A polgárok gyűlése, a v i e c s e, melyet az örtorony harangjával hívtak össze a Jarosláv-udvarba, volt az igazi uralkodó. Ez a köztársaság magát Nagy-Nov-

III. Nikeiorosz bizanczi császár.

A ruházat teljesen hű és mintául szolgált későbbben az orosz czári udvarban, ahol a czár mint a bizanczi császárok utóda a bizanczi pompának is hódolt.

gorod-Fenségnek (Goszpodin Velikij Novgorod) nevezte. „Ki mérközhetnék meg az Istennel és Nagy-Novgoroddal?“ tartotta a közmondás. Minthogy a város távol feküdt a Dnyeper-vidéki Oroszországtól s a Balti-tenger és Nyugat-Európa felé tekintett, azért nem igen vett részt azon polgárháborúkban, melyek tárgya és központja Kiev volt. Sőt bizonyos tekintetben hasznára is fordította, mert ezen fejedelmi harcok s a nagyfejedelemségben történt változások közepett egy uralkodó sem érezte magát elég hatalmasnak, hogy Novgorodnak urat adjon. Egészen szabad választása volt a viszálykodó fejedelmi családok között. Föltételeket szabhatott annak, kit az uralkodásra meghívott. Ha elégedetlen volt fejedelme magaviseletével, elkergette őt; az elfogadott kifejezés szerint: „üdvözölte őt s megmutatta neki az utat“, melyen Novgorodból kimehet. Kiev nagyfejedelme, Szviatopolk, rájuk akarta uralkodóul küldeni fiát. „Küldd ide — válaszolták a novgorodiak — ha van neki még egy váltani való feje.“ Maguk a fejedelmek voltak az okai, hogy Novgorodban oly gyakran változott az uralkodás; mivelhogy itt csak félig érezték magukat uralkodónak, szívesen felcserélték e trónt valamely más birtokkal.

Novgorod fejedelmének hatalma nem alapult egyedül saját druzsináján, mely sorsának mindig osztályosa volt, sem csupán egyik vagy másik hatalmas fejedelmi házzal való családi összeköttetésén, hanem azonkívül ama párton, mely a köztársaság keblében az ő javára alakult. Novgorod mindenek előtt nagy kereskedőváros volt; pártokra való elkülönülését sokszor a gazdasági érdekek szétágazása okozta. A polgárok közül némelyek inkább a volgai és keleti, mások a dneiperi és görögországi kereskedelemmel állottak érdekösszeköttetésben. Amazok tehát természetesen inkább a szuzdali fejedelmeknek, a keleti nagy kereskedelmi ut urainak, emezek pedig a kievi és csernigovi fejedelmeknek, mint a déli ut urainak szövetségét keresték. A két párt mindenike igyekezett abból a házból keresni fejedelmet, melynek pártfogását óhajtotta. Ha a bukott fejedelemnek sikerült kijutni a városból, igyekezett családja fegyveres segítségével visszaállítani uralmát; vagy pedig megszállott druzsinájával Novgorodnak valamelyik adófizető városában s onnan körülzárolással és kiéheztetéssel törekedett megfélemlíteni a nagy várost. Novgorodnak legfélelmezbet szomszédja lett nemsokára Szuzdal uralkodója. Amikor Szuzdali Jaroszláv ostromolta egykori alattvalóit, Vakmerő Misztiszláv a lipeczki csatával felszabadította őket (1215). Ez utóbbi Bátor Misztiszláv fia volt. Miután a Vakmerő helyreállította a rendet, összegyűjtötte a polgárokat a Jaroszláv-udvarba s azt mondta: „Üdvözlöm Sz. Zsófiát, atyám sírját és titeket, novgorodiak. Halicsot vissza akarom foglalni az idegenektől. Titeket azonban nem feledlek el; vajha én is apám koporsója mellett pihenhetnék a Sz.-Zsófiában!“

Hasztalan iparkodtak őt a novgorodiak visszatartóztatni (1218). Seregeivel a délkeleti zavarokban szerepelt utoljára s mint Halics fejedelme halt meg.

Eltávozása után a köztársaság unokaöccsét, Szviatoszlávot, Szmolenszkből hívta meg trónjára. De ez nem tudott megegyezni a zavargó hatósággal és néppel. Tverdiszláv poszadnik letartóztatott valami bojár; erre lázadás támadt, egyesek a bojár, mások a poszadnik részére állottak. Az ellenfelek felvették a vértet, kihúzták a kardot. Tverdiszláv így szólt: „Vagy legelsőnek esem el a harcban, vagy igazságot fog az isten nekem szolgáltatni és testvéreimnek adja a győzelmet.“ A csetepatéban tíz ember elesett, azután helyreállt a béke. A fejedelem, ki minden baj okozójának Tverdiszlávot tartotta, követelte annak letételét. A viece tudni akarta, hogy mi a Tverdiszláv vétké. „Semmi — mondta a fejedelem — én akarom.“ „Meg vagyok elégedve — kiáltá a poszadnik — miután semmi vétekekkel sem vádolnak. A mi titeket illet, testvéreim, ti rendelkezetek a poszadnik és a fejedelmek fölött egyaránt.“ A gyűlés ezután a következő határozatot hozta: „Fejedelem, miután te semmi vétekekkel sem vádolod a poszadnikot, emlékezzél esküdre, hogy Ítélethozatal nélkül nem teszed le a hatóságot. Ő tehát a mi poszadnikunk marad és nem áldozzuk föl neked.“ Erre Szviatoszláv elhagyta Novgorodot (1219); utóda lett egyik testvére, Vszevolod, akit azonban már két év múlva elűztek (1221).

A szuzdali párt később jobban megerősödött és visszahívták, majd újra elűzték Jaroszlávot, ki Lipecknél legyőzetett. Hét esztendő alatt öt fejedelmük volt a novgorodiaknak. Magát Jaroszlávot-harmadszor s azután negyedszer is visszahívták. Jaroszláv ezután önkényesen uralkodhatott egész addig, míg nem hitták a nagyfejedelmi trónra (1236). Fejedelmül s utódjául Novgorodban fiát, Nievszki Sándort hagyta.

Mínthogy egyetlen fejedelmi ház sem volt képes megszilárdulni Novgorodban s nemességét egy fejedelem sem kapcsolhatta saját érdekéhez, azért őrizte meg Novgorod, fejedelmeinek rövid uralkodása alatt, sértetlenül ősi szabadságát s szokásait. Kétségkívül minden más orosz városban is megvolt az ország, szemben a fejedelemmel; volt bojártság és a polgárok gyülekezete, szemben a fejedelem embereivel; volt belföldi milícia az idegen druzsina mellett; de Novgorodban az ország, a viece, a városi katonaság sokkal jobban fentartotta az erejét, mint másutt. A város hatalmasabb volt, mint fejedelme. Ez utóbbi szerződés alapján uralkodott, aminek nyomait más orosz államokban is találjuk ugyan, de Novgorodé valamennyi között első sorban áll. Minden újonnan letelepedett polgárnak meg kell esküdnie, hogy Nagy Jaroszláv törvényeit s kiváltságait tiszteletben tartja. E szerződésnek az a célja, hogy korlátot szabjon a fejedelem és emberei hatalmának. Pontosán meg vannak szabva a jövedelmek, melyekhez joga van s melyek udvartartásához szükségesek; körül van írva bírói s kormányzói hatásköre is. Adót szed bizonyos volosztokból, ő kapja a virát (a germánok vergeld-je) és némely bírságokat. Novgorod területéhez tartozó némely tartományokban ott van az ő tiunja vagy helytar-

tója és ott van Novgorodnak is a magáé. Poszadnikok nélkül igazságot nem szolgáltatathat; az ítélt ügyet újból föl nem vehette, főleg pedig Novgorodon kívül nem bíraskodhatott a polgárok fölött. Ez utóbbi jogukra voltak legföltékenyebbek a novgorodiak és méltán. Amely napon Novgorod alsóbbrendű népének eszébe jutott, hogy a moszkvai nagyfejedelem törvényszékéhez fölbbezza az ügyeit: azon naptól kezdve a köztársaság függetlensége megszűnt. A fejedelem emberei s a városi polgárok között támadt vitás ügyekben vegyes bíróság Ítélt. Sem a fejedelem, sem az emberei nem szerezhettek falvakat Novgorod területén, sem gyarmatokat nem alapíthattak. De bármennyire nem bíztak is fejedelmökben, még is szükségük volt reá, hogy mérsékelje a régi szláv fejletlenséget.

A vicsének sokkal nagyobb hatalma volt és sokkal rendesebben működött, mint bármely orosz városban. A fejedelmeket a vicsse hívta meg vagy üzte el, zárta be a püspöki palotába és fogta vád alá; ő választotta és tette le az érsekeket; határozott a béke és háború fölött, ítélt az állam ellen elkövetett bűntettekben. Régi szláv szokás szerint a határozatok nem szótöbbséggel, hanem egyhangúlag hozattak. Egy neme volt ez a „ liberum vetó“-nak. A többség rendszeren azon segédeszközkhöz folyamodott, hogy a máskép gondolkozókat a Volkhovba fojtatta. A fejedelemnek, mint a poszadniknak, a bojároknak, mint a népnek joga volt a vicsse összehívására. Megtörtént, hogy folyójának két partján két ellenséges vicsse állott szemben, melyek olykor a Volkhov hidján ütköztek össze egymással. Mielőtt a népgyűlés elé terjesztették volna a javaslatokat, néha megvitatták azokat szűkebbkörű gyűlésben, melyet az előkelőbb polgárok s a működésben levő, meg a régi hatósági személyek alkottak.

Novgorod legfőbb tisztségei a következők: 1. a poszadnik (polgármester), föladata volt a város kiváltságait védelmezni. Ő látta el pecsétjével az okleveleket. 2. A tüssziaczki igazgatta a várost, (főparancsnoka volt a polgári katonaságnak), neki voltak alárendelve a polgári katonaság századosai. Az ő feladata volt a nép jogait védeni, tehát olyanforma hivatalnok volt, mint Rómában a tribün. 3. A századosokon kívül volt még minden városnegyednek egy sztarosztája, olyan kerületi előljáró-féle hivatalnok.

A novgorodi jog megengedte a magánbosszu, a vérdíj, kártérítés, az esküvel való bizonyítás, az istenítélet és a perdöntő párbaj intézményét. De megjelennek már benne a testi büntetések is. A földbirtok tulajdonjoga nagyobb fontosságot nyer.

Novgorodban kifejlődött a bojárok arisztokracziája, mely sok belső viszályra adott alkalmat. A bojárok után következtek a bojárgyermekek, kik kisebb nemességet képeztek; azután a polgárság különféle osztályai: a kereskedők, a fekete nép és a szmerdek vagy parasztok. A kereskedők külön társulatot képeztek Sz. János temploma körül. Voltak

azonkívül katonai társulatok is, melyek azonban gyakran indultak rabló portyázásokra.

Novgorod földje homokos, mocsaras és terméketlen volt. Ebből származott az éhhalál és dögvész, mely néha elnéptelenítette az országot. Novgorod népének, hogy meg tudjon élni, messzire kellett terjeszkednie; azért kereskedő és gyarmatosító néppé lett. Kereskedést űztek a Balti-tenger szlávjaival, a gotokkal, varégekkel, a német Hanzával.

Utóbbinak Novgorodban s a területén telepei is voltak, melyeket jelentékeny kiváltságokkal ruháztak fel, úgy hogy nemsokára a Hanza tartotta kezében északi Oroszország egész külkereskedését. Oroszország, hogy a polgárosultság első szükségleteit kielégíthesse, teljes függésbe jutott; egészen a német kereskedők tetszésére és kéréseire volt bízva.

Novgorod egyházi szervezete egészen sajátos jellemű. Oroszország egyéb részében a papság orosz-ortodoks; Novgorodban mindenekelőtt novgorodi. Az érseket maguk választották a novgorodiak a viacsén; és a nélkül, hogy bevárták volna a kievi egyházfőnök jóváhagyását, beigtatták a megválasztottat érseki palotájába. Ő a köztársaság első személyei közé tartozik, méltóságra a legelső. A fejedelem fölött az az előnye van, hogy ő az ország szülötte, míg Rurik utóda idegen. Viszont az érsek jövedelmei, Sz. Zsófia kincstára, mindig rendelkezésére állanak a köztársaságnak. A novgorodi gyarmatosítással együtt járt az ortodoks hit terjesztése a pogány törzsek között. Az egyház hozzájárult Novgorod fényének emeléséhez.

Novgorodban az irodalom ép oly nemzeti, mint maga az egyház. Novgorodnak megvan a maga regeköre a hősi énekekben, a bülinákban. Az ő hősei között legelső Vasszili Buszlajevics, a vakmerő bojár. Még népszerűbb S z a d k o, a gazdag kereskedő, méltó képviselője az üzérkedőknek s kalandoroknak, ki a vizekre kél szerencsét próbálni.

A Novgorodnak alárendelt városok között a legtekintélyesebb volt Pszkov. Folyvást igyekezett fölszabadulni Novgorod felsősége alól. Gazdagsága és kiterjedt kereskedelme végre is biztosítja függetlenségét. A novgorodiak csak 1348-ban, mikor Magnusz svéd király ellen szükségök volt Pszkov segítségére, ismerik el formailag az ő függetlenségét.

A tizenkettedik században a Káma és mellékfolyója, a Viatka közt új novgorodi gyarmat keletkezik, mely a tizenötödik század közepéig köztársaság marad. Viatka városa az egész gyarmatbirtoknak fővárosa lett.

A tizenkettedik és tizenharmadik században három új népfaj, három hódítás módosította a különféle szláv tartományok történeti fejlődését.

Északnyugati Oroszország érintkezésbe jön a németekkel, a keleti és déli a mongolokkal s tatárokkal, a nyugati a litvánokkal. Az északnyugati orosz fejedelmek és köztársaságok a Balti-tenger vidékén lakó csud és lett népek egy részét, mint alattvalóikat s adófizetőiket tekintették. Amint a dán Nagy Kanut meghódította Esztlantot, Nagy Jaroszláv alapította Jurievet (Dorpát) az Embak mellett, mely akkor a dán és orosz birtokokat választotta el egymástól. Misztiszláv, Vladimir Monomahos fia, foglalta el a csudok földén Odenpeh várost. A lettek földén Poloczka fejedelmei kerítették hatalmukba a Duna mellett a benszülöttek érődéit és e folyó mentében terjesztették befolyásukat.

A német kereskedőkkel együtt csakhamar megérkeztek a Balti-tenger vidékeire a latin térítők is. Meinhard szerzetes, a brémai érsek küldöttje, a liveknek hirdette az evangéliumot s Livland püspökévé neveztetett ki. A németek azonban a sok szláv népek, a kereszténység ürügye alatt, nem hoztak egyebet, mint nemzeti függetlenségök romlását és a szolgaságot. A német kereskedő, a német hittérítő és a német harcos csaknem egy időben jelent meg a Duna mellett. Meinhard apostol templomot alapított Üksküllben s mindjárt azután a templom körül erőd keletkezett (1187), és azzal kezdődött a vidék derék népeire földjök és szabadságuk elvesztése. A livek hamar belátták, hogy hová czéloz a térítés. Fölkeltek a térítők ellen s a második livlandi püspök 1198-ban csatában esett el. A benszülöttek visszatértek régi isteneikhez, bemárták magukat a Dünába, hogy leomossák a keresztiséget és visszaküldjék Németországba.

III. Ince pápa keresztes háborút hirdet ellenök s Bukszhövdén Albert (1198-1229), a harmadik püspökük, a német uralomnak Livóniában tulajdonképeni megalapítója, 23 hajóból álló hadával fölevezett a Dünán s Riga városát építette, melyet székhelyévé is tett (1200). A következő évben behozta Krisztus katonasága testvéreinek, vagyis a kardvitézeknek rendjét, melyet a pápa a templomosok szabályaival ruházott föl. Fehér köpenyt viseltek, vállukon piros kereszttel. Legnagyobb részök Vesztfália- és Szászországból származott. Első nagymesterük Rórbaki Vinno volt. A livek, miután segítségül hívták Poloczka fejedelmeit, Riga ellen mentek, de teljes vereséget szenvedtek (1206). Poloczka fejedelme ugyan a püspök távollétében még egyszer hozzá fogott a város ostromához, de a német hajóhad megérkezése megmentette a várost.

A kardvitézek egész sorát indították a hadjáratoknak előbb a livek és szemigallok, majd a csudok és a lettek ellen.

Mihelyt valamely törzs vonakodott a keresztiséget fölvenni és nem akart engedelmeskedni, mindent vérbe és lángba borítottak. Ha meghódolt túszoikat vettek tőle s várakat építettek területükön, vagy a már meglevőket alakították át német építésmód szerint.

A meghódított országot hűbérekre osztották. Az új városok oly alkotmányt

kaptak, milyen volt Lübek, Bréma és Hamburg kereskedő városoké. Köztük leghatalmasabb maradt Riga.

A porosz litvánoknál 1225 kőül más katonai szervezet, a német rend települt meg, mely a leigázott pogány törzsek romjain emelte Tornt, Marienburgot, Elbinget, Königsberget. A poroszföldi német rend és a iivlandi kardrend lovagjai egyetértettek; a fekete kereszt megbarátkozott a vörössel s 1237-ben a két rend egyetlen szövetkezetben egyesült. A porosz tartományi főnök, Balk Hermann, livlandi tartományi főnökké lett. A különböző tartományi főnökök fölött állott a német rend nagymestere. E szövetkezéssel megerősödtek „Krisztus katonaságának tagjai“, s a legkegyetlenebb szolgaság jármát rakhatták a benszülött finn és liv népekre. A vitéz barbárokból nemsokára rőghöz kötött parasztok lettek.

A hódító s meghódított faj mindig különválva maradt. A csudoknál a saksza szó (szakszón = német) ma is urat jelent.

A tizenharmadik században Oroszországot hallatlan szerencsétlenség érte, megtámadták és rabigaba döntötték ázsiai hordák: a mongolok.

Ha elgondoljuk, milyen ijedelem szállta meg Európát a mongolok jöttének hírére, el lehet képzelni az oroszok rémületét. Őket érte legelőször az ismeretlen ellenség csapása.

A mongol törzsek a krónika szerint kizárólag nyájaikkal foglalkoznak; szünet nélkül legelőről-legelőre vándorolnak. Fogalmuk sincs róla, hogy mi a város vagy kőfál. Sem az írást, sem a könyveket nem ismerik; élőszóval kötik a szerződéseket. Gyermekkoruktól fogva gyakorolják magukat a lovaglásban, madarak és patkányok nyíllal való lelövésében s ez utón jutnak ahoz a kitűnő ügyességhez, melyre rabló és harczoló életmódjuknál fogva szükségük van. Nincsenek sem vallásos szertartásaik, sem bírói intézményeik. A fejedelemtől kezdve a legutolsó emberig mindnyájan állatok húásával táplálkoznak, melyeket megnyúznak s a lenyúzott szőrös bőrt magukra öltik. A legerősebbek kapják ünnepek alkalmával a legnagyobb és legkövőbb falatokat; az öregek a maradékot eszik és iszszak meg. Csak az erőt és bátorságot tisztelik, csak ezeket veszik számba; az öregséget és gyengeséget megvetik. Ha az atya meghal, nejei közül a fiatalabbakat fia veszi nőül. Született lovasok; a háborúban nincs is gyalogságuk; várostromláshoz nem értenek. Ha be akarnak venni valami várost, ráütnek a szomszédos fálvakra; minden lovas elfog legalább tiz embert; minden fogoly köteles összehordani bizonyos mennyiségű fát, követ és más anyagot; továbbá az árkok betöltésére vagy futóárkok ásására használják fel őket. Város elfoglalásánál tízezer ember vesztét sem veszik számba. Nem is állhat nekik ellen semmiféle hely. Miután bevették, lemészárolják az egész lakosságot, tekintet nélkül ifjúra, vénre, szegényre vagy gazdagra, szépre vagy csúnyára: úgy azokat, kik ellenállanak, mint akik megadják magukat. Egyetlen kiválóbb személy sem kerüli ki a halált, ha csak megkísérelték is a védelmet.

Ezeket a nyers törzseket sikerült Temudsin vagy Dsengisz kánnak (1154—1227) negyven évi küzdelem után egy nemzetté egyesítenie. Élükön meghódította Mandsuországot, Tangut királyságot, az északi Kínát, Turkesztánt és Nagy-Bokarát, mely e romlást soha többé ki nem heverte, továbbá Ázsia nyugati sík vidékeit egész a Krímig. Halála előtt birodalmát, ezt a legnagyobb birodalmat, mely valaha létezett, négy fia között osztotta fel.

Bokara meghódítása folyamán történt, hogy a mai Oroszország déli pusztáin a polovczokkal jöttek összeütközésbe.

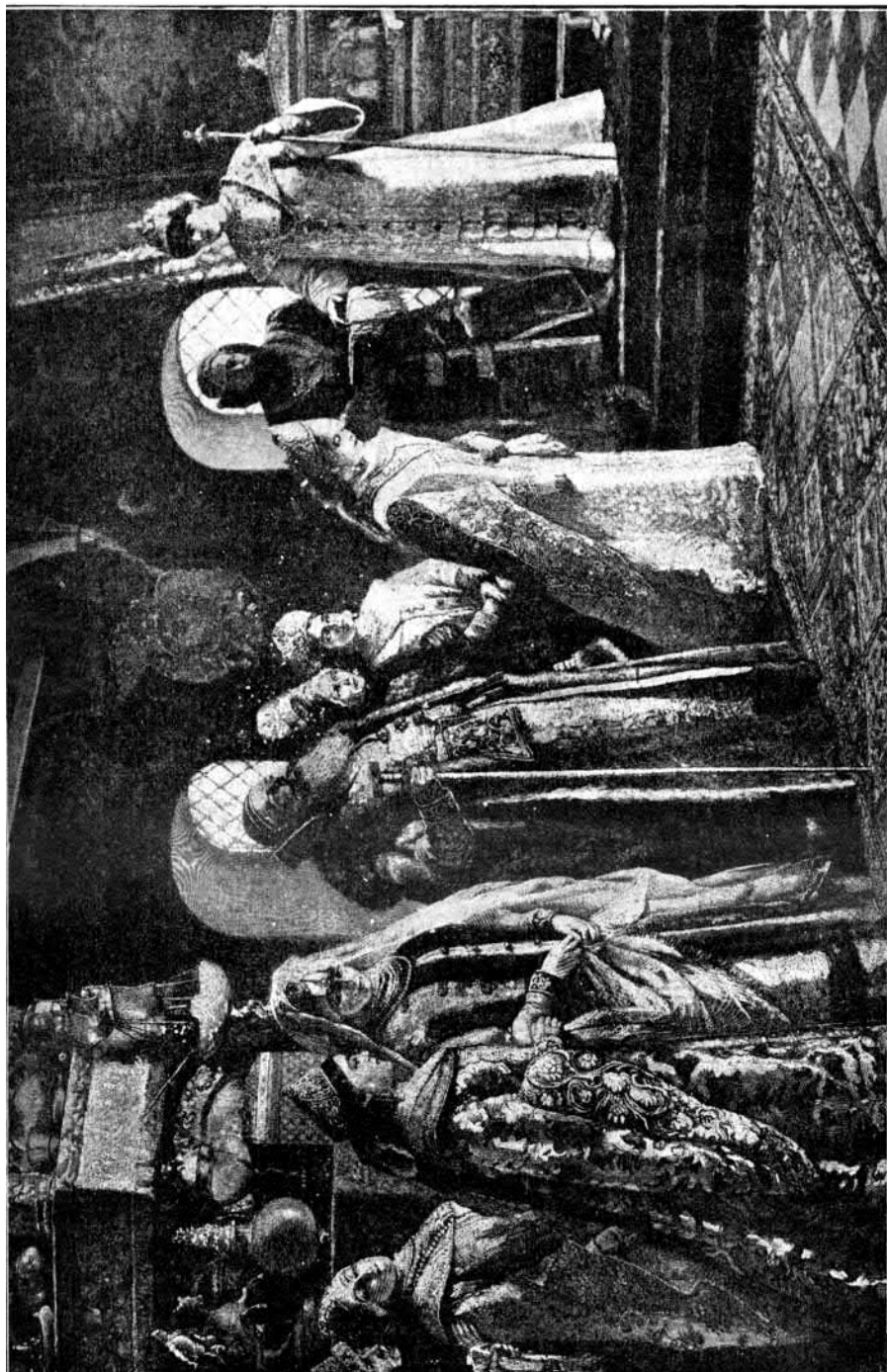
A polovczok, az orosz nép ez örökös ellenségei, a keresztény fejedelmektől kértek segítséget a mongolok és a törökök ellen, mely utóbbiak eredetök szerint rokonaik voltak. Vakmerő Misztiszláv, Halics ekkori fejedelme, rábírta déli Oroszország minden uralkodóját, hogy fegyvert fogjon a tatárok ellen. Az orosz hadsereg már az alsó Dnieperhez érkezett, mikor tiz tatár követ jelent meg előtte. „Mi — mondták azok — Istentől küldve jöttünk rabszolgáink és lovászaink, az átkozott polovczok ellen; mi nem akarunk veletek háborút viselni, fogadjátok el tehát a békét.“ Az oroszok az akkori idők embereit jellemző megfontolatlansággal és hirtelenséggel megölték a követeket. Folytatták előnyomulásukat a pusztában s az Azovi-tengerbe ömlő Kalka folyócska mellett talákoztak az ázsiai hordákkal. Vakmerő Misztiszláv, Halicsi Dániel, Kurszki Oleg legelőször vágattak a hitetlenek közé, anélkül, hogy megvárták volna a kievi fejedelmeket vagy hogy csak tudatták volna is velők s egyedül maguknak akarták a győzelem dicsőségét biztosítani. De teljes vereséget szenvedtek.

E csata után, amely, mint villámcsapás, megrázkódtatta egész Oroszországot, a tatárok nem mentek tovább, hanem visszatértek Keletre. Többé szó sem hallatszott rólok. Tizenhárom év múlt el, mialatt az orosz fejedelmek között megint felujultak az örökös viszályok. Már elfeledték a mongolokat. ' ,

Miután a tatárok Khinát elfoglalták, Dsengisz khán egyik fia, Oktaj, kit a mongolok főkhánukul ismertek el, unokaöccsét, Batut, nyugatra küldötte. Batu 1237-ben elfoglalta a már félig-meddig műveit bolgároknek fővárosát. Bolgárü a lángok martaléka lett és lakói kard élére hányattak. A tatárok ezután benyomultak a Volga rengetegeibe. Előbb Riazán fejedelmeit verték meg.

Majd a moszkvai fejedelemre került a sor. A szuzdali hadsereget Kolománánál tették tönkre. A tatárok fölégették Moszkvát, azután ostrom alá fogták Vladimírt. Midőn a tatárok a város minden kapuján betörtek, a legyőzöttek a főtemplomba vonultak, hol férfiak és nők a fölgyujtott épület lángjai közt veszték el. A rengeteg tatár sereg, miután Tvert kirabolta, s Torzsokot bevette, Novgorod területére lépett. A nagy köztársaság remegett, de a sűrű rengetegek és a folyók áradásai föltartóztatták Batut; a hódítók árja visszaözönlött délkelet felé.

A következő két évben (1239—1240) a tatárok déli Oroszországot pusztították el. Mangu, Dsengisz khán unokája, a hires Kiev ellen indult, melynek neve ismeretes volt egész keleten. A Dnieper balpartjáról bámulva nézték a barbárok a nagy várost, mely a jobb part magaslatán emelkedett s fehér falaival, bizanci építészektől emelt tornyaival, számtalan arany és ezüst kupolás templomaival uralkodott a széles folyam fölött.

Az orosz c.ár menyasszonyt választ.

Mangu meghódolásra szólította föl a kievieket. A kieviek megölték a khán követeit. Erre seregével megtámadta Kievet és be is vette. Az orosz városok anyja az ázsiai barbárok zsákmányra lett, kik még a sírokat sem kímélték.

Hátra volt még Volhinia és Halics, melyeket a fejedelmek nem tudtak védelmezni. Ekkép egész Oroszország, Novgorod és az északnyugoti részek kivételével, tatár iga alá jutott. A fejedelmek meghaltak vagy elfutottak; az emberek százezreit rabságra hurcolták.

Ez időben Batu az alsó Volga egyik ága, az Aktuba mellett, várost alapított, melyet Szerájnak (kastély) nevezett. Ez lett székhelye a hatalmas tatár birodalomnak, az arany-hordának, mely az Ural és Kaspi-tótól a Duna torkolatáig terjedt. Az arany-horda nemcsak mongol-talárokkal volt benépesítve, rajtok kívül még besenyők és polovczok, főleg pedig török néptörzsek telepedtek le, kik a már korábban e vidékeken letelepült finn népségekkel vegyültek. E roppant terjedelmű barbár birodalom, mely magában foglalta déli és keleti Oroszországot, kétszáz évig tartotta azt rettegésben és szolgaságban. Dzsengisz khán negyedik utóda, Kublai alatt, aki Kínában székelt, megszakadt a hűbériség köteléke. Az arany-horda független állammá lett (1260), majd azonban részekre oszlik föl. A tatárok, kik mint pogányok telepedtek meg Oroszországban, 1272 táján fölvettek az izlamot s annak buzgó és félelmes apostolaivá lettek.

II. György nagyfejedelem tragikus halála után testvére, a Lipecknél legyőzött J a r o s z l á v lépett Szuzdal trónjára (1238 — 1246). Örökségét a legsiralmasabb állapotban találta. Visszahívta a menekülteket s hozzáfogott az újjászervezéshez. Batu felszólítására meghódolt az Amur folyó mellett székelő nagy-khánnak, ki őt fejedelemségében megerősítette.

Amikor a nagy-khántól visszatért, útközben meghalt a kimerülés következtében. Utóda a szuzdali fejedelemségben fia, A n d r á s lett (1246 — 1252); másik fia N i e v s z k i S á n d o r Nagy-Novgorodban uralkodott (1252—1263).

S á n d o r ép oly bátor, mint eszes uralkodó volt, ő lett észak hőse. Ifjú korában küzdeni látjuk őt Novgorod mindenféle ellenségeivel: a kardvitézekkel, a csudokkal, svédekkel s finekkel. A n^vgorodiak viszályban állottak a skandinávokkal. János svéd király megnyerte IX-ik Gergely pápát, hogy keresztes háborút hirdethessen a nagy orosz köztársaság és védenczei, a Balti-tenger mellékén lakó pogányok ellen. De az oroszok is tudtak harcolni az ortodoks egyház védelmében és a latin keresztes haddal görög keresztes hadat állítottak szembe. Sándor megtámadta tehát a svéd tábornak a Néva egyik mellékfolyója mellett. Fényes győzelmet aratott, melyért a Nievszki melléknevet és azt a dicsőséget nyerte, hogy Nagy Péter, a svédek második legyőzője alatt, egyik védszentjévé lett Szent-Pétervárnak Ily fényes érdeme daczára sem tudott Sándor megfézni a novgorodiakkal; kevés idő múlva visszavonult Perejaszláv-Zalieszkibe.

A gőgös köztársaságiaknak csakhamar volt okuk megbánni, hogy őt száműzték. A kardvitézek rendje, az ortodoxsz vallás e kérhetetlen ellen-sége, nemsokára hatalmába ejtette szövetségüket, Pszkovot. A németek adót róttak Novgorod alattvalóira; kirabolták Novgorod kereskedőit. Ugyanez időben a litvánok és csudok elrabolták a városok jobágyait és marháit. Sándor végre meghajlott az érsek és a polgárok könyörgése előtt: hadat gyűjtött össze s kiűzte a németeket Pszkovból. Végre Nievski Sándor még a Peipusz jegén is vívott csatát a kardvitézek ellen, megölt négyszáz lovat, elfogott ötvenet és nagyszámú hozzájuk pártolt csudot irtott ki. Ez volt a jég-csata 1242 ben. A novgorodi fejedelem megelégedett azzal, hogy Pszkovot felszabadította, megkötötte a békét bizonyos területek visszaadásának föltétele alatt és beleegyezett a hadifoglyok kicserélésébe.

Ezt a névai és Peipusz-tavi hőst, a skandinávok és kardvitézek legyőzőjét, később mégis a barbár mongolok lábainál látjuk. Nievski Sándor belátta, hogy a mongolok nyers és roppant erejével szemben minden ellenállás balgaság, minden gőg veszedelmes volna. Sándor tehát testvére, András kíséretében Szerájba ment Batuhoz; majd a nagy-khánhoz Kujukhoz, aki Andrást Vladimírnak, Sándort Novgorodnak birtokában megerősítette, amihez meg déli Oroszországot is csatolta Kievvvel együtt.

Az 1260-ik év próbára tette Sándornak türelmét s a tatárokkal szemben való politikai önmegtartóztatását. Ulavcsi, kit Berkaj khán Oroszország ügyeinek vezetésével megbízott, követelte, hogy Novgorod vesse alá magát a népszámlálásnak és fizessen adót. Mikor Novgorod poszadnikja kinyilvánította a viecsében, hogy magukat alá kell vetni a hatalmasabb parancsának, a nép borzasztó zajban tört ki s a poszadnikot megölte. Maga Vaszili, Sándor fia is ellene nyilatkozott atyjának és Pszkovba vonult vissza. Fiát bebörtönöztette s halállal vagy testcsontkitással büntette azokat a bojárokat, kik őt engedetlenségre biztatták. A viecse elhatározta, hogy megtagadja az adót. Azonban arra a hírre, hogy tatár hadsereg közeledik, Novgorod kész volt arra, hogy magát a népszámlálásnak alávesse. Mikor azonban a khán tisztviselői munkához fogtak, újból föllázadt a nép, és a fejedelem kénytelen volt őket éjjel-nappal őriztetni. Hasztalan tanácsolták a bojárok a polgároknak, hogy engedelmesskedjenek: a nép összegyűlt Sz. Zsófia templomában, kinyilatkoztatta, hogy kész meghalni a szabadságért és becsületért. Ekkor Sándor embereivel el készült hagyni a várost: hadd legyen az kiteve a khán bosszújának. E fenyegetés megtörte a novgorodiak büszkeségét; a mongolok és ügyvivőik a lajstrommal kezükben, házról-házra járhattak a megalázott csöndes városban, hogy össze-számítsák a lakosokat.

Szuzdalban is féktelen győztesek s elkeseredett legyőzöiteik között találta magát Sándor. Vladimir, Szuzdal és Rósztov lakói 1262-ben föl-

lázadtak a tatár adószedők ellen. Sándor ajándékokkal a khán kiengesztelésére sietett, ezt el is nyerte, sőt Berkáj khán az orosz segédcsoportok állítását is elengedte, Sándor távollétében fia, Dimitri győzelmet arat a kardvitézek s rohammal veszi be Dorpátot. Sándor egészsége ezalatt egészen tönkrement; a khántól visszatérőben meghalt, mielőtt Vladimirbe érhetett volna. Midőn ennek híre a székvárosba megjött, Czirill metropolita, ki a szertartást végezte, e szavakkal fordult a hívek felé: „Kedves gyermekeim, tudjátok meg, hogy az orosz föld napja lehunyta

A mongol khánok, miután elpusztították s lealázták Oroszországot, a politikai szervezetbe semmiféle változást sem hoztak be. Minden tartománynak meghagyták alkotmányát, törvényeit, igazságszolgáltatását, természetes főnökeit. Bogoliubszki András családja továbbra is uralkodik Szuzdalban, Romanovics Dániel Halics és Volhinia fölött, az Olgovicsok Csernigovban, a varég Rogvolod utódai Poloczkban. Novgorod ezután is tetszése szerint elűzhette és visszahívhatta fejedelmeit és a déli uralkodó családok ezentúl is viszálykodhattak Kiev trónja fölött. Az oroszok birtokában maradtak összes földjeiknek, mert ezeket semmire sem becsülték nomád legyőzőik, kik a keleti és déli pusztákon tanyáztak. Az oroszok fölött a khán kisebb vagy nagyobb mértékben gyakorolta hódítás adta jogát, de nem igyekezett őket eltatárosítani.

Az orosz fejedelmek kötelesek voltak a hordánál megjelenni, részint hogy hódolatukat tanúsítsák, részint hogy egymás között folyó viszályaik ügyét a khán ítélőszéke elé terjesszék. Legveszedelmesebb ellenségeik a tatár udvarnál nem maguk a barbárok voltak, hanem vetélytársaik és irigyeik: maguk az oroszok.

A legyőzőitek kötelesek voltak fejadót fizetni, mely egyenlő súlylyal nehezedett szegényre, gazdagra. Az adót vagy pénzben vagy prémes bőrökben fizették; kik nem tudtak fizetni, rabszolgákká lettek. A khánok eleinte khivai kereskedőknek adták bérbe a jövedelmöket, kik a legnagyobb szigorral hajtották be, s kiket a khán támogatásban részesített, magasabb ügynököket, u. n. baskákokat s rendszerint erős katonai kíséretet rendelt melléjük. Ez adószedők túlkapásai sokszor zendülést támasztottak. Később Moszkva fejedelmei vették bérbe nemcsak saját alattvalóik, hanem a szomszéd tartományok adóját is. Ők lettek a hódítók főbérői. Ebben rejlik gazdagságuk és hatalmuk forrása.

A pénzbeli adón kívül a legyőzőitek uraiknak még véradóval, bizonyos mennyiségű katona állításával is tartoztak.

Egyetlen fejedelem sem foglalhatta el trónját, mielőtt a khántól a beigtatást és a jarlikot, azaz a fölavató levelet meg nem nyerte.

Egyetlen egy orosz állam sem mert háborút kezdeni felsőbb engedély nélkül. Ha a mongol követek levelet hoztak uralkodójuktól, az orosz feje-

delmeknek kötelességük volt gyalog eléjük menni, térdre borulni, értékes szőnyeget teríteni a követek lábai alá, aranypénzzel telt kupát ajándékozni nekik és a jarlik felolvasását térden állva meghallgatni.

A tatárok meghódították az oroszokat, vitézségüket mégis becsülték. Fejedelmekkel házassági összeköttetésekbe léptek. A tizennegyedik század vége felé a tatárok nem voltak többé pusztai nyers pásztorok. Összevegyültek a műveltebb letelepült népekkel. Új városokat építenek azoknak romjain, melyeket ők pusztítottak el. Ily városok: Krím, Kazán, Asztrakán, Szeráj. Kedvet kaptak fényűzésre és pompára, tisztelték nemzeti költőiket, kik hőstetteiket megénekelték, utánozták a lovagiasságot, sőt a nők iránti finomságot is. A vallási különbség daczára bizonyos közeledés jött létre a két nemzet előkelősége, az orosz kniazok és a tatár murzák között.

Ha az oroszok fejlődésére a mongol hódításnak volt valami befolyása, ez nem közvetlenül történt. 1. Elválasztotta Oroszországot a nyugattól, és belőle Ázsiának politikai függelékét alkotta, állandósította az országban azt a bizanci félműveltséget, melynek a nyugati polgárosultsággal szemben alárendeltebb volta azonban napról-napra jobban kitűnt. A tizenhetedik század oroszai nagy mértékben különböznek a nyugatiaktól, mert ők a művelődésnek csak kiinduló pontjánál maradtak. 2. Elősegítette a tatár hódítás a korlátlan uralom meghonosodását is. A mongoloktól való félelem oly irtóztató sulylyal nehezült az összes orosz népekre, hogy a nemeseket a fejedelmeknek, a parasztokat az uraknak még szorosabban alá vetette. 3. A hódítás harmadik eredménye volt az egyház hatalmának és gazdagságának növekedése. A mongolok nem viseltettek semmiféle felekezeti gyűlölettel az orosz egyház irányában. Józanul belátták, hogy a papok leginkább képesek a népet fölízgatni, vagy lecsendesíteni, azért kímélettel voltak irántok. A papokat és szerzeteseket kivették a fejadó alól. Uzbek khán 1313-ban, Péter moszkvai metropolita kérésére, az egyház minden kiváltságát megerősítette s megtiltotta, hogy javaiban háborgassák. Az egyház igazságszolgáltatató jogát elismerték és a szentségtörést halállal büntették.

A zárdák szaporodtak s renkívül megnépesedtek, mert ezek voltak a legbiztosabb menedékhelyek; parasztjaik és szolgálk szaporodtak, mert az ő pártfogásuk volt a leghathatósabb.

A litván törzsek a XIII. században a német hódításnak hatása alatt már erősen meggyöngültek: a poroszokat, korszokat, szemigallokat, letteket részint a német rend, részint a kardvitézsek igázták le. E népekből csupán ketten, a zsmudok és a szorosabb értelemben vett litvánok tartották meg büszke függetlenségüket, szilajságukat és régi isteneiket a Nyemen partján levő rengeteg erdőkben és mocsarak között, de vetélkedő ellenséges törzsekre oszlottak. E régi árja nép, melyen keveset változtatott az európai befolyás, még ázsiai életéből megtartotta hatalmas papi osztályát, a vajdelótokat, mely fölött a krivitek állottak, kiknek főnöke, a krive-kriveito, az egész népnek főpapja

volt. Legfőbb istenök Perkun volt, a mennydörgés istene, a ki azonos az orosz Perunnal. Szobra előtt állandóan égett a szent tűz, a znic. Voltak papnők is, a vad vellédák. A litvánoknak ép úgy, mint a poroszok és lettek elpusztultak volna, ha nem sikerül egyesülniök a németek ellen. A tizenharmadik század elején valami barbár, Mindvog teremtette meg a litván egységet. Egyesítő munkáját azzal kezdte, hogy a főembereket kiirtotta. Majd a mongolok betörése által meggyöngített orosz fejedelemségek ellen vezette vad harcosait, s elfoglalta Grodnót és Novogrodekot. Ekkor nyugati Oroszország élén két nagy ember állott: Nievski Sándor és Volhiniai Dániel. Egyfelől ezek, másfelől a livlandi kardvitézek szorongatták Mindvogot, aki elhatározta, hogy a pápához folyamodik és fölveszi a katolikus vallást (1252). Mihelyt a veszély elmúlt, megfedkezett Rómáról. Új hitsorsosai épen nem kímélték, s kénytelen volt a zsmudok földét átengedni a kardvitézeknek. Osztozott alattvalóinak a felháborodásában, lemosta magáról a keresztiséget, visszaállította a pogányságot, elfoglalta Mazóviát, földulta a rend birtokait, s megverte magát a nagymestert; elrabolta egyik mazóviai főembernek, Dovmontnak nejét és feleségül vette. A volt férj azonban megleste őt egyik útja alkalmával és meggyilkolta (1263). Litvánia fejtelenségbe süllyedt Mindvog utódainak harcai alatt, de ismét fölvirágozott a vállalkozó és erélyes Gedimin alatt (1315—1340), ki Litvánia hatalmának valódi megalapítója lett. Ez hasznára fordította déli Oroszország kimerültségét s viszálykodásait; elődei hódításait folytatta; megverte az oroszokat (1321). Kievről nem tudjuk, mikor került hatalmába; az általános zavarban ez a fontos esemény csaknem észrevétlenül történt meg. Így Oroszország régi fővárosa négyszáz esztendeig idegen kézben maradt. Az orosz lakosság önként elfogadta új urát, ki megszabadította a mongol igától s a szüntelenül megújuló polgárháborúktól. Tisztelte jogukat, kormányzó szervezetöket s a papság jogait, tehát sok város önként megnyitotta előtte kapuit. Gedimin ezután arra törekedett, hogy hódításait jogos tulajdonul bírhasa; szövetséget kötött Sz Vladimir házával s fiainak megengedte az ortodox vallás föl vételét; belegyezett, hogy székvárosaiban, Vilnában és Novogrodekben görög templomokat emeljenek. Északon szünet nélkül folytatta a küzdelmet halálos ellenségei: a porosz és litvániai katonák ellen. Ő is, mint Mindvog, a pápához fordult; ígérte, hogy készségesen elismeri a pápát az egyház fejéül, ha féket vet a németek pusztításainak. Időközben elkeserítette a német rend újabb támadása, sértő módon elűzte a pápai követeket. Áttette székhelyét Vilnába, a Vilia mellé. Németországból művészeket és mesterembereket hívott be. Orosz negyed is keletkezett székvárosában. Mikor meghalt, pogány módon temették el: testét nagy üstben égették el harczménjével s kedvencz lovás ával együtt.

Halála után két fia Olgérd (1345—1377) és Kesztut más két testvérét elűzte s együtt uralkodott az egy állammá egyesített Litvániában.

Olgerd megalázta Nagy-Novgorodot, mely egyik elmenekült testvérét befogadta. Kelet és dél felé kikerekítette államait, csaknem az egész Dnyeper medencéjének ura lett, sőt a Fekete-tenger partjait is hatalmába kerítette ezen folyó és a Dnyeszter torkolata között. Ha a lengyelek és a német lovagrendek békén hagyják, Olgerd talán meghódította volna keleti Oroszországot is. 1368-ban tönkre verte a tatár hordákat, melyek az alsó Dnyepert háborgatták.

Olgerd, ki helyreállította Litvánia egységét, mégis abba a régi hibába esett, hogy országát megosztotta fiai és testvére, a derék Kesztut között. Egyik fia, Jagelló (1377—1424) ezeknek kegyetlen kiirtásával hozta helyre atyja hibáját. Ez a vérengző pogány lett később Litvánia apostola. Régen iparkodott már oda a kereszténység két különböző utón behatolni, Lengyelország felől a latin, Oroszország felől a görög. Az az elkeseredett háború, melyet a litvánok az északi szerzetes-lovagok ellen folytattak, nagyon gyűlöletessé tette előttük a kát. vallást. Másrészről a litván hódítások legnagyobb része orosz tartományokból állott, így Litvánia az orosz vallás és nyelv befolyása alá került. Orosz lett a hivatalos nyelv; már-már úgy látszott, hogy az orosz vallás lesz uralkodó vallássá, s hogy a győzők be fognak olvadni a legyőzöttekbe és eloroszosodnak saját hódításuk következtében. Váratlan esemény azonban megváltoztatta a történelem természetes menetét. Lengyelországban az Anzsuk uralkodóháza kihalt magyarországi Nagy Lajosban, ki után a lengyel trónt leánya, Hedvig örökölte. Lengyelország nagyjai úgy vélekedtek, hogy legtermészetesebb végét vetik az örökös litván harczoknak, ha királynőjüket férjhez adják a hatalmas vilnai fejedelemhez. Hedvig szive — mint mondják — más fejedelemért hevült; de a katolikus papság rávette, hogy beleegyezék ebbe a házasságba, mely hivatva volt a tulajdonképeni Litvániában győzelemre segíteni a latin hitvallást s ekkép azt a litván-orosz tartományoktól elválasztani.

Jagelló 1386-ban Krakóba ment s ott a keresztséggel együtt megkapta a királyi koronát.

A litvánokat ekkor ép oly rövid úton térítették meg, mint Vladimir idejében az oroszokat. Csoportokba állították őket s egy-egy pap mindegyik csoportot meghintette szentelt vízzel s a latin naptárból egyik szent nevét hangoztatta: így egyik csoport Péter, a másik Pál, a harmadik János nevet kapott. Jagelló ledöntötte Perkun szobrát, kioltotta a szent tüzet, mely a vilnai palotában égett, megölette a szent kígyókat, kivágatta a jósfát. A nép azonban még továbbra is megtartotta istenei tiszteletét. Jagelló, hogy új alattvalóinak kedvezzen, Krakóba tette át székhelyét, ezzel elégedetlenséget támasztott a régieknél. A makacs pogányokhoz csatlakoztak a bizanci vallásúak, kiket nagyon bántott az, hogy a király a katolikus hit érdekében működik. Litvánia azt hitte, hogy a

Lengyelországgal való egyesülése következtében elvesztette függetlenségét.

Vitovt, a hős Keszutnak és Biruta papnőnek fia állott az elégtelenek élére. A német rendi lovagok szövetségében kétszer fogta ostrom alá a vilnai várban levő lengyel ői séget. Jagelló végre belefáradt a háborúskodásba és átengedte neki Litvániát nagyfejedelemi czimvel (1392).

Vitovt (1392—1430) újra fölvette Olgerdnek északkeleti Oroszország ellen irányzott hódító terveit. Előbb csellel bevette Szmolenszket. Ilyképen a felső Dnyeper vidékének ez uralkodó városa elveszett Oroszországra nézve, s a litván birodalom határos lett a régi Szuzdallal és Riazán fejedelemséggel. E két ország volt az, mely Novgorod és Pszkov mellett eddig megtartotta még függetlenségét: most már elég lett volna egy hadjárat az orosz név megsemmisítésére. De Vitovt roppant terveket táplált, melyek között Moszkva meghódítása csak mellékes volt. Elhatározta, hogy meghódítja az arany-hordát s belőle hűbéres birtokot alkot, azután a tatár birodalom mellé elfoglalja Moszkvát és Riazánt is. Litván seregével egyesítette azon lengyel hadakat, melyeket Jagelló bízott reá, ott voltak orosz hűbéresei; a szmolenszki, volhiniai fejedelem, aztán a mongolok is az ő védelme alatt álló Toktamis vezetése alatt, s végre ötszáz, gazdag fegyverzetű vasas lovag, kiket a német rend nagymestere küldött hozzá. Pultava mellett összeütközött Timur khán nagy tatár seregével. A tatárok győztek (1399).

Midőn Vitovt e nagy csapás után valamelyest felépült, újabb, még híresebb hadjáratot intézett a német lovagrend ellen 1409-ben keleti Poroszországban a zsmudok föllázadtak a német lovagok ellen. Az új nagymester, a harczias Jungingen Ulrik, visszautasította a lengyel király közbejárását. Erre Lengyelország és Litvánia egyesült hadereje 40.000 tatárral, 21.000 magyar, sziléziai és csehmorva zsoldossal, összesen 97.000 gyalog és 66.000 lovas 60 ágyúval, betört Poroszországba. Velők a nagymester csak 57.000 gyalogost s 25.000 lovast tudott szembeállítani. A tannenbergi csata (1410), melynek megnyerése különösen Vitovtnak tulajdonítható, mindenkorra tönkretette a német rend hatalmát. A nagymester, csaknem valamennyi nagy méltóság, 200 rendi, 400 idegen lovag, 4000 katona maradt a csatatéren. E csatában nyugati Oroszország csaknem minden fejedelme részt vett; különösen kitüntette magát a szmolenszki hadjuttalék. A zsmudok földe fölzsabadult a német szolgaság alól s Litvániához került.

Három évvel később (1413) tartotta Jagelló lengyel pánjaival és litván nemeseivel a Bug mellett a horodlói gyűlést. A katolikus litvánok itt nyerték a lengyel slyakta jogait és kiváltságait; megállapították, hogy a két ország képviselői közös gyűlésen válaszsák a lengyel királyt meg a litván nagy-fejedelmet és határozzanak a legfontosabb ügyek fölött. Nemsokára a zsmudok, kik leikökből még mindig pogányok maradtak, fölkeltek es elűzték a szerzeteseket. Vitovt csak erőszakkal tudta őket megfékezni.

Litvánia orosz tartományai az ortodox hitet vallották s a moszkvai metropolitától függöttek. Vitovt meg akart az egyházi főségtől szabadulni. Gyűlésbe hívta össze ortodox püspökeit; velük Czamblak Gergely tudóst bolgár szerzetest választatta meg kievi metropolitává. Oroszországnak ekként két nagy-fejedelme és két vallási főnöke is volt, egyik keleti, másik nyugati Oroszország részére; amaz Moszkvában, emez Kievben székelt. A nyugati függéstől is meg akart Vitovt szabadulni, s Litvániát ki akarta vonni a lengyel politikai felsőség alól. Találkozott 1429-ben Zsigmond német császárral, aki megígérte neki, hogy Litvánia királyává teszi. Vitovt ekkor, nyolczvan éves korában, állott hatalma tetőpontján. A lengyelek azonban ellene áskálódtak a pápánál, aki megtiltotta neki, hogy a királyi méltóságról álmodozzék; letartóztatták Zsigmond császár követeit, kik a királyi pálczát és a koronát hozták. Efölött való bosszúsága ágyba döntötte Vitovtot, ki nemsokára (1430) meghalt.

Utána Litvánia elvesztette félelmes hatalmát. 1501-től fogva véglegesen a lengyel korona alatt egyesül.

Míg nyugati Oroszország a litván állam körül csoportosul, mely a meghódított orosz tartományoknak Vilnában idegen fővárost ad és nemsokára magával vonja a Lengyelországgal való egyesülésbe: addig keleti Oroszország Moszkva körül csoportosul. Mikor e kettős összpontosulás a Moszkva és Vilia folyó körül létrejött: szemben áll egymással Nagy-Oroszország és litván Oroszország, mely három népfajból (orosz, litván, lengyel) és három vallásból (bizanci, katolikus és protestáns, nem számítva a zsidókat) áll. E két ellenséges testvér küzdelme az Észak történelmének több századát töltötte be. A moszkvai fejedelmeké az érdem, hogy megalkották azt az élő magvat, melyből Nagy-Oroszország lett.

A moszkvai fejedelmek eszközei a fondorlat, a romlottság, a lélek-vásárlás, a khán előtt való meghunyászkodás, az egyenlő ranguk iránt való hitszegés, az árulás és gyilkosság. A khán adószedői és rendőrei voltak egy személyben. De mégis ők teremtették meg és növelték nagyra az új Oroszország csiráját.

A tizenötödik század közepén a lehető legszűkebb körre szorult az a terület, mely a litván hódítástól ment maradt. Ilyenek voltak a következő fejedelemségek: 1. Riazán, 2. Szuzdal, 3. a felső Volga mellett fekvő Tver, 4. Moszkva.

M o s z k v a neve legelőször 1147-ben fordul elő a krónikákban. Ezek szerint D o l g o r u k i G y ö r g y nagyfejedelem elment Kucskő Iván nevű bojár birtokára s a bojárt valami vétkéért megölette. Nagyon meglepte a megölt bojár egyik faluja, mely azon magaslaton terült el, hol most a Kreml van. Elhatározta, hogy ott várost épít és azon a helyen építette Moszkvát. Moszkva fejedelemségnek igazi alapítója azonban Nievszki Sándor fia, Dániel volt, ki a kis várost néhány faluval együtt örökségül kapta.

Utóda egymásután két fia lett, György és Iván. Ezek közül az idősebbik, **D a n i l o v i c s G y ö r g y** (1303 — 1325) elvette a tatár khánnak **U z b e k** - nek a nővérét, Koncsakát.

Sógora támogatásával megtámadja Mihályt, Tver fejedelmét. Utóbbi győz s Koncsaka is hatalmába esik és a fogságban meghal. Mihályt azzal vádolják, hogy ő mérgezte meg Koncsakát; azért meg is ölik. Mihályt megsiratták Tver lakosai. Testét, mely mint valami vértanúé, romlatlan maradt, ezüst koporsóban, Tver székesegyházában kitették; később boldognak nyilvánították s a város védszentje lett. De ugyanakkor, midőn Mihály szentté lett, György teljhatalmú uralkodójává lett Moszkva-, Szuzdal- és Novgorodnak. Mihály gyászos vége Tver romlásának előhírnöke volt.

Néhány évvel később fordulat állott be a hordán. Rettenetes-szemű Dimitri, a szerencsétlen Mihály fia, nyerte el a nagyfejedelmi méltóságot. György kénytelen volt még egyszer Szerájba sietni; ott találkozott a két vetélytárs: a tveri Dimitri és a moszkvai György. Dimitrinek atyját kellett megboszulnia; kardja egyszerre csak kirepült hüvelyéből s a moszkvai fejedelmet halálra sebezte (1325). Barátai csak annyit értek el, hogy Dimitrit halálra ítélték. Vladimírban testvére, Sándor lett az utóda.

Nagy bajt hozott a tveri uralkodóházra, amikor a következő évben a tveriek fölláadtak a tatárok ellen. **K a l i t a I v á n**, György testvére, ajánlkozott arra, hogy befejezi Tver romlását. Uzbek megígérte neki a nagyfejedelmi méltóságot s ötvenezer tatárból álló sereget adott mellé, melyhez Moszkva és Szuzdal hadereje is csatlakozott. Tveri Sándor e hírre elmenekült. Az egyesült tatár és moszkvai had kegyetlen bosszút állott: Tvert, Kalint és Torzsokot feldúlták; maga Novgorod is csak hadi sarczczal válthatta meg magát. Uzbek khán ugyanekkor megölette Riazán fejedelmét.

Amikor **K a l i t a I v á n** (1328—1*340) nagyfejedelemmé lett, együtt utazott a hordára Konstantinnal, Mihály fiával, ki megfutott testvére, Sándor helyett lépett Tver trónjára. Uzbek khán szívesen látta Ivánt, egyúttal azonban meghagyta neki, hogy Sándort elébe hozza. Sándor Litvániába menekült, de később visszatért Pszkovba, melynek fejedelme volt. Nagyon sajnálta azonban az ő jó Tver városát. A litván Gedimin pártfogása nagyon veszedelmes és nyomasztó volt. Azért elhatározta, hogy meghajol a szörnyű Uzbek előtt. Bojárjaival a hordára utazott. A khán tényleg megkegyelmezett neki, amire ő visszatért Tverbe. Kalita Iván pedig már arra számított, hogy mindenkorra megszabadult tőle. Távollétében ő volt az ura Oroszországnak és Tver ügyeit is ő vezette; egyik leányát nőül adta jaroslávi Vaszilnak, másikat rosztovi Konstantinnak, a száműzött fejedelem testvérének; ő gyakorolta a főhatalmat valamennyi orosz állam fölött. Sándor visszatérése az elégületlen elemeknek vezért adott Iván ellenében, aki tehát a hordára ment s úgy festette Sándort, mint a mongolok legveszedelmesebb ellenségét. E vád következtében Sándort ismét a hordára hiv-

ták, hogy magát tisztázza; de őt is, fiát Fedort is lefejezték a tatárok. A Moszkával való versengés már a tveri uralkodó-család négy tagjának az életébe került. Uzbek egyedül Moszkvában bízott. Szuzdal, Riazán fejedelmei meghódoltak Ivánnak, Novgorod ellenben Litvániával kötött szövetséget. Gediminnek egyik fiát, Narimant ismerte el fejedelmének, akinek a Ladoga mellett és Karéliában levő novgorodi birtokokat örök tulajdonul adta.

Iván pénzzel vette meg Uglics, Halics, Bielozerszk városokat s Kosztroma, Vladimir és Rosztov vidékét. Egyidőben volt Moszkva fejedelme és Vladimírnak is a nagyfejedelme; csak hogy Moszkvát örökségül bírta, melytől a khán törvényszerűleg nem foszthatta meg, míg Vladimírt más házra is átruházhatta. Kalita alatt Vladimir maradt Oroszország törvényes fővárosa, de a tényleges főváros már akkor Moszkva volt, s Kalita előkészítette az útját, hogy végleg ez legyen. Azért rábírt a vladimiri metropolitát, Teognoszt, hogy véglegesen itt telepedjék meg. Ekkép az egyházi főség, mely előbb Kievet, később Vladimírt illette, Moszkvára szállt át. Kalita mindent elkövetett, hogy a székváros teljes fényével ruházza föl. A Kremlben nagyszerű templomokat emelt: egyebek között Nagy-Boldogasszony templomát.

Moszkva fejedelmei, különben kétszínű és kíméletet nem ismerő politikájok daczára, kegyes fejedelmek voltak: hitbuzgók, bő alamizsnát osztottak, fáradhatatlanul építettek templomokat és zárdákat, tisztelték a papságot, támogatták a szűkölködőket. Ivánnak Kalita mellékneve a kalitától, azaz alamizsna-erszénytől származik, melyet mindig övében hordott.

Moszkva fejedelmei, bár nagyon is erélyesen iparkodtak minél több orosz földet összegyűjteni, nem tudtak a régi nemzeti szokással szakítani s az egyesített földet ismét földarabolták, hogy mindegyik fiuknak külön örökszt adjanak. A régi háborúskodások visszatérését azonban most többféle ok akadályozták. E fejedelmek majdnem mindegyikének csak kevés fia volt; amellet lassanként szokásba jött, hogy az ifjabbaknak csak csekély örökségi osztályt juttattak, s őket az idősebbtől teljesen függővé tették. Ivánnak például csak három fia volt; birtokainak legnagyobb részét (Mozsaiszkot és Kolomnát) Simonnak adta s úgy rendelkezett, hogy Moszkva osztatlan maradjon, Az osztthatatlan állam eszméje mind jobban és jobban megérett.

Kalitát egymásután két fia követte. G ö g ö s S i m o n (1340—1353) és II. I v á n (1353—1359). Kalita Iván halálának hírére több fejedelem megkísérelte azt, hogy a két fiútól apja kincseit és Vladimir trónját elvitassa. De Simon megnyerte a nagy-khánt. Miután Vladimir székes-egyházában fejére tette a koronát, megesküdött, hogy jó egyetértésben fog élni két öcsésével s részükről is hasonló esküt követelt. Míg a khánnal szemben a meghunyászkodásig alázatos volt, annál gőgösebben bánt az

oroszl fejedelmekkel; ezért kapta melléknevét. Novgorodot adófizetésre kényszerítette, s mint Oroszlország legfőbb ura, megerősítette a köztársaság szabadságát. Ő vette föl először „egész Oroszlország nagyfejedelme“ címét, melyet az ország ekkori állapota még nagyon kevésbé igazolt, mert mindjárt erre, 1341-ben litvániai Olgerd elfoglalta Mozsaiszk várost. Simon alatt Oroszlország összeköttetésben maradt Bizánczczal s érintkezésbe kezdett lépni Európával. Simon a híres fekete halál vagy fekete pestisben halt meg, mely ez időben nyugatot is oly rémitően pusztította.

II I v á n, a Gögös testvére és utóda, bátyjával szemben a „Jóságos“ nevét érdemelte. Békeszerető és szelíd jellemű ember. Hogy ez erényei mily kevésbé illettek össze százada jellemével, mutatja az a fejtelenség, melybe Oroszlország az ő hat évi uralkodása alatt sülyedt. A fejedelem gyámoltalansága következtében előtérbe lépnek az egyházi férfiak és fölveszik az uralkodó szerepét. Mózes novgorodi érsek lecsillapítja a köztársaságban kitört zendülést; Sz. Elek kibékíti a tveri fejedelmeket, csodás gyógyításával pedig nagy tekintélyt szerez a hordán, melyet ő népe s fejedelme javára értékesít.

Bulgár czár